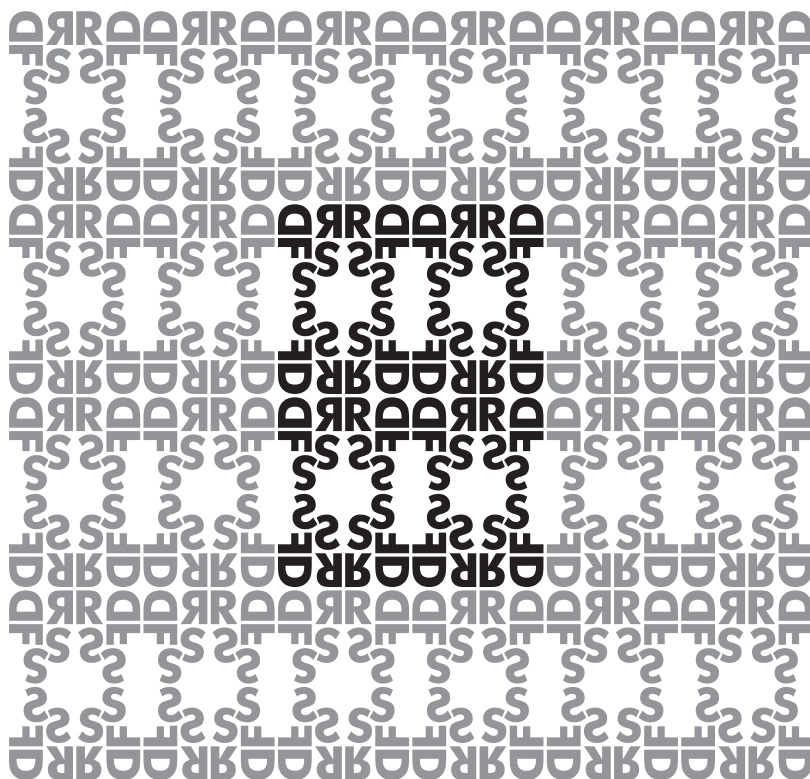

Priložnostna izdaja
Special Edition

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

Social Science Forum

XL / PI1/ 2024

Glavni urednici / Main editors

Natalija Majsova in Tanja Oblak Črnič

Gostujoči uredniki posebne izdaje 1 (2024) /

Guest editor of the special issue 1 (2024)

Maša Filipovič Hrast in Aleksandra Kanjuo Mrčela

Uredniški odbor / Editorial board

Milica Antič Gaber (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Hajdeja Igljič (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Andreja Vezovnik (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Marko Lovec (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Marina Lukšič-Hacin (Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti / Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts)
Mateja Sedmak (Znanstveno-raziskovalno središče Koper / Science and Research Centre Koper)
Ksenija Šabec (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Iztok Sori (Mirovni inštitut / Peace Institute)
Veronika Tašner (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Andreja Trdina (Univerza v Mariboru / University of Maribor)

Mednarodni uredniški odbor/International editorial board

Maria Teresa Consoli (Univerza v Catanii / University of Catania)
Jasmina Petrović (Univerza v Nišu / University of Niš)
Caroline Roth-Ebner (Univerza v Celovcu / University of Klagenfurt)
Boris Ružič (Univerza na Reki / University of Rijeka)
Julija Sardelić Wnukoff (Univerza Victoria, Wellington / Victoria University, Wellington)
Irina Souch (Univerza v Amsterdamu / University of Amsterdam)
Marta Soler-Gallart (Univerza v Barceloni / University of Barcelona)
Anđelina Svirčić Gotovac (Inštitut za družbene raziskave v Zagrebu / Institute for Social Research in Zagreb)
Liza Tsalki (Univerza v Atenah / University of Athens)

Uredniški svet/ Editorial council

Nina Bandelj (Univerza Kalifornije / University of California)
Chiara Bertone (Univerza vzhodnega Piemonta / University of East Piedmont)
Marjan Hočevar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Jana Javornik (Univerza v Leedsu / University of Leeds)
Matic Kavčič (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Tina Kogovšek (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Roman Kuhar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Miran Lavrič (Univerza v Mariboru / University of Maribor)
Blaž Lenarčič (Znanstveno-raziskovalno središče Koper / Science and Research Centre Koper)

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by:

Produkcijo priložnostne izdaje 1 (2024) sta sofinancirali FDV, UL in Slovensko sociološko društvo. / The production of the Special Edition 1 (2024) was co-funded by the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, and the Slovene Sociological Association.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address. Če želite prekiniti naročniško razmerje, nam to sporočite najkasneje do 15. decembra. / If you decide to cancel the subscription, please write to editors' postal address by 15th of December.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts): • CSA Worldwide Political Science Abstracts • CSA Social Services Abstracts • Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost • Current Abstracts • Political Science Complete • SocINDEX • SocINDEX with Full Text • TOC Premier, OCLC • Scopus • Sociological Abstracts (Online) • DOAJ (Directory of Open Access Journals) • Ulrich's Web • De Gruyter • dLib

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturalogije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Vesna Leskošek (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Sabina Mihelj (Univerza v Loughborough / Loughborough University)
Brina Malnar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Katarina Prpić (Inštitut za družbene raziskave v Zagrebu / Institute for Social Research in Zagreb)
Sabrina P. Ramet (Norveška univerza za znanost in tehnologijo / Norwegian University of Science and Technology)
Ana Tominc (Univerza kraljice Margarete v Edinburgu / Queen Margaret University Edinburgh)
Alenka Švab (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Boris Vezjak (Univerza v Mariboru / University of Maribor)
Anja Zalta (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Judit Takacs (Madžarska akademija znanosti / Hungarian Academy of Sciences)
David Paternotte (Svobodna univerza v Bruslju / Free University of Brussels – ULB)

Tehnična urednica / Technical editor:

Jasmina Šepetavc, technicalDR_SSF@sociolosko-drustvo.si

Urednik recenzij knjig / Reviews editor:

Rok Smrdelj, rok.smrdelj@ff.uni-lj.si

Jezikovno svetovanje / Language editors:

Nataša Hribar, Tina Lengar Verovnik, Murray Bales

Spletni urednik / Web editor:

Igor Jurekovič

Bibliografska obdelava /

Bibliographical classification of articles:

Janez Jug

Oblikovanje / Design:

Tina Colič

Prelom / Text design and Typeset:

Polonca Mesec Kurdija

Task / Print: CICERO, Begunje, d.o.o.

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address:

Revija Družboslovne razprave / Social Science Forum Journal
Tanja Oblak Črnič in Natalija Majsova
Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
Elektronska pošta / e-mail:
editorDR_SSF@sociolosko-drustvo.si
Spletna stran / Internet:
<https://www.sociolosko-drustvo.si/druzboslovne-razprave/>

KAZALO

UVOD

- Prvi priložnostni izdaji revije DR na pot**
Tanja Oblak Črnič in Natalija Majsova 7
- Uvodnik: Refleksije sociologije**
Maša Filipovič Hrast in Aleksandra Kanjuo Mrčela 9

PRISPEVKI

- UVODNI POGOVOR S PROFESORJEM ZDRAVKOM MLINARJEM: SOCIOLOGIJA KOT »ENFANT TERRIBLE«?**
Aleksandra Kanjuo-Mrčela in Maša Filipovič Hrast 15
- DRUŽBENE VEDE, SOCIOLOGIJA – PREDVČERAJŠNJIM, DANES, POJUTRIŠNJEM – IN NJIHOV (JUGOSLOVANSKI, SLOVENSKI) DRUŽBENI KONTEKST**
Niko Toš 31
- OD ČLOVEKA DO LJUDI OBEH SPOLOV V SOCIOLOŠKEM IZOBRAŽEVANJU**
Maca Jogan 57
- OBLIKOVANJE SOCIOLOŠKEGA POKLICA V SLOVENIJI SKOZI PRIZMO PREDMETNE SESTAVE IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV**
Ivan Svetlik 75
- »ALI NE VIDIŠ, DA GORIM?« SOCIOLOŠKA SKICA**
Tanja Rener 87
- SOCIOLOGIJA IN RAZVOJ KAPITALIZMA: MARGINALNI ODZIV ALI OSNOVA EMANCIPATORNIH POLITIK?**
Aleksandra Kanjuo Mrčela 97

**DRUŽBOSLOVNA INFORMATIKA V SLOVENIJI:
MED TRADICIONALNIM RAZUMEVANJEM IN
NEIZKORIŠČENIMI PRILOŽNOSTMI**

Gregor Petrič

109

**»PREKLETI SOCIOLOG«: O SOCIOLOGIJI
IN NJENI DRUŽBENI UMEŠČENOSTI**

Nina Perger

127

Prvi priložnostni izdaji revije DR na pot

Drage bralke, dragi bralci!

Pred vami je prva priložnostna izdaja *Družboslovnih razprav*, ki predstavlja novost v dosednji zgodovini publikacij revije. Oddelek za sociologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani je namreč na uredništvo DR naslovil idejni osnutek posebne številke, ki bi temeljila na predhodno izvedeni okrogli mizi ob njegovem slavnostnem 60. jubileju. Nabor predlaganih prispevkov je poleg vsebinske pestrosti predstavljenih socioloških razprav odlikovala tudi žanrska raznolikost besedil. Poleg problemskih, konceptualnih in preglednih znanstvenih razprav o aktualnih socioloških problemih je predlog obsegal še zgodovinske strokovne uvide v sam razvoj sociologije v širšem družbenem in političnem kontekstu ter informativen in živahen ekspertni intervju. Uredništvo DR je orisani kompendij precej raznolikih žanrov, publicističnih stilov in vsebinskih dilem na bogatem sociološkem polju prepoznalo kot relevanten prispevek k beleženju, obeleževanju in kritični refleksiji o razvoju sociologije v Sloveniji. Obenem ni moglo mimo dejstva, da so prispevki oblikovno in predvsem zaradi svoje besedilno-slogovne raznovrstnosti presegali običajne standarde, ki veljajo za sodobne znanstvene revije, saj slednje praviloma ne objavljajo drugega kot znanstvene razprave in recenzije znanstvenih monografij. V skupnih premislekih in ob konzultacijah z vodstvom Slovenskega sociološkega društva ter v neposredni navezavi na sorodne trende v primerljivih znanstvenih publikacijah smo tako soglašali, da gre za svojstven nabor, ki si nedvomno zasluži pozornost širše strokovne javnosti, ki pa ga ne moremo predstaviti v sklopu redne številke revije DR.

V iskanju primernih rešitev, ki bi uresničile tako pričakovanja aktualnega uredništva in Slovenskega sociološkega društva kot tudi izhodiščnih namer Oddelka za sociologijo na FDV, smo zato v odgovoru na nastali izziv zasnovali poseben zvezek, ki je pred vami. Predstavljamo hibridno izdajo, katere namen je predvsem obeležitev pomembnih premikov v razvoju sociologije in ki v marsičem sega čez običajne tematske bloke in posebne oziroma tematske številke revije. Zato smo jo poimenovali *priložnostna*, in ne zgolj *posebna* izdaja, saj ponazarja uredniško kurirano paleto esejev, strokovnih in skozi recenzentsko sito presejanih znanstvenih člankov številnih avtoric in avtorjev, ki so in še vedno oblikujejo sociološko znanstveno pot, a so v svojstven metadialog stopili predvsem zaradi predhodne posebne *priložnosti* – praznovanja 60 let sociologije na FDV.

Vsebinski in oblikovni razpon tega zvezka je tako v celoti rezultat idejne zasnove in truda gostujočih urednic Maše Filipovič Hrast in Aleksandre Kanjuo Mrčela, ki sta določili tako nabor avtorjev in avtoric prispevkov ter njihove

vsebinske smernice in strukturne poudarke kot tudi končno strukturo oziroma kazalo pričujoče izdaje. Gostujoči urednici sta poskrbeli tudi za nujno potrebno sofinanciranje nove publikacije, saj finančna sredstva revije DR dodatnih edicij ne omogočajo. Za priložnost, ki ste jo s tem v branje dobili tudi vi, bralci naše revije in širša strokovna javnost, pa gre zasluga trenutnemu uredništvu revije DR, ki je v času dolgega ustvarjalnega procesa skrbelo za vse recenzentske postopke, tehnične preglede in lekturo tukajšnjih prispevkov. Uredništvo revije DR si je obenem prizadevalo, da bi priložnostno izdajo kot novum zastavilo tudi vizualno. Predvsem z željo, da bi že navzven v posebni stilno-oblikovni ravni bolje prepoznali in tudi lažje ločevali »redne številke« revije od tukajšnje in morebitnih naslednjih »priložnostnih izdaj«. Iskrena zahvala za novo oblikovno podobo gre ponovno naši oblikovalki Tini Cotič.

Rezultat vseh teh skupnih prizadevanj in resnih premislekov je tako prva edicija, ki je tokrat namenjena praznovanju sociologije na FDV. Kot del znanstvene skupnosti namreč verjamemo, da je posebne dogodke nujno zakoličiti v primerni publicistični obliki, a ne le zato, da z njimi zabeležimo posebne premike ali slavja, temveč da skupaj trajno sooblikujemo tudi skupne temelje za kolektivni spomin o ustvarjenem védenju in ekspertnem znanju na področju družboslovja in tudi širše. Z malo poguma in predvsem z zaupanjem v znanstveno skupnost pa upamo, da bo tukajšnji poskus tovrstnih obeležij postal tvorna platforma tudi za bodoče podobne velike obletnice, prihajajoče slavnostne dogodke in nove, danes še nepoznane posebne priložnosti, ki sledijo.

S tem apelom vas v imenu vseh sodelujočih, ki so tvorno pomagali pri njenem soustvarjanju, prijazno vabimo k branju *prve priložnostne izdaje revije DR*.

Tanja Oblak Črnič in Natalija Majsova, sourednici DR

Uvodnik: Refleksije sociologije

Obletnice so običajno priložnost, ko se ozremo v preteklost, jo ocenimo in premislimo, kaj nam pomeni glede na trenutne izzive. Pri tem pa je ključno vprašanje, kaj ta preteklost pomeni za prihodnost in za razvoj ter ali lahko služi kot usmeritev. Ob 60-letnici FDV, ki pomeni tudi 60 let razvoja sociologije na FDV, smo se ob izbranih dogodkih ozrli tako v preteklost kot tudi v prihodnost sociologije. Oddelek za sociologijo se je leta 2022 pridružil Slovenskemu sociološkemu društvu pri organizaciji letnega srečanja z naslovom Socioekološka transformacija, ki je potekalo na FDV. Na srečanju so udeleženske in udeleženci na okroglih mizah in predavanjih predstavljali analize in premisleke ključnih tem, povezanih z v prihodnost uzrto okoljsko problematiko in prihodnjo ureditvijo družbe, med drugim v povezavi s tem, kar je plenarni predavatelj prof. Ulrich Brand poimenoval »imperialni način življenja in ekološka kriza kapitalizma«. V istem letu smo na Oddelku za sociologijo organizirali akademsko razpravo z naslovom »Vloga sociologije v družbi: včeraj, danes, jutri«. Vabljeni uvodničarji in uvodničarke – prof. dr. Zdravko Mlinar, prof. dr. Niko Toš, prof. dr. Maca Jogan, prof. dr. Ivan Svetlik, prof. dr. Tanja Rener, prof. dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela, prof. dr. Andrej Rus, prof. dr. Gregor Petrič, izr. prof. dr. Marjan Hočevar, doc. dr. Nina Perger in dr. Klemen Ploštajner – so predstavili svoje premisleke o 60 let FDV in sociologije na FDV ter vlogi sociologije v družbi v preteklosti in o izzivih prihodnosti.

Okrogli 60. obletnici sociologije sta sledili še dve obletnici: leta 2023 50. obletnica študijske smeri Sociologija – kadrovski menedžment in leta 2024 40. obletnica študijskega programa Sociologija – Družboslovna informatika. Kot prispevek k obeležitvi obletnic Oddelek za sociologijo FDV v priložnostni izdaji Družboslovnih razprav ob 60-letnici FDV z naslovom *Refleksije sociologije* nadgrajuje omenjene dogodke z zapisi razmislekov sociologin in sociologov. Izdajo uvodno začnemo s pogovorom gostujočih urednic s prof. dr. Mlinarjem, ki spregovori o svojih izkušnjah in pogledih na razvoj sociologije v Sloveniji in Jugoslaviji, pomembnih mejnikih in teoretskih izzivih. Prispevek prof. dr. Nika Toša ravno tako reflektira preteklost sociologije, ki se zrcali v njenem položaju v sodobnem času. Toš govori o razvoju sociologije, umeščenem v zgodovinsko-politični kontekst ter strukturne in sistemske spremembe v jugoslovanski družbi, ter v državi po drugi svetovni vojni. Pomemben vpogled v razvoj sociologije z vidika tako položaja kot vloge žensk na Fakulteti za družbene vede ter tudi vsebin, povezanih s feministično sociologijo, nudi prispevek prof. dr. Mace Jogan.

Zgodovinsko in razvojno o sociologiji in sociologih razmišljata tudi prof. dr. Svetlik in doc. dr. Perger. Prof. dr. Ivan Svetlik oriše razvoj in položaj sociologa kot poklica, pri čemer ugotavlja, da ta »ni nastal pretežno z diferenciacijo praktičnega dela starejših poklicev, kot so pravniki, filozofi, zgodovinarji, ekonomisti in psihologi, temveč z deduktivno opredelitvijo novega polja proučevanja, to je strukture in funkcije medčloveških odnosov«. O vlogi sociologov v družbi se v svojem prispevku »Prekleti sociolog« sprašuje doc. dr. Nina Perger. Premislek umesti v zgodovinsko-razvojni kontekst razmerja med sociološko vednostjo in javno angažiranostjo oz. družbenopolitičnostjo sociologov. Prispevka torej tematizirata ključno vlogo sociologov in sociologije v družbi, ki postavlja nova področja dela v sodobni družbi, hkrati pa ima tudi ključno vlogo pri kritičnem premišljevanju družbene realnosti, naslavljanju družbenih konfliktov in angažiranosti za izboljšanje družbe. V skladu s tem prof. dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela v obravnavi relevantnosti sociološke analize kapitalizma ugotavlja, da zaradi (samo)umika sociologije iz analize, razlage kompleksnosti kapitalizma, zniževanja statusa sociološke profesije in zoževanja njene jurisdikcije nad področji, kot sta npr. družbena neenakost in ekonomska moč, umanjka specifični sociološki vpogled, kar onemogoča kakovostno analizo in iskanje ustreznih odgovorov na razvojne izzive današnje družbe.

Prof. dr. Tanja Rener se v svojem prispevku sprašuje o napredku sociologije kot znanosti. Spregovori o temeljnih teoretskih prebojih, pa tudi dilemah, ki jih za sociologijo predstavlja že samo opredelitev enote analize, tj. »družbe« ter njenih sprememb in oblik. Sprašuje se, kako uspešno je na primer sociologija kot enoto proučevanja analizirala »kapitalistično svetovno ekonomijo«. Preveč parcialna sociologija torej lahko spregleda »gozd zaradi dreves«. S tem avtorica izpostavlja eno od pomembnih dilem sociologije v diferenciranem in specializiranem akademskem svetu. Je prihodnost sociologije, kot pravi Rener, v »rekuperaciji moralne razsežnosti družbenih ved« in torej na večjem poudarku angažiranosti za dobro družbo? Nadalje, prof. dr. Gregor Petrič kot ključno izpostavi razumevanje sociologije in vloge družboslovne informatike v identifikaciji, analizi in razumevanju sodobnih vprašanj, povezanih z odnosom med družbo in novimi tehnologijami, kar se kaže kot ključni izziv za sociologijo v prihodnosti, ob izrednem razvoju tehnologij in umetne inteligence.

Tematiziranje ključnih družbenih izzivov torej ostaja temeljna naloga sociologije. Vprašanja, ki so jih izpostavili_e avtorji_ce v posebni izdaji Družboslovnih razprav, so zagotovo pomemben del ključnih tem sociološke analize, nedvomno pa bodo sledile refleksije tudi na drugih področjih. Nadaljnje kritično proučevanje vloge novih tehnologij v sodobni družbi in sociološko reflektirano razumevanje kapitalistične svetovne ekonomije je povezano tudi z vprašanji glede drugih

temeljnih sodobnih družbenih izzivov, kot so spremembe v odnosih med spoli, (re)definicija človeka in človeškosti ali v uvodu omenjeni okoljska problematika in podnebna kriza. Kljub porastu študij številni avtorji (gl. npr. Klineberg, Araos in Koslov 2020) opozarjajo na (pre)počasen odziv sociologije na ta izziv, ki torej še vedno ostaja na obrobju njenega proučevanja.

Gostujoči urednici upava, da bodo prispevki, zbrani v priložnostni izdaji Družboslovnih razprav, zanimivo branje sociološki profesionalni skupnosti in širši zainteresirani javnosti ter spodbuda in izziv za nadaljnje razmisleke in kontinuirano samorefleksijo (družbene vloge) sociologije v prihodnje.

Maša Filipovič Hrast in Aleksandra Kanjuo Mrčela

Gostujoči urednici se zahvaljujeva urednicam Družboslovnih razprav za uvrstitev priložnostne izdaje v letošnjo produkcijo revije ter Fakulteti za družbene vede in Slovenskemu Sociološkemu društvu za sofinanciranje njene izdaje.

Aleksandra Kanjuo-Mrčela in Maša Filipovič Hrast

UVODNI POGOVOR S PROFESORJEM ZDRAVKOM MLINARJEM: SOCIOLOGIJA KOT »ENFANT TERRIBLE«?

Jeseni 2023 sva se sourednici te priložnostne izdaje Družboslovnih razprav pogovarjali s sociologom in akademikom, rednim profesorjem za prostorsko sociologijo (v pokoju) in zaslužnim profesorjem Univerze v Ljubljani Zdravkom Mlinarjem o razvoju sociologije v Sloveniji in v jugoslovanskem prostoru. Prof. dr. Mlinar je kot eden ključnih akterjev spregovoril o svojem doživljanju razvoja sociologije na splošno in konkretno v okviru (takrat nastajajoče) Fakultete za družbene vede ter reflektiral izzive tistega časa. Prof. dr. Mlinar ocenjuje temeljne protislovnosti sociologije ter se sprašuje o njeni prepoznavnosti in uporabnosti, nujnosti posploševanja in konkretizacije v sociološkem delu, profesionalizaciji in podružabljanju, vključujoči ali izključujoči naravi sociologije ter o odnosu med posameznikom, družbo in naravo.

Spoštovani prof. Mlinar, ste sociolog ter eden najpomembnejših akterjev uveljavljanja sociologije na Slovenskem in razvoja institucije, ki obeležuje 60. obletnico. Začnimo pogovor z najbolj splošnim vprašanjem: kaj so ključne značilnosti sociologije kot vede?

Sociologija kot (najbolj) splošna in posplošujoča družboslovna disciplina je najbolj vključujoča, pa hkrati tudi izključujoča. Vključujoča je vsebinsko, prostorsko in časovno, vendar ne v smislu nizanja in kopičenja posameznosti, njihovega agregiranja, ampak v smislu zmožnosti za posploševanje, ko naj bi zgoščeno in sintetično izražala svoja spoznanja. Hkrati pa ugotavljamo, da je izključujoča z vidika determinizmov osebnosti in naravnega okolja.

Tu se sicer nakazuje visoka znanost na (naj)bolj abstraktni ravni v svetovnem merilu, ki pa se odmika od konkretne prakse. Ravno v zvezi s tem pogrešam ozaveščenost o nujnosti in pomenu nenehnega prevajanja tako v smislu posploševanja konkretnega kot tudi konkretizacije splošnih spoznanj. To terja pozornost

do (potencialnih) prispevkov širokega kroga profesionalnih in tudi laičnih akterjev znotraj in prek meja t. i. akademske sfere znanosti, ljudi iz zelo različnih delovnih in življenjskih okolij. Hkrati pa tudi ozaveščenost o nesprejemljivih zamejitvah na posamezne predmete, fakultete, univerzo, na Slovenijo.

Ali nam lahko poveste več o vašem lastnem ukvarjanju s sociologijo in njeno profesionalizacijo?

Verjetno sem se z vprašanji o sociologiji in družboslovju pri nas ukvarjal širše, kot so se drugi, še posebej ko je šlo za našo fakulteto, za Teorijo in prakso, za Slovensko sociološko društvo in Jugoslovansko sociološko združenje, v nekaterih pogledih tudi za Mednarodno sociološko združenje (ISA) in za (so) delovanje s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Vsaj delno je to razvidno iz preglednice »Posvetovanja, delavnice, seminarji« v prilogi, ki kaže, da sem v teku svojega profesionalnega delovanja poizkušal v svojem raziskovalnem delu upoštevati in vključevati veliko raznovrstnost tako vsebinsko kot organizacijsko. Nisem se omejeval na organizacijske spremembe; v osnovi so me zanimala vsebinska vprašanja, vendar ta zahtevajo daljši čas in tudi zato dostikrat ostajajo nedorečena.

V jugoslovanskem kontekstu je prevladala osiromašena enostranskost, ki je podružbljanje izenačevala z institucionalizacijo, te pa ne z raznovrstnostjo vključevanja, ampak z okrepljeno enosmernostjo in nadzorom od zgoraj navzdol, kar pa seveda ni bilo zgolj značilnost sociologije v Jugoslaviji. V nakazanem družbenem kontekstu sem torej poizkušal uveljavljati sociologijo in vlogo FSPN kot hkratno prizadevanje za vse širše vključevanje in kot prizadevanje za profesionalno preseganje zdravorazumskega delovanja.

Zlasti v zvezi z ekologijo sem se s časom vse bolj zavedal, da je izključevanje biološke in fizične determiniranosti življenja ljudi del problematičnosti (razumevanja) marksizma. Emancipatorna logika in dozdevna moč človeka sta zasenčili pomen narave in podnebja. Kolektivistična usmeritev pa je podcenjevala moč posameznika, razen takrat, ko je šlo za vlogo »vodilnih subjektivnih sil« socialističnega razvoja. Ta razlaga je izrecno ali implicitno – pod zornim kotom teorije organizacije – upoštevala predvsem spontanost in organsko rast od nižjega k višjemu (tudi v univerzitetnem okolju). Za razliko od tega sem tako v spoznavnem procesu kot v širši družbi razkrival skupni teoretski imenovalac, tj. protislovnost, ki vključuje enotnost nasprotij, še posebej nujnost posploševanja in konkretizacije uveljavljanja družbenega (skupnega) in individualnega.

Kot urednik in soavtor knjige *Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?* (2016) v okviru širše zasnovanega niza *Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem* sem pritegnil 120 avtorjev, ki delujejo v Sloveniji in po svetu, da predstavijo svoja najpomembnejša sociološka spoznanja in delovanja, ki so dosegla zaželen odziv

v teoriji ali praksi, ter tista, ki odziva niso dosegla, in ocenijo, kaj najbolj ovira uveljavljanje socioloških spoznanj in delovanj na njihovem področju delovanja v praksi. Kolegice in kolegi so opozorili na številne izzive, ki so pred sociologijo in njeno profesionalizacijo. Pavel Gantar je opozoril na splošno neprepoznavnost sociologije – predvsem v primerjavi z ekonomijo in pravom – v družbi na splošno. Sociološko znanje se le redko šteje kot ekspertno znanje; pri nesociologih je pogosto dojeta kot nekakšno splošno in nezavezujoče razmišljanje o družbenih problemih, ki ga zmore vsak. Prav razbijanje mita o sociologiji kot zdravora-zumskem rezoniranju bi moralo biti glavna naloga sociološkega društva.

Drago Kos je ugotovil, da je sociološka produkcija v splošni javnosti in vplivnih dejavnikih dojeta kot hermetična, abstraktna in nerazumljiva, kar je poenostavljeno in zato pretežno napačno prevedeno v neuporabnost, odvečnost oz. neaplikativnost socioloških spoznanj. Odgovornost pa je seveda tudi na drugi strani, tj. v pričakovanju, naj sociologija, če zmore, prispeva samo k »tehničnemu«, obrtniškem servisiranju družbe.

V istem kontekstu je Breda Luthar opozorila na to, da je v javnem prostoru bolj sprejeta esejistična, ohlapna in retorično všečna retorika kot sociološko rigorozna in empirično natančna analiza, ki je izgubljena in pozabljena v antiintelektualističnem duhu, ki se izraža v kulturi mnenj brez argumentov, v kateri je mnenje vse in argument nič.

Tudi Jožica Puhar je opozorila na problem predstavljanja rezultatov sociološke dejavnosti različnim ciljnim skupinam ob prevajanju strokovnega izrazoslovja v preprost vsakdanji jezik, ki ga ljudje lahko razumejo. V ta namen ostajajo malo ali skoraj nič izkoriščeni množični mediji, predvsem TV kot najmočnejši medij, ki bi lahko stroko in vrhunske rezultate raziskovalnega dela bolj intenzivno promovirali.

Na osnovi skoraj štiridesetletnega delovanja na Zdravstveni fakulteti (kjer so sociologi_nje v okviru Katedre za družbene vidike zdravja in zdravstva razvili preko deset na sociologijo oprtih dodiplomskih in podiplomskih predmetov) je Majda Pahor kritično opozorila na probleme pri povezavah in pretoku znanja med sociologijo in zdravstvenimi vedami/zdravstvom (npr. hermetični jezik sociologije, ki je usmerjen le na občinstvo iz svoje stroke, kar zmanjša komunikacijski domet sociologije; neprepoznavnost specifičnega sociološkega pristopa, njenih konceptov in metodološkega aparata; ni sociološke programske skupine za področje zdravstvenih tem, ki bi omogočila dolgoročnejše projekte, težave pri ohranjanju sociološke identitete v okolju drugih disciplin, kjer sociologi sodelujejo pri konceptualnem in metodološkem razvoju, ker ni možnosti zaposlovanja na lastnem področju, in podobno). Tudi Ciril Mezek govori o deficitu na področju sociologije zdravstva oz. medicine. Prepuščanje tovrstnih tem drugim fakultetam,

kjer so prioritete drugačne in so sociološke teme obrobne, je nesprejemljivo. Težko si je predstavljati, da bi se npr. pravna fakulteta tako zlahka odrekla matičnosti na področju, ki je za pravno stroko visoko relevantno. Primerjava s svetom nam pokaže, da imajo sociologi medicine tudi znotraj nacionalnih socioloških društev svoje zelo močne sekcije. Pri nas pa FDV ne zaznava svoje potencialno pomembne matične vloge. Skratka, ob 60-letnici bi tudi na FDV tej vlogi lahko posvetili večjo pozornost. Marjan Hočevar je opozoril na različne stopnje profesionalizacije: ta je visoka, ko gre za pravnike, zdravnike, arhitekte. A ravno pri tem nastopa tudi problem, da izključujejo širše okvire spoznavanja in delovanja v praksi, kar – lahko bi rekli – nominalno ali dejansko zadeva tudi vključevanje.

Pri svojem delu sem si vedno prizadeval, da pridejo do besede akterji s področja sociologije in družboslovja (op. ur.: glej prilogo »Posvetovanja, delavnice, seminarji«). Tako dobivamo vpogled v problematiko sociologije z vidika razmerja med teorijo in prakso ter njeno (ne)uporabnostjo, na kar nas je opozorila starejša generacija sociologin in sociologov. Pričakujem pa še vključevanje mlajših z njihovimi drugačnimi zaznavami in predlogi. Sicer pa je to široka tema, ki je predmet pozornosti tudi v svetovnem merilu.

Glede na relevantnost za fakulteto naj navedem še to, da sem kot prvi s FSPN deloval tudi na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Najbolj očitno je to prišlo do izraza z mojo pobudo in posvetovanjem *Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem*. To smo organizirali skupaj z Raziskovalnim inštitutom FDV pod predsedovanjem Nika Toša. V ta namen sem pripravil obsežno temeljno uvodno študijo na 120 straneh in celo vsebinsko preusmeril svoje nadaljnje raziskovanje.

Ali nam lahko poveste več o uveljavljanju sociologije na Slovenskem? Ali je šlo za vsebinske, epistemološke in metodološke spore pri uveljavljanju sociologije kot discipline in raziskovalnega področja?

Pri uveljavljanju sociologije v Sloveniji je z drugo svetovno vojno prišlo do popolne diskontinuitete. Zgodovinski materializem naj bi apriorno razreševal vsa temeljna vprašanja o družbi in v tem smislu kar nadomestil družbene znanosti ter še posebej sociologijo kot »buržoazno kvaziznanost«.

V zanosu revolucionarnega vizionarstva (pa bodisi v uradni inačici ali kasneje, po uporniškem letu 1968, v mladeniškem klicu radikalnih študentov k izvirnemu marksizmu) se je zdelo ukvarjanje z danimi razmerami, ki naj bi jih odpravili, zelo pritlehno početje. Raziskovalec, ki se je temu posvečal, je bil obravnavan skoraj tako kot carski sel na kitajskem dvoru, ki je prinesel neželena sporočila. To so mi dali vedeti tudi tako angažirani študentje pri predavanjih, ko sem se zavzemal za operacionalizacijo splošnih pojmov in empirično sociološko raziskovanje.

Hkrati pa so bolj analitično usmerjeni študentje ravno v tem prepoznali tisto, kar jih je najbolj usposabljal za profesionalno, poklicno delovanje.

Ciril Baškovič ugotavlja, da se je iz interesno heterogene skupne zahteve do oblasti po realizaciji obljubljenega družbenega sistema (ki bi zajemal tudi rešitve konkretnih študentskih statusnih problemov) razvilo nekaj razločljivih struj, in dodaja, da je študentsko gibanje temeljilo na prizadevanju demokracije pluralizma interesov; vedelo se je, da je podstat tega družbena stratifikacija.

Pa vendar so prav spoznanja iz empiričnih socioloških raziskovanj med prvimi začela izpodkopavati skonstruirani svet ideologije in prispevala h konstituiranju sociologije kot znanosti po drugi svetovni vojni v Sloveniji.

Politična avantgarda ni uveljavljala svoje legitimitete na podlagi večinskega mnenja ljudi. Njeno vzvišeno poslanstvo je bilo utemeljeno na prepričanju o – po marksizmu – že *(pre)poznanih razvojnih zakonitostih*. Edino, kar jo je vezalo, je bila odgovornost pred zgodovino, ne pa odgovornost do konkretnih ljudi in njihovega mnenja. Že *a priori* je bila opredeljena progresivna vloga manjšine (komunistične partije oz. zveze komunistov), tako da ni bilo potrebno in primerno šele z empiričnim raziskovanjem ugotavljati, kakšne so dejanske razmere, in preverjati mnenja ljudi.

V zvezi s tem je Stane Saksida zapisal, da je šlo za ključno redukcijo »sociološke refleksije na golo teoretiziranje in nanašanje načel ter kategorij zgodovinskega materializma. Politična hierarhija je od sociologije pričakovala potrditev pravilnosti svojih osnovnih izhodišč in morebitno iskanje novih 'pravih' poti znotraj teh okvirov.«

Razkrivanje resničnega stanja je postajalo neželeno, če že ne kar nekašna sovražna dejavnost. Načelno naj bi bila sociologija marksistična, kritična in revolucionarna, konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč »vodilnih subjektivnih sil«. Po eni strani naj bi v ospredje postavljala interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negodovanjem sprejeti ali pa prikriti izsledki empiričnih raziskovanj, ki so odstopali od apriorno idealiziranih predstav o njem, vzemimo o štrajkih delavcev (npr. rudarjev v Trbovljah), o majhnem vplivu delavcev (npr. v delavskem svetu Železarne Jesenice) idr. Primer grobega poseganja politike v empirično raziskovalno delovanje je bila ukinitve raziskovalnega centra za samoupravljanje pri Zvezi sindikatov Slovenije. Raziskovanje pri Zvezi sindikatov Slovenije, ki ga je vodil Slavko Splichal, je bilo še prav posebej namenjeno razkrivanju dejanskega družbenega položaja delavcev, na katere se je s svojim poslanstvom sklicevala tudi Zveza komunistov Jugoslavije. Opirali so se tudi na izsledke Slovenskega javnega mnenja in druge podatke o dejanski vlogi delavstva. V publikaciji *Delavci o družbenoekonomskem razvoju in nalogah sindikatov* (1982) seveda

niso predstavili le tistega, kar je bilo zaželeno, ampak so avtorji razkrivali tudi dejansko (ne)uveljavljanje samoupravljanja v praksi. To je vključevalo razkrivanje neenakosti in pomembnih razlik glede na kvalifikacijo, izobrazbo in družbeno-politično aktivnost zaposlenih. Predstavili so tudi stališča o »prekinitvah dela« (izraz, s katerim je politika prekrivala štrajke delavcev) in drugo.

V obsežnejšem tekstu sva letos z Nikom Tošem predstavila prispevek z naslovom »Sociologija, politologija in politika, ob 'šestdesetletnici FDV'« za objavo v knjigi Ivana Svetlika *Od visoke šole za politične vede (1961) do Fakultete za družbene vede (1991) – Pogled skozi prizmo razmerja med politiko in stroko* (v tisku). Pri tem sva imela prednost pred mlajšimi kolegi, saj sva lahko iz prve roke, doživljajsko in bolj podrobno predstavila spremembe v zgodnejšem obdobju tega zavoda. Gre za spremembe od prvotnega izključevanja sociologije k njenemu uveljavljanju; za pomembne vloge sociologov, ko smo s pobudo nekako »od zunaj«, predvsem prek Društva sociologov Slovenije, že izhodiščno prispevali k uveljavitvi zamisli o združitvi študijev sociologije, politologije in novinarstva. Z zapisniki (tedaj imenovanega) Društva sociologov Slovenije (glej Društvo sociologov Slovenije 1966–67) samo tematsko nakazujem prizadevanja, ki jih je sprejelo in podprlo tudi vodstvo tedanje VŠPV v vse bolj jasni težnji, da bi presegali okvir prvotno ozko zasnovane partijsko-politične šole. Sedaj pa sva (glej tudi Repe 2010) v že imenovanem prispevku podrobneje prikazala grobo politično poseganje v delovanje sociologov v okviru FDV, še posebej s sankcijami zoper Veljka Rusa, Janeza Jerovška, Vladimirja Arzenška in Tineta Hribarja.

Kaj pa lahko rečete o vlogi sociologije pri razvoju FDV?

Izhodiščni namen ustanovitelja Visoke šole za politične vede, tj. Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, je bil osnovati posebno kadrovsko šolo partije, ker delovanje v okviru Univerze v Ljubljani, ki je že vključevalo tudi študij sociologije na Filozofski fakulteti, ni ustrezalo temu namenu. To posebnost so uveljavljali:

- z izbiro politično preverjenih in lojalnih učiteljev na VŠPV,
- z izbiro in posebno obravnavo političnih funkcionarjev kot slušateljev, ki so jim preprosto podaljševali njihovo zaposlitev,
- s prostorsko ločitvijo od strnjene univerze v južnem predelu mesta in politično izsiljeno lokacijo za Bežigradom (ki je dejansko predstavljala urbanistični prekršek).

Kasneje je – neodvisno od tega – ta šola dobila sosedo, tj. Ekonomsko fakulteto, ki je bila ena od fakultet Univerze v Ljubljani, kar je nadalje vplivalo na to, da se je nekako *ex post* izoblikovala predstava o družboslovnem kampusu ljubljanske univerze za Bežigradom. To je bil dodaten izziv za fizično strnitev petih fakultet: Fakultete za družbene vede, Ekonomske fakultete, Pedagoške

fakultete, Fakultete za upravo in Fakultete za socialno delo. Vendar pa intenzivnejše sodelovanje med njimi, ki bi ustrezalo sociološkim pričakovanjem o povezanim in celostnem delovanju, kljub nekaterim pobudam vodstev naše fakultete še vse do danes ni zaživel. Ali nas to opozarja na prepričanje o samozadostnosti, mogoče tudi o superiornosti (ekonomisti) določenih disciplinarnih področij, ko niti fizična bližina ne privede do inter- oz. transdisciplinarnih študijskih programov?

Nasploh je politika v šestdesetih in sedemdesetih letih nasprotovala uveljavljanju integritete univerze kot pomembnega intelektualnega središča v Sloveniji. Vsak del univerze naj bi bil zamejen v posebno občino upravno razcepljenega mesta Ljubljane. Našo fakulteto je poizkušala zamejiti v občino Bežigrad, pač v smislu načela: *Divide et impera!*

Vloga sociologije v preobrazbi VŠPV/FSPN/FDV ni bila že nekako preterminirana, ampak vključuje, priznано ali pa tudi ne, pomemben vpliv posameznikov znotraj in zunaj tega zavoda. Hkrati pa je ravno zaradi takega vpliva mogoče razumeti, zakaj se FDV razlikuje od fakultet za politične vede v nekdanji Jugoslaviji, ki ne vključujejo študija sociologije.

Poimenskemu izpostavljanju tistih posameznikov, ki so najbolj nasprotovali ali ovirali moja in naša prizadevanja, se na tem mestu izogibam, četudi to ostaja sporno, in s tem odstopam od konkretnosti zgodovino piscev.

Na Filozofski fakulteti je bila sociologija le nekakšen dodatek k že uveljavljenim področjem študija (več o tem v Mlinar 2006; Društvo sociologov 1966–67). Od tu je sledila tudi moja pobuda za povezovanje in združitev z VŠPV.

V okviru predmeta Sociologija, katerega nosilec je bil prof. Jože Goričar (oba tedaj zaposlena na Pravni fakulteti), sem leta 1961 na VŠPV predaval o družbenih skupinah. Oboje sem opiral na raziskovanje na Inštitutu za sociologijo in filozofijo. Priložnost za uveljavljanje empirično usmerjene sociologije sem imel kot predstojnik sociološke katedre, ko sem to vlogo z zaposlitvijo na VŠSPN prevzel od Borisa Ziherla. Uvedli smo vrsto »posebnih sociologij«, čemur je Ziherl še kasneje nasprotoval.

Možnost za vključevanje kvalificiranih sociologov v raziskovalno dejavnost sem imel, ko sem svoje matično področje – širše vzeto – prostorske sociologije prav zaradi njih razširil tudi na delovne organizacije in industrijsko sociologijo (več o tem v knjigi *Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem* (2022)). Na široko sem odprl vrata že usposobljenim in samostojno mislečim posameznikom, ki se niso vključevali na osnovi (aktivne) kadrovske politike same ustanove. Prav to pa je bil največji izziv tudi za politiko in njene »obračune« na FSPN.

Ob uvajanju študija sociologije smo na FSPN povečali obseg specifično sociološke vsebine na račun splošnoizobraževalnih predmetov (ki so prvotno poleg

ožje političnih prevladovali na VŠPV) in tako določneje oblikovali novo identiteto sociologije. Da bi presegli aprioristični shematizem in prazno špekulacijo, smo morali večjo pozornost posvetiti predmetom, ki naj bi študente analitično usposobili in jih s tem spodbujali tudi k empiričnemu raziskovanju konkretnih družbenih razmer pri nas. V tem smislu smo kot prvi v Jugoslaviji v sociološki študij vključili računalništvo, kar je pospešilo modernizacijo pedagoškega in raziskovalnega delovanja (več o tem Mlinar 1986b). Skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja ter spopadanja s shematizmi in formalizmi je bilo potrebno, preden smo z reformo na univerzi in pripravami novih »vzgojno-izobraževalnih programov« dobili potrebna soglasja vseh številnih republiških organov za uvedbo študijske smeri Družboslovna informatika.

Večstopenjski postopki preverjanja so terjali vključevanje na desetine ali stotine ljudi, ki dostikrat niso bili usposobljeni za strokovno presojo, preden smo lahko uvedli določeno inovacijo (recimo nov predmet). Nasploh je bilo težko prodreti z novimi idejami, ki jih ni bilo mogoče enostavno uvrstiti v že obstoječe sheme. Pri tem naj bi šlo za podružbljanje, dejansko pa je to predstavljalo le način uveljavljanja političnega nadzora zaradi nezaupanja v univerzitetne akterje.

Treba je tudi opozoriti, da je bila sociologija kot splošna in posplošujoča družboslovna disciplina osnova in je (nujno) prisotna na vseh področjih po katedrah štirih oddelkov FDV. Lahko npr. omenimo že delo Vladimira Benka, ki se je posvetil »sociologiji mednarodnih odnosov«. Obramboslovje ima globoke sociološke korenine. Anton Bebler je svojo profesionalno angažiranost pri nas in v svetovnem merilu že v izhodišču izražal v okviru sociologije vojske. Nasploh pa v univerzitetnem merilu poznamo prikrito in včasih kar utopljeno vlogo sociologije, npr. pod imenom andragogika oz. pedagoško delovanje, kriminologija, socialno delo, gerontologija, urbanizem, javno mnenje, marketinško raziskovanje, etnične študije, ženske študije, futurologija idr.

Sociologija je kot *enfant terrible* motila socialno harmonijo, načenjala nove probleme ter povzročala dvom v situacijah in v družbi, v kateri sta bili v ospredju le agitacija in mobilizacija »ljudskih množic«. Zato se je za »vodilne« povsem resno pojavljala dilema: ali sploh potrebujemo sociologijo ali bi jo rajši ukiniteli oziroma »razselili«? Edvard Kardelj je nasprotoval uvajanju posebnih sociologij in s tem naši empirično usmerjeni sociologiji. Pri tem ni presegel enostranskosti kolektivizma s pogledom od zgoraj navzdol. Kljub temu pa se zdi sociološko neprimerno, da se danes že kar *a priori* izključuje njegovo delo *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (1978).

Tukajšnja retrospektiva naj ne bi sledila priročni praksi, ko se s kritiko drugih izogne realni oceni lastne vloge. Že leta 1976 (Mlinar 1976) sem npr. ugotavljal, da je bilo v naših raziskovalnih institucijah (samo v Ljubljani) opravljenih več

kot sto empiričnih socioloških raziskav. Vendar so bili rezultati večinoma zelo fragmentarne narave, ne da bi dosegli tudi pomembnejša sintetična spoznanja. Skoraj pol stoletja kasneje ugotavljam, da to ni bila le otroška bolezen, saj v tem pogledu vse do danes nismo napredovali. Npr. kot predsednik sveta Teorije in prakse nisem dosegel sprememb, za katere se sicer zavzemam, da bi v objavljanju presegali enostavno nizanje različnih spoznanj. Seveda pa gre tudi za objektivno zamejenost, ki jo težko presegamo v okvirih majhnega naroda, ko hočemo krepiti stik z ljudmi in dogajanjem v Sloveniji. Vendar izpostavljam problem, ki sem ga zaznaval že ob kongresih in drugih srečanjih v svetovnem merilu, ki vključujejo tudi več tisoč referatov. Pri tem tudi splošnejše obravnave predstavljajo le kot dodatno specialnost.

Kakšno pa je bilo povezovanje v okviru Jugoslavije in kakšno je bilo mednarodno sodelovanje?

Še v devetdesetih letih je bil na FSPN samo en pedagoški delavec, ki je pridobil visokošolsko izobrazbo, s tem da ni diplomiral na ljubljanski univerzi, ampak v Beogradu. Postopoma pa se je fakulteta vse bolj odpirala, in danes že vključuje številne programe in študente, ki presegajo teritorialno zamejenost na Slovenijo in Jugoslavijo. Seveda pa tudi s tem ne moremo biti zadovoljni, saj sedanja odprtost dejansko še ne pomeni vključevanja študentov iz družbeno, družboslovno in širše znanstveno najbolj razvitih držav.

Pot v svet nam je v številnih pogledih neposredno in posredno v šestdesetih letih odpiral najzahtevnejši projekt primerjalnega raziskovanja v tistem času – o vrednotah lokalnih voditeljev in udeležbi oziroma sodelovanju občanov (knjiga *Values and the Active Community* (1971)). Pobudnika zanj sta bila Philip in Betty Jacob, privržena vrednotam kvekerjev, veliko oporo pa jima je nudil teoretsko in metodološko najbolj usposobljeni politolog in družboslovec Henry Teune, vsi iz oddelka za politične znanosti univerze v Pensilvaniji, Filadelfija. V celoti ali delno je sodelovalo veliko število družboslovcev iz ZDA, Jugoslavije, Poljske in Indije. Pri nas pa je to raziskovanje na samem začetku nadgrajevalo in delno nadomeščalo naš prejšnji ter za nas izhodiščni jugoslovanski projekt »Komuna«.

Širina tega mednarodnega delovanja se je najprej nanašala na Inštitut za sociologijo in filozofijo, nato pa je vse bolj zadevala tudi FSPN in naše vključevanje v druge mednarodne projekte, še posebej v okviru Mednarodnega sociološkega združenja (ISA) in njegove sekcije (raziskovalni komiteji, delovne skupine). Ob mednarodnem sodelovanju smo bili hkrati realistični, ko smo iskali in dobivali znanje tam, kjer ga je dejansko tudi največ bilo, tj. v ZDA (ne glede na politične interese tu in tam, več o tem Mlinar (2020)).

Verjetno je – vsaj simbolno – pomembno (na kar me je opozoril Mitja Velikonja) ter je ilustracija našega mednarodnega delovanja in angažiranosti

sociologov dejstvo, da smo uspeli pritegniti znamenitega ameriškega sociologa Talcotta Parsonsa, da je po udeležbi na svetovnem kongresu sociologije v Varni, Bolgarija, 1970 predaval na naši fakulteti in v *Knjigo gostov fakultete* zapisal svoje prve vtise.

Paradoksalna se zdi ugotovitev, da smo dostikrat prav po ameriških povezavah vzpostavljali stike z evropskimi kolegi in mednarodnimi ustanovami. Ozaveščenost o enostranskostih takšnega povezovanja, ki bi nas zamejevala in podrejela z utrjevanjem radialnih komunikacij, pa mi je narekovala, da sem pobudil tudi intenzivnejšo (tangencialno) povezovanje s poljskimi družboslovci.

Če se morda sedaj iz preteklosti obrnemo še proti prihodnosti, kje vidite ključne razvojne spremembe?

Problemi današnjega sveta z vidika naravnega okolja opozarjajo na zamejenost naše miselnosti in delovanja. Perspektive v takšnem času ne moremo nakazovati preprosto na osnovi retrospektive. Zaostaja ozaveščanje, da ima človeštvo eksistenčno svoj skupni imenovalac z vidika podnebja in okolja, kar presega do sedaj značilne konfliktno interese v sami družbi.¹

Sociološki pristop in moje predmetno področje – teritorialne skupnosti in prostorska sociologija – sta me že v izhodišču navajala k celostni obravnavi družbenega življenja. To je presegalo (sub)disciplinarne in enoravenske (lokalno, nacionalno, globalno) obravnave kot tudi zamejenost bodisi na teorijo ali na prakso.

Naj v zvezi s tem izpostavim delovanje v okviru Raziskovalnega komiteja 24, ISA – Social Ecology. Kot njegov predsednik sem vstopil v dediščino ožje socioloških in politoloških preokupacij. Tudi tedanja marksistična usmeritev, zlasti spisi F. Engelsa, je v ospredje postavljala moč in odločilno vlogo človeka in človeštva v družbenem razvoju. To je hkrati vključevalo kritiko prevzemanja biološkega razumevanja družbe, ki je poudarjalo ravnotežje in prilagajanje na okolje.

V okviru delavnice na FSPN leta 1976 smo pojasnjevali različno dinamiko razvojnih sprememb v družbi, pri čemer pa fizično okolje ni bilo upoštevano kot pomembnejša determinanta. Vendar sem tudi osebno vse večjo pozornost posvečal spremembam v naravnem okolju in tudi sekcija ISA je dobila novo ime: *Research Committee 24 on Environment and Society*.

-
1. Ob indijskem predsedovanju skupini držav, ki so vključene v veliki G20, poudarjajo, da se kot »ena zemlja« zdužujemo za oskrbo našega planeta, da kot ena družina podpiramo drug drugega in skupaj gremo proti skupni prihodnosti ob vse večji medsebojni odvisnosti. To je seveda programatska usmeritev, ki pa izraža težnjo k poenotenju človeštva ob prepoznavanju naše ogroženosti.

Pri nas je v tem smislu pot trasiral Andrej Kirn, med drugim tudi s svojim prispevkom za svetovni kongres ISA v New Delhiju 1986 o fragmentarnosti in interdisciplinarnosti v povezovanju ekologije in družbenih znanosti (Kirn 1996). Poseben poudarek sem tej temi namenil v dveh »žirovskih knjigah« (2022).

Z izredno širino, ki jo je vključeval moj profesor in kolega Rudi Supek na osnovi svojega poznavanja in preučevanja človeka in okolja, je tudi on že leta 1983 izpostavljал osebnostno in okoljsko determiniranost družbenega, kar je seveda presegalo že utrjene, a zamejene okvire sociologije kot družboslovne discipline. Pri tem se je opiral na misel, ki jo je zapisal Ralf Dahrendorf: »Družbe ne moremo razumeti, če ne prepoznamo dialektike stabilnosti in spremembe, integracije in konflikta, funkcije in gibalne sile, soglasja in prisile« (Supek 1983). Ko sem poizkušal presegati miselno zamejenost sociološkega in družboslovnega delovanja na univerzo oz. t. i. akademsko sfero, sem pred štirimi leti dobil podporo tedanjega prodekana za raziskovalno dejavnost na FDV, sedanjega dekana Iztoka Prezlja, ki je menil, da usmeritev, ki se v svetu uveljavlja pod imenom *citizen science*, lahko deluje le, če ji znanost nudi okvir, v katerega se potem lahko vključujejo običajni ljudje. To lahko predstavlja zelo pomembno povezavo univerze z lokalnimi okoljem, in ta koncept bi morali vključevati v več projektnih prijav. Pri tem ne gre le za enkratno vprašanje in rešitev, ampak za nenehno obojesmerno povezovanje ter vključevanje raziskovalnih in pedagoških spoznanj na vseh ravneh. Tako kot na ravni univerze naj bi že okrepili tudi prizadevanja, da dijaki in učenci ne bi le prevzemali dokončnih resnic iz obveznih učbenikov, ampak bi razmišljali in delovali kot raziskovalci. Na tej osnovi se vključujejo v kar množično organizirana tekmovanja in priznanja, ki jih ob podpori številnih naravoslovcev organizira Zveza za tehnično kulturo Slovenije (ZOTK-a). Temu se vsebinsko podrobno pridružuje tudi Slovenska znanstvena fundacija. Ob tem ostaja praznina in izziv: kje pa sta delovanje in matična vloga, ko gre za zaostajanje na področju sociologije in družboslovja?

Vlogo FDV z vidika razmerja med teorijo in prakso lahko opiram na spoznanja, do katerih smo prišli ob pripravi knjige *Izzivi občanskega raziskovanja, Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod*, v kateri Primož Kokalj, Andrej Kohont in Neli Babič opisujejo možnosti za izmenjavo univerzitetnega znanja in podjetniške, poslovne prakse.

Kaj bi radi poudarili na koncu?

Razumevanje dosežkov in zamejitev sociologije v okviru dosedanje preobrazbe od VŠPV k FDV terja pozornost tako do njene izrecne kot tudi prikrte prisotnosti. Po eni strani je bila vsebinsko, časovno in prostorsko najbolj vključujoča, hkrati pa v svoji splošnosti najmanj uporabna in ni našla možnosti za konkretne zaposlitve. Kot splošna in posplošujoča se razlikuje od vseh drugih

družboslovnih disciplin, ki so v svoji parcialnosti lahko tudi samozadostne. Njena zmožnost, da se osredinja na pojasnjevanje družbenih sprememb, pa izključuje determinizem posameznika kot osebnosti ter naravnega okolja in podnebja. Opravljena analiza nam je pokazala, da imajo tudi posamezniki velik vpliv na to, kakšna institucionalna ureditev postane prevladujoča. Preteklo pa je pol stoletja, da smo zadosti prepričljivo spoznali, kako emancipatorna logika človeka kot gospodarja tega sveta podcenjuje pomen ekologije.

Če preučujemo zato, da bi spreminjali obstoječe, naj dodam: moj namen ni le v tem, da razkrivam širino neprepoznane prisotnosti sociologije, ampak tudi to, da rešujemo vprašanje, kako abstraktna sociološka spoznanja zblíževati in prežemati s participativnimi zmožnostmi ljudi.

To naj bo izziv, da ne bi zaostajali v kategorijah danosti, ampak za nenehno prizadevanje za posploševanje konkretnega in za konkretizacijo splošnih spoznanj, kar presega samoumevnost sedanjega (nepovezanega) delovanja v zelo razčlenjeni organizaciji Fakultete za družbene vede. Mi, sociologinje in sociologi, pa poskrbimo, da dejanska vloga sociologije tudi po 60-letnici Fakultete za družbene vede ne bo ostajala praznina, s katero se srečujejo naši zgodovinarji.

Najlepša hvala za pogovor, prof. Mlinar.

Priloga: Posvetovanja, delavnice, seminarji

Akademik prof. dr. Mlinar je bil urednik, sourednik ali (so)organizator naslednjih posvetovanj:

1. Posvetovanje o sociološkem raziskovanju komune v Jugoslaviji. Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana, 1965 – 28 avtorjev.
2. Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije. Jugoslovansko združenje za sociologijo, Portorož, 1972, v treh knjigah – 61 avtorjev.
3. Ob tem je bilo prisotnih še 33 udeležencev iz drugih držav.
4. The social ecology of change: from equilibrium to development. Delavnica na FSPN, Ljubljana, 1978 – ožji izbor – 14 avtorjev.
5. Usmerjanje družbenega razvoja. FSPN – Ziherlovi dnevi, Škofja Loka, 1981 – 24 avtorjev.
6. Odgovornost v samoupravni družbi. FSPN – Ziherlovi dnevi, Škofja Loka, 1982 – 65 avtorjev.
7. Poljsko-jugoslovanski seminar o urbano družbenih strukturah in razvoju. FDV, Ljubljana, 1981 – 42 avtorjev (sicer še dve srečanja na Poljskem).
8. Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem. SAZU in FSPN, Ljubljana, 1984 – 22 avtorjev.

9. Technology, Restructuring and Urban / Regional Development. ISA, RC 21 (Regional and Urban Development) in RC 24 (Social Ecology), Inter-University Centre for Postgraduate Studies, Dubrovnik, 1987 – več kot 40 avtorjev.
10. The international conference conducted by the research council ISA on: "Cross-Cultural and International Research: Theory, Method, Project, Organization" and "Centralization vs. Decentralization". Ljubljana, 1988 – 22 avtorjev.
11. Prostorski (ne)red in izzivi črnih gradenj. Center za prostorsko sociologijo in Teorija in praksa, Ljubljana, 1993 – 13 avtorjev.
12. ISA – Thematic Group, kasneje Working Group, WG 01 Sociology on Local-Global Relations, 2005, posvetovanje v Ljubljani – 16 avtorjev.
13. Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Ob štirideseti obletnici Teorije in prakse, 2004 – 28 avtorjev.
14. O sociološkem razgrinjanju življenja v prostoru in času. Teorija in praksa, FSPN, 2010 – 34 avtorjev.
15. Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?. Ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva, 2016 – 120 avtorjev.
16. Izzivi občanskega raziskovanja, Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod. Dve knjigi, 2022 – 140 avtorjev.
17. Skupno več kot 600 sodelujočih.

Literatura

- Bruhn, John G. (2001): Why Can't Sociology Apply Itself? Progress and Limitations in Making Sociology Useful. *Sociological Practice*, 3 (3).
- Društvo sociologov Slovenije (1966–67): Dokumenti o pobudi in prizadevanjih za združevanje študija sociologije, političnih ved in novinarstva, 27. apr. 1966; o akciji za ustanovitev nove fakultete; 8. jun. 1966; o pouku socioloških predmetov I. 1966/67, 6. okt. 1946; reorganizacija študija sociologije, 13. dec. 1966; razgovor o obči sociologiji v študijskih načrtih Filozofske fakultete, VŠPN in Pravne fakultete, 15. apr. 1949; skupščina Društva sociologov Slovenije o reorganizaciji visokošolskega študija sociologije v Sloveniji (vse v mandatu Z. Mlinar, predsednika in N. Toš, podpredsednik DSS).
- Gerdina, Otto, in Jure, Novak (2016): FDV danes in jutri: kakovost univerzitetnega izobraževanja v družboslovju z vidika študentov in študentk sociologije. V M. Kalin Golob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 225–243. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Đerić, Branislav (1989): *Posebne sociologije i marksističko obrazovanje*. Beograd: Naučna knjiga.
- Hočevar, Marjan (ur.) (2014): *Izzivi globalizacije in sociologija Zdravka Mlinarja. Teorija in praksa*, 51 (posebna številka).
- Kamin, Tanja, Perger, Nina, in Kalin Golob, Monika (2022): *60 let kasneje: UL FDV od A do Ž*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Kardelj, Edvard (1978): Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana: Komunist.
- Kirn, Andrej (1996): Fragmentariness and Interdisciplinarity in Linking Ecology and Social Sciences. V P. Ester in W. Schluchter (ur.) (1996): Social Dimensions of Contemporary Environmental Issues: International Perspectives: 41–48. Tilbourny: Tilbourny University Press.
- Landecker, S. Werner (1951): Types of Integration and Their Measurement. American Journal of Sociology, 56 (4): 332–340.
- Malešič, Marjan (1990): Obramba in varnost – podružbljanje, profesionalizacija, voluntarizem. Teorija in praksa, 27 (3/4): 422–429.
- Mlinar, Zdravko (1965): Samoupravljanje u komuni. V Društveno samoupravljanje u Jugoslaviji, Jugoslovansko udruženje za sociologiju, prvo godišnje stručno savetovanje. Beograd: Jugoslovensko udruženje za sociologiju.
- Mlinar, Zdravko (1978): Samoupravljalci kot raziskovalci. Teorija in praksa, 15 (10): 1119–1132.
- Mlinar, Zdravko (1986a): Protislovja družbenega razvoja: osamosvajanje in podružbljanje: od izključenosti k vzajemnosti. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Mlinar, Zdravko (1986b): Internacionalizacija družbenih znanosti. Teorija in praksa, 23 (6): 403–410.
- Mlinar, Zdravko (2006): Štiridesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja. Družboslovne razprave, 22 (51): 7–31.
- Mlinar, Zdravko (2020): Sodelovanje z ameriškimi družboslovci. Družbeni kontekst in osebne izkušnje. V V. Simoniti in Š. Truden (ur.) (2020): A kot Amerika: sodelovanje članov SAZU z znanstvenimi in umetniškimi ustanovami v ZDA: 54–59. Ljubljana: SAZU.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2016): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in SAZU.
- Mlinar, Zdravko (2011): Družbeno-politični kontekst in vloga sociologije v delovanju in preobrazbi VŠPV/FSPN/FDV. V M. Kalin Golob in A. Grizold (ur.): Fakulteta za družbene vede: 50 let znanosti o družbi: 27–37. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2022): Izzivi občanskega raziskovanja: Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod. Žiri: Muzejsko društvo, Občina Žiri, prvi in drugi del.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (2023): Sociologija, politologija in politika: ob »šestdesetletnici FDV«. V I. Svetlik (ur.): Od visoke šole za politične vede (1961) do Fakultete za družbene vede (1991) – Pogled skozi prizmo razmerja med politiko in stroko (v tisku).
- Mlinar, Zdravko, Trampuš, Cveto, in Ferligoj, Anuška (1982): Podiplomski seminar: Družbene spremembe in razvoj. Bilten št. 2. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Repe, Božo (2009): Slovenski »liberalizem« šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča. V Z. Čepič in B. Praper (ur.): Slovenija in Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988: povzetki: znanstvena konferenca: 14–17. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Radovanović, Miroslav (1972): Savremena jugoslovenska sociologija. Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju, 14 (3): 527–563.

- Saksida, Stane (2016): Od dogmatičnosti zgodovinskega materializma k empiričnemu sociološkemu raziskovanju. V Z. Mlinar (ur.) (2016): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?: 77–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, SAZU.
- Splichal, Slavko (ur.) (1982): Delavci o družbenoekonomskega razvoju in nalogah sindikatov. Ljubljana: Raziskovalni center za samoupravljanje.
- Supek, Rudi (1983): Zanat sociologa: strukturalna analiza. Zagreb: Školska knjiga.
- Toš, Niko (1983): Integracioni i dezintegracioni procesi u jugoslovenskom društvu. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni inštitut FSPN.
- Toš, Niko (v tisku): Družbene vede, sociologija ... predvčerajšnjim, danes ... in njihov/ jugoslovanski, slovenski/družbeni kontekst. Družboslovne razprave (v tisku).
- Kramberger, Anton, in Kolarič, Zinka (ur.) (1995): Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Ziherl, Boris (1974): Historični materializem in sociologija. V B. Ziherl (ur.): Včeraj in danes: izbor člankov in razprav iz let 1934–1974: 147–183. Ljubljana: DZS.

Podatki o avtoricah

prof. dr. **Aleksandra Kanjuo-Mrčela**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

E-mail: aleksandra.kanjuo-mrcela@fdv.uni-lj.si

izr. prof. dr. **Maša Filipovič Hrast**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

E-mail: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

Niko Toš

DRUŽBENE VEDE, SOCIOLOGIJA – PREDVČERAJŠNJIM, DANES, POJUTRIŠNJEM – IN NJIHOV (JUGOSLOVANSKI, SLOVENSKI) DRUŽBENI KONTEKST

Deset fragmentov in pomembni viri

IZVLEČEK

V sestavku z zgornjim naslovom avtor opisuje poteke porajanja in razvoja sociologije kot poučevalne in raziskovalno utemeljene družboslovne discipline. Pokaže na njeno prvotno dogmatsko zamejenost in njen postopni razvoj v empirično utemeljeno znanstveno- spoznavno dejavnost. To nakaže z opisom prehoda iz prvotnega predmeta poučevanja (na pravnih fakultetah) v začetku šestdesetih let v zasnovu študijskih programov sociologije (kateder oddelkov na filozofskih fakultetah, predvsem v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu) ter raziskovalnih programov (ustanavljanja inštitutov za družbene vede in sociologijo). Pokaže na vso protislovnost v razmerjih med vladajočo politiko in sociologijo, kar se izrazi v prehajanju iz odnosov odpiranja in dopuščanja v preprečevanja in onemogočanja njenega spoznavnega delovanja in avtonomnega raziskovanja ter vnašanja kritičnih spoznanj v javnost.

KLJUČNE BESEDE: družbene vede, sociologija, poteki institucionalizacije, dogmatski vplivi

Social Sciences, Sociology – the Day Before Yesterday, Today, the Day After Tomorrow, and Their (Yugoslav, Slovenian) Social Context

ABSTRACT

In the essay, the author describes how sociology as a teaching and research-based social science discipline emerged and developed in Slovenia (and Yugoslavia). He shows its initial dogmatic narrowness and gradual development as it became an empirically grounded scientific-cognitive activity. He does this by outlining the transition from the original subject of teaching (at law faculties) in the early 1960s to the conception of study programmes of sociology (department chairs at philosophy faculties, mainly in Belgrade, Ljubljana and Zagreb) and research programmes (the establishing of institutes for social sciences and sociology). The author reveals all the contradictions in the relationship between the ruling politics and sociology, as expressed in the transition from a relationship of opening up, supporting, tolerating and preventing, to a dogmatic blocking of its cognitive activity, autonomous research and bringing critical insights into the public domain.

KEY WORDS: social sciences, sociology, institutionalisation trajectories, dogmatic influences

Uvod

Nedavno sva Z. Mlinar in N. Toš (2023) kot udeleženca in sooblikovalca sociologije kot znanstvene discipline opisala in zapisala najine poglede na poteke njenega umeščanja in pomen sociologov in sociologije pri zasnovi ter rasti raziskovalno-izobraževalnega družboslovnega središča – od VŠPN do FSPN in FDV – z vsemi nujnimi »infrastrukturami«; na njegovo vključitev v akademski okvir ljubljanske univerze; ter na njegovo družboslovno interdisciplinarno, nacionalno, jugoslovansko in mednarodno umestitev. Pokazala sva, da so sociologija, prav sociologi (Benko 1996; Mlinar 2011), s svojo invencijo in profesionalno-etično zavezanostjo, z empiričnim raziskovanjem iz družbenokritičnih izhodišč kljub odporom in žrtvam – ter sistemskim zamejitvam – največ prispevali k temu, kar danes označujemo kot Fakulteto za družbene vede (FDV); oziroma kritično, kar naj bi FDV bila: za sociologijo, ob najširšem, posplošujočem (Lukić 1957; Goričar 1957), vseobsegajočem in združujočem pomenu, v širokem razponu družboslovnega, sociološkega spoznavnega delovanja: raziskovanja, kritičnega preučevanja in posredovanja spoznanj o ključnih problemih družbe.

Ta kratki, fragmentarni zapis se temu vidiku sicer ne izogne, pač pa poizkuša zgolj v nekaj zarisih v obliki zabeležk pokazati, da se sociologija, družbene vede – s konca petdesetih v začetek šestdesetih let prejšnjega stoletja – »pojavi«¹ v enakih institucionalnih oblikah kot instituti za »družbene vede« za sociologijo; katedre in študiji sociologije, filozofije kot visoke šole, fakultete za politične vede, sočasno v treh univerzitetnih središčih. In dalje, da za (skoraj) vse veljajo enaki ideološko-dogmatski kalupi in podobna programska izhodišča. Skratka, da na poteke te institucionalizacije pomembno, tudi protislovno, a vidno in enotno vpliva osrednji vrh vladajoče politike. Torej sociologija po volji politike? In kakšna sociologija? Ob tem ne moremo zaobiti vpliva zgodovinsko-političnega konteksta ter osvobodilnega in revolucionarnega gibanja z začetka štiridesetih do prehoda v petdeseta leta ter vseh globokih strukturnih in sistemskih sprememb in preobratov, ki jih je jugoslovanska družba, država v tistem času doživljala. In da se družboslovci, sociologi po vseh teh spremembah na mnogih institutih, katedrah, oddelkih, šolah postopoma sproščajo začetnih dogmatskih spon, si zastavljajo vprašanja in odgovarjajo na vprašanje, kaj so (sociologi) in čemu služijo, sprožajo kritično samorefleksijo in se uveljavljajo kot pomembni družbenokritični intelektualci.

In še dodam: fragmenti ne sestavijo celote, tudi ne z dodajanjem novih fragmentov.

1 PRVI FRAGMENT. Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? Za kakšno sociologijo torej gre?

Povzeto po Raymondu Aronu (1972), je sociologija (humanistične in družbene vede) plod prosvetljenstva in meščanske revolucije. Bistveni pridobitvi francoske revolucije sta: državljan kot izraz politične emancipacije posameznika in sociologija (humanistične in družbene vede) kot izraz duhovne revolucije, ki se skozi stoletja iz renesanse sproža v moderni čas. Naravoslovnim so se tako pridružile znanosti o človeku, njegovi družbenosti in ustvarjalnosti, skratka humanistične in družbene vede – torej sociologija v svojem najširšem razumevanju. Sociologija je veda, znanost o človeku v družbi in o družbi, o družbah, ki se skozi neverjetne razvojne vzpone, a hkrati zatone in globoke krize nenehno spreminjajo, revolucionirajo svoje strukture in sisteme, prenavljajo medsebojne odnose ter širijo – in ožijo – obsege duhovne ustvarjalnosti in materialne produkcije.

1. Pojem »pojavi« ne pomeni zanikanja prisotnosti družbenih ved, posebej sociologije v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem, v obdobju pred drugo svetovno vojno in pred tem (o tem npr. Jogan 1995a, 1995b; Mitrović 1982 in drugi), res pa je, da ta spis tja ne posega.

In ki v delitvi proizvodov in dosežkov te ustvarjalnosti nenehno ohranjajo in poglobljajo temeljna neravnovesja med ljudmi, med družbami. Ko so eni, ene vseskozi neskončno bogate, vse bogatejše in drugi, druge nepojmljivo revne, vse revnejše; tudi znotraj bogatih revni in vse revnejši ter znotraj revnih bogati in vse bogatejši. Ko med njimi, posamezniki, skupinami, sloji, razredi, državami prevladajo globoke, strukturno (ekonomsko in socialno) ter kulturno usidrane neenakosti in neravnovesja. Ko se vsled teh neenakosti in neravnovesij zgoščajo konflikti, poglobljajo krize in sprožajo spopadi. Tudi v svojih skrajnih in vendar (skozi zgodovino in v sedanjem času) vseprisotnih izrazih, kot nenehne vojne, umeščene med ljudi in družbe, v dežele globalnega juga in razvitega severa, znotraj njih in med njimi, na meje sistemov, s težnjo po prevladi. Ko eni, ene kot družbe v vojnah nenehno »umirajo«, drugi, druge pa z vnašanjem vojn neizmerno bogatijo. Svet, v katerem državljani kot politično emancipiran posameznik in družbe kot demokratične v razmerah, ko velika večina vseh ljudi ne dosega ravni »preživetvene emancipacije«, ostaja zgolj iluzija oz. privilegij maloštevilnih posameznikov in družb.

In vprašamo se lahko, ali je ob zatonu prosvetljskega duha, ki ga zastirajo poteki globalizacije, digitalizacije, nadomeščanja človekovega uma z umetno inteligenco (UI), koncentracije in prilaščanja vsakršnega izraza (ekonomske, finančne, politične) moči ter razkroja »državljskih« in demokratičnih ter razraščanja avtoritarnih sistemov, torej v razmerah prevladujočega neoliberalnega kapitalizma ne glede na sistemske (demokratične ali avtoritarne) preobleke, sociologija sploh še mogoča.

Ali vendar vse to – ob hkratnem porajanju zamisli o novih oblikah reguliranja odnosov med posamezniki, znotraj skupin in med njimi, med sloji in družbenimi razredi, med narodi, državami ter njihovimi geopolitičnimi interesnimi združbami; ob oživljanju in prenavljanju idej o enakosti, pravičnosti; ob novem razumevanju bistva oblasti, pravne države, človekovih pravic, zamisli o udeležbi, novih civilnodružbenih gibanjih, uporih, idejah o novem družbenem redu, o novi družbeni pogodbi – sociologiji (humanističnim in družbenim vedam) ne določa novega epistemskega, znanstveno spoznavnega smisla in zagona, novega profesionalnega etosa, novih nalog in odgovornosti? Da se v raziskovanju in kot studijska, izobraževalna veda sprostí zamejitev, ki izhaja iz prevladujočih neoliberalnih paradigem in prisile rigidnih (bolonjskih; Rizman, 2020), po svojih učinkih profesionalno-etično spornih promocijskih mehanizmov ter se v raziskovanju in izobraževanju osredotoča na ključne probleme trajnostnega in sonaravnega razvoja? Znotraj tega razumevanja in zavzemanja se je razvijala in se razvija sociologija v povojnem času ter vse do danes.

2 DRUGI FRAGMENT. In za kakšno družbo?

Za Jugoslavijo – v osvobodilnem upor (1941–1945), v porevolucijskem obdobju (1945–1948), v obdobju vpeljave delavskega samoupravljanja – in v času po tem. Osvobodilni upor zoper okupatorje ter ideja o pravičnejši družbi in enakopravni združbi narodov so ob koncu vojne v znamenju socialne revolucije in vladavine ene partije dobili svoj prvotni izraz kot formalno demokratična in federalistična, dejansko pa centralistična, avtoritarna državna struktura, zgrajena in uveljavljana po stalinističnem vzoru – s historičnim materializmom kot postulativnim ideološkim temeljem. Inicijativo je nadomestila direktiva, prostor osebne, ekonomske, politične in idejne svobode je bil zamejen; sociologija kot akademska disciplina na pravnih fakultetah univerz v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani (Mitrović 1982) je bila ukinjena ter nadomeščana z dialektičnim in historičnim materializmom na filozofskih fakultetah teh univerz.

Jugoslovanska družba se ob koncu vojne – osvobodilnemu zanosu navkljub – znajde v novi globoki krizi, ki se izrazi v grobem dogmatskem in totalitarnem oklepu stalinističnega modela pretvorbe družbenega reda in upravljanja države; sovjetski modeli in stalinistični vzori so bili v popolnem nasprotju z vrednotami, ki so vodile upor in osvobodilno gibanje v Jugoslaviji, Sloveniji v letih 1941–1945. Tip (proletarske) revolucije, značilen za vse družbe realnega socializma, ni odpiral prostorov svobode, družbene in humanistične vede je omejeval, sociologijo pa odpravil (Supek 1966). Vse to so značilnosti tudi jugoslovanske družbe oz. družb (Hafner - Fink 1994) glede na njeno, njihovo kulturno-zgodovinsko ter socialnostrukturno raznolikost in mnogoznačnost.

Ko je kriza dosegla dno, se je osrednje politično vodstvo odmaknilo od sovjetskih vzorov ter omejilo njihov vpliv in nadzor, kar je nujno vodilo v zaostrene konflikte, do Resolucije Informbiroja,² obsodbe jugoslovanskega komunističnega vodstva, do poizkusov njegovega spodkopanja, do izključitve Jugoslavije iz sovjetskega bloka. Jugoslovansko politično vodstvo (KPJ, Tito) se je tem pritiskom odločno uprlo. In to je bil odločilen, zgodovinski dogodek in priložnost za preobrat, za zavrnitev sovjetskega ter uveljavitev lastnega, humanejšega in bolj demokratičnega sistema upravljanja države, kar je vplivalo na ves njen nadaljnji avtonomni politični in družbeni razvoj Jugoslavije. Jugoslavija je po izstopu in

2. Informbiro (IB), formalno mednarodna povezava komunističnih partij, dejansko pa instrument za obvladovanje »socialističnega bloka« skladno s sovjetskimi interesi in modeli. Jugoslovansko politično vodstvo (Tito) je vztrajalo pri enakopravnih odnosih med »socialističnimi« državami in partijami ter zavračalo zahteve po podreditvi; 28. junija 1948 je Informbiro sprejel resolucijo »O stanju v KPJ«, v kateri je vodstvo KPJ (Tito) obtožil, da vodi protisovjetsko politiko, politiko izdaje protiiimperalistične fronte itd.

izključitvi iz sovjetskega bloka (1948) predstavljala izjemo. Odprl se je prehod; še vedno dogmatskemu marksizmu zavezana politična elita je iskala izhode ter začrtovala nove modele odnosov upravljanja države in gospodarstva, nove vloge delavcev pri upravljanju podjetij, utemeljene na zamisli o osvobajanju dela (Supek 1966), na njihovem sodelovanju v upravljanju in prevzemanju dela družbene moči (Županov 1969). Odprl se je nov razvojni horizont, vseskozi prisoten in hkrati odmaknjen, v razponu med stvarnostjo in zamisljo, idejo. In ob tem so še vedno veljala stara, dogmatska izhodišča in stare metode, sidrani v nove sistemske modele upravljanja. Kopičili so se konflikti, štrajki delavcev proti »samim sebi«, novi idejni konflikti in spopadi v polju kulture in sociologije. Porajale in poglobljale so se nove/stare krize. Obdobnim odpiranjem, liberalizaciji so sledila obdobja zapiranja in obračunavanja z nosilci odpiranja. Šlo je za ponavljajoča se iskanja novih rešitev. In izhodi iz kriz so se nakazovali v odpiranju, liberalizaciji – in vendar v nenehnem vzdrževanju, obdobjem popuščanju ali zaostrovanju ideološkega in vsakega drugega nadzora. Lahko bi torej rekli, da je ta družbeni in politični proces potekal ciklično. Obdobja političnih zaostritev so vodila v krize. In izhodi iz kriz so se kazali kot odpiranje, kot liberalizacija, kot razcvet iniciativ ... in to je nujno porajalo občutke negotovosti, celo ogroženosti, da partija izgublja nadzor, kar je sprožalo nova zapiranja, ponovne krize – in ponovna odpiranja. In prav pogoste ustavne spremembe so označevalec teh obratov.

In vendar se je v tem previranju med idejami in stvarnostjo odpiral prostor za več enakosti, za zmanjševanje razlik v dostopu do dobrin in kulturnih vrednot, za gospodarsko rast in razvoj, za inovativnejše in produktivnejše delo, za več blagostanja, za družbeno kritiko in vznikanje novih, alternativnih humanističnih zamisli, projektov, gibanj. Odpiral se je prostor (svobode) družbenim znanostim – sociologiji. Politična oblast je omogočila (dopustila) institucionalizacijo sociologije, ki se je postopoma, z zastoji, lahko vzpostavljala kot vse bolj profesionalna, etično utemeljena, spoznavna aktivnost. Z ustanavljanjem institutov, kateder za sociologijo na filozofskih fakultetah in socioloških (družboslovnih) raziskovalnih institutov v treh univerzitetnih središčih na prehodu v šestdeseta leta se je sociologiji znotraj novih institucionalnih okvirov odpiral prostor svobode, možnost za metodološko utemeljeno (Supek 1960) družboslovno empirično raziskovanje (Saksida in dr. 1962; Supek 1963; Tadić in dr. 1964), za sociološko imaginacijo (Supek 1966; Mićunović 1984) in kritiko.

Med sociologijo – in družbo, politiko – so se razvijala nova razmerja, in to vsaj v štirih smereh (Roter in Saksida 1985): prvič, v primitivno funkcionalistični smeri, s poizkusi teoretskega utemeljevanja oz. legitimiranja institucionalnega reda kot »estetizacije politike«; drugič, iz izhodišč njene humanistične, emanci-

pacijske vloge, torej kot družbena kritika, z razvijanjem realne kritične zavesti (npr. Frankfurtska šola kritične teorije o družbi; Perspektive; Praxis; Korčulanska šola kritičnega marksizma idr.); tretjič, v smeri analitičnega družbenokritično utemeljenega empiričnega sociološkega raziskovanja o socialnih dejstvih (strukturah, procesih, odnosih, o njihovi vzročni povezanosti ipd.); in četrtič, kot samorefleksija (Rizman 1975)³ lastnega položaja v družbi (npr. »svinčena leta«, sociologija sociologije ipd.).

Z institucionalizacijo so se znotraj, med ustanovami, skupinami, posamezniki sprožale – so družboslovci sprožali, je politika s svojim ideološkim monopolom sprožala – »bifurkacije«, razcepi, ko so nekatere, nosilce družbene kritike izpostavljali politični »kritiki«, preprečevanjem, ukinjanjem ipd., drugim, konformnim institucionalistom pa omogočili na videz ugodno »preživetje« na profesionalno-etičnem obrobju ... Ti razcepi med družboslovjem in politiko so potekali tudi znotraj družboslovja, npr. kot razcepi med sociologijo in politologijo (Mlinar in Toš 2023), ter tudi znotraj sociologije same. In tega smo se na začetku »gibanja za sociologijo« zavedali, pa čeprav (še) nismo brali Arona. Sociologijo je bilo treba sprostiti dogmatskih pritiskov – in družbo raziskovati takšno, kakršna je (Supek 1966).

In vendar Jugoslavija z začetka petdesetih in v vsem obdobju do konca osemdesetih, ko je v globoki krizi razpadla, v svetu predstavlja enkraten, s svojim modelom humane(i)še)ga socializma z današnjega izhodišča izviren zgodovinski pojav, vreden kritičnega proučevanja in vrednotenja. Ter povzemanja in prevzemanja njenega pozitivnega, humane(i)še)ga bistva, prakse in najstva.

3 TRETJI FRAGMENT. Institut za družbene vede v Beogradu – prvič (1949–1953)

Ni nekega novega končnega stanja niti konca zgodovine. Prostor idejne svobode se odpira – in je hkrati zamejen. Osrednje politično vodstvo je po spopadu z IB-jem ustanovilo »Institut za družbene vede« v Beogradu, po direktorju poimenovan kot »Ziherlov institut«, centralno ustanovo za usposabljanje predavateljev osnov marksizma na fakultetah in drugih visokih šolah po vsej Jugoslaviji. Pri tem je šlo za odgovor na t. i. leninsko vprašanje, »kdo bo vzgajal

-
3. Tudi kot »sociologija sociologije«, kot kritična refleksija lastne vloge v družbi, njenem vplivanju na družbo; o njeni družbeni, politični zamejenosti, determiniranosti itd. Seveda tudi kot »zgodovina sociologije«, kot vedenje, zavedanje o preteklem razvoju in spoznanjih sociologije. Oba pristopa ostajata pri nas nerazvita, sta neatraktivna, nepromotivna itd. Sociologija v svojem »aktualnem izrazu« se zdi kot izven časa, brez temeljev, grajenih v desetletjih svojega razvoja in spoznavnega upora.

vzgojitelje» (Jakšić 2022). Sočasno je bila na beograjski univerzi ustanovljena posebna katedra za marksizem-leninizem. Dvoletno študijsko delo je potekalo po programu, ki je vključeval zgodovinski in dialektični materializem, politično ekonomijo, zgodovino VKPb⁴, zgodovino KPJ ter splošno in nacionalno zgodovino. Cilje inštituta je ob otvoritvi skladno z zgoraj zapisanim vprašanjem jasno opredelil M. Đilas: »/O/ blikovanje novih socialističnih intelektualcev, ki bodo prispevali k znanstvenemu razcvetu naše dežele« (Lolić 2022)⁵. V program inštituta je bilo v času delovanja vključenih več kot sto »slušateljev«. Šlo je za poizkus spodnašanja starega, sovjetskega z novim dogmatizmom. Institut je bil po štirih letih delovanja kot ideološko zgrešen projekt leta 1953 ukinjen.

4 ČETRTI FRAGMENT. Uvod v sociologijo kot študijski predmet na pravnih fakultetah – leta 1952 in po tem

Prvi znanilci odpiranja prostora sociologiji so programi uvoda v družbene vede (Goričar 1951–53) oziroma sociologije, v bistvu še vedno osnov marksistične splošne teorije družbe, ki pa je že odpirala pogled na osnovne kategorije in pojme moderne sociologije, tudi na zgodovino in pregled socioloških teorij. Kot predavatelji nastopijo profesorji Radomir Lukić (Lukić 1957, 1995) na beograjski, Jože Goričar (Goričar 1957; Toš 1978) na ljubljanski in Oleg Mandić (Mandić 1959) na zagrebški univerzi itd. Na univerzah se zbirajo aspiranti za študij sociologije; prvi asistenti so diplomirani filozofi, pravniki, psihologi. Ob obisku v tem času je Georges Gurvitch pouk sociologije na pravnih fakultetah ocenil kot zgleden. Profesorja Lukić in Goričar sta vzpodbujala razpravo o odpiranju prostora sociologiji kot študijski smeri in kot raziskovalni dejavnosti; presoja o tem pa je ostajala predvsem v rokah osrednje politike. Šele s formalno ustanovitvijo Instituta društvenih nauk (IDN) v Beogradu leta 1957 se je nakazovalo odpiranje prostora za družbene vede – za sociologijo.

-
4. Dobro leto po Resoluciji Informbiroja (1948) in V. Kongresu KPJ je B. Zihel ob otvoritvi IDN jeseni 1949 v nastopnem predevanju dejal, da je marksistično-leninistična teorija »najzanesljivejši kompas tako v znanosti kot v politiki«; v letih 1951 in 1952, ob objavi predavanj na IDN ter kasneje je Zihel veljal za vodilnega uradnega jugoslovanskega interpreta marksizma.
 5. »Podiplomci«, »novi socialistični intelektualci« so bili umeščeni visoko, v različne podsysteme, tudi v polje družbenih ved, npr. Ljubomir Tadić kot predstojnik pravno-političnega odd. IDN, kasneje profesor politične sociologije, akademik, disident; ali Najdan Pašić, urednik, profesor in dekan FPN, Beograd, predsednik Jugoslovanskega združenja politologov, tudi predsednik Ustavnega sodišča SR Srbije ipd.

5 PETI FRAGMENT. Inštitut za družbene vede (IDN) v Beogradu – drugič: od rdeče akademije do institucije nacionalnega pomena (Bašić 2022; Jakšić 2022).

Jugoslovansko politično vodstvo se je leta 1957 odločilo ustanoviti nov osrednji jugoslovanski inštitut za družbene vede. Inštitut sta vodila svet z najvidnejšimi predstavniki zveznega in republiških političnih vodstev ter direktor. Nezapisana zamisel je bila, da IDN preraste v jugoslovansko akademijo družbenih ved (Pavlović 2022) – in izbrani so bili prvi redni člani (akademiki); za direktorja je bil imenovan Boris Ziherl, ki je inštitut vodil vsega nekaj mesecev, in sicer v obdobju konstituiranja.⁶ IDN je deloval v okvirih oddelkov za sociologijo, za politične in pravne vede, za ekonomske vede, za zgodovinske vede (oddelek se je kasneje izločil kot samostojen inštitut). V letih neposredno po odprtju pa so bili ustanovljeni še oddelki za proučevanje razvoja socialistične misli, za filozofijo, za demografske raziskave ter končno (1965) še Center za politološke raziskave in javno mnenje. Med člani, predstojniki in sodelavci so zabeležena imena vidnih družboslovcev, profesorjev, pravnikov, filozofov, sociologov⁷ in vrsta drugih, med njimi tudi Slovencev⁸, ki so ostajali oziroma prehajali na druge inštitute, katedre oz. v politiko. Že zgodaj, v sredini šestdesetih, je postal očiten potek razhajanja med sistemsko konformnimi, »institucionalisti«, »uradniki v znanosti« (Tadić 1967) in družbenokritičnimi intelektualci, družboslovci. Slednji, pretežno so se zbrali po ustanovitvi katedre za sociologijo na filozofski fakulteti beograjske univerze, predstavljajo jedro razvoja nove, nedoktrinarne, humanistično in kritično usmerjene sociološke šole (npr. Tadić 1967; Mićunović 1969; in drugi). Tu so zbrani praxisovci, povezani tudi s študentskimi upori in zasedbo Filozofske fakultete (1968) v Beogradu. Konec šestdesetih in na prehodu v sedemdeseta

-
6. Ob otvoritvi konec leta 1958 je vodenje prevzel Vlajko Begović, študent tehnike v Pragi, španski borec, organizator francoskega odporiškega gibanja, predavatelj na moskovski univerzi narodnostnih manjšin Zahoda, direktor Borbe – in kasneje direktor VŠPN.
 7. Radomir Lukič, Jože Goričar, Rudi Supek, Boris Ziherl, Jovan Đorđević, Anton Vratuša (kasneje direktor IDN), Vuko Pavićević, Ljubomir Tadić, Predrag Vranicki, Andrija Krešić, Zagorka Golubović, Veljko Korać, Leon Geršković, Mihajlo Marković, Vojin Milić, Mladen Zvonarević, Najdan Pašić, Dragoljub Mićunović, Miroslav Pečuljić, Vladimir Goati – in vrsta drugih – ter v različnih vlogah in obdobjih delovanja IDN.
 8. Med slovenskimi imeni zabeležimo še: Dušan Breznik, Dolfe Vogelnik, Metod Mikuš, Ivan Lavrač, Jože Vilfan; med podiplomci leta 1959: Zdravko Mlinar, soc. odd., ter Adolf Bibi in Niko Toš, polit. odd. (N. Toš sem po treh mesecih IDN Beograd zapustil in se decembra 1959 vključil v ISU, Ljubljana); v CFDT 1984 kot zunanji sodelavci: Taras Kermauner in Vladimir Arzenšek (1984).

leta so bili izpostavljeni ostri kritiki, grobim sankcijam, izključitvam z univerze in izgubi poklicnih možnosti (Popov 1989). Ti poteki in izločanja so posegali tudi v zagrebško in ljubljansko družboslovno okolje (politični obračuni; Mlinar in Toš 2022), le da so bili v Sloveniji sproženi mnogo prej, ob ukinitvi Revije 57⁹ in nato revije Perspektive (Repe 1990; Kermauner 1996; Kreft in Kermauner 1989). Sistemsko konformni del družboslovcev, kasneje predvsem tudi politologov, je ostajal¹⁰ na profesionalno-etičnem obrobju – in se deloma »vzdrževal« tudi s kritiko družbenokritičnih sociologov in filozofov, disidentov, »korčulancev«, praxisovcev, funkcionalistov, empiričnih pozitivistov, krizologov in drugih, kakorkoli že so politični kritiki poimenovali te »rušilce socialističnega sistema«.

In protislovnost tega ideološkega napada oz. spopada z nosilci družbene kritike, skratka z disidenti, je morda prav v dejstvu, da so ti v svoji družbeni kritiki – vsaj v začetku – izhajali pretežno iz socialno-filozofskih marksističnih izhodišč, tudi pod vplivom frankfurtske šole. In da je šlo »napadalcem« predvsem za ideološki primat, monopol, za oblast ene parije, čeprav že »razpršeno«, in za iste, le delno pomlajene ozke skupine njenih večnih upravičencev. Vse to je vodilo v poglobljanje družbene krize in končno v propad države.

6 ŠESTI FRAGMENT. Sočasnost potekov institucionalizacije družbenih ved, sociologije in politologije v akademskih središčih (1959–1965) – ter izvornost v razvoju in prehodu VŠPV v FSPN v Sloveniji

Da se je osrednje politično vodstvo odločilo za institucionalno umestitev družbenih ved – sociologije – potrjujejo podobni programski okviri in sočasen potek ustanavljanja institutov, kateder in visokih šol: Institut društvenih nauk (IDN)¹¹ je začel delovati konec leta 1958 (Bašić 2022); Visoka škola političnih nauk (VŠPN), Beograd, leta 1959; Institut za sociologijo in filozofijo v Ljubljani (ISF, kasneje ISU) konec leta 1959 (Kroflič 1999); katedre za sociologijo na filozofskih fakultetah – v Ljubljani leta 1960 (Lešnik 2010), v Zagrebu in Beogradu pa leta 1959 (Bogdanović 1990); Visoke šole za politične vede (VŠPV) v Ljubljani leta 1961 (Benko 1969; Mlinar in Toš 2023; Korošec 1996; Kramberger 1996), Fakultet političnih nauk (FPN) ter Sociološki oddelek na Filozofski fakulteti

9. Z drakonsko obsodbo J. Pučnika (Pesek 2013).

10. Ostajali so na IDN oz. na sočasno nastajajočih institutih, visokih šolah, kasneje na fakultetah za politične vede.

11. Formalno z zveznim zakonom ustanovljen leta 1957.

v Zagrebu leta 1962 – ter z zakasnitvijo še Inštitut za društvena istraživanja (IDIS), Zagreb, leta 1964 (Petak 2004; Skledar 2004) in Institut za sociološka istraživanja (ISI) na Filozofski fakulteti v Beogradu leta 1972. Poseben pomen za potek spoznavnega utemeljevanja sociologije kot empirične vede sta v tem začetnem obdobju imela izida dveh metodoloških učbenikov. Prvega, ki je posredoval izkustvo ameriškega, predvsem kvantitativnega socialnopsihološkega in sociološkega raziskovanja (Supek 1960); ter drugega, ki je posredoval poglobljen vpogled v epistemološka izhodišča in metodološko širino družboslovnega raziskovanja nasploh (Milić 1965).

Iz opisanega poteka institucionalizacije izstopa ustanovitev Centra za filozofijo i društvenu teoriju (CDTF), ki je bil ustanovljen na pritisk mednarodne javnosti okviru IDN leta 1981. V centru so se kot v neke vrste »azilu« (Jakšić 2022) zbrali in ponovno pridobili pogoje za znanstveno delovanje sociologi, filozofi, profesorji FF UB, ki so bili sredi sedemdesetih izgnani¹² (Popov 1989) iz beograjske univerze. Center je predstavljal »tujek« v sicer pragmatičnem in konformnem kolektivu IDN v Beogradu.

In ob vsem tem iz enotnega programskega kalupa in časovnega poteka izstopa razvoj VŠPV do FSPN – z združitvijo študija sociologije, političnih ved in novinarstva (komunikologije) v skupno akademsko ustanovo¹³, Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN, 1970) ter njeno vključitev v Univerzo v Ljubljani. K združitvi je z argumentiranim zavzemanjem znatno prispevalo vodstvo tedaj (1965) ustanovljenega Društva sociologov Slovenije (Mlinar in Toš 2023).

Združba sociologije, političnih ved in novinarstva (komunikologije) z močno oporo v razvoju sociološkega empiričnega raziskovanja, z ustanavljanjem raziskovalnih centrov¹⁴ in z njimi povezanih posebnih sociologij je sociologijo, sociologe na FSPN, podprte z raziskovalci na Institutu za sociologijo (Roter in Saksida 1985), umestilo v ospredje razvoja družboslovnega središča (danes FDV) ter razvoja sociologije v Sloveniji, Jugoslaviji in širše v mednarodnih povezavah.

Slovenski sociologi, nosilci družbenokritične empirične »ljublanske sociološke šole« so delovali povezano z zagrebškimi in beograjskimi kritičnimi družboslovci,

12. Mihajlo Marković, Zagorka Golubović, Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Sveta Stojanović, Nebojša Popov, Trivo Indić ter Mihajlo Đurić, Kosta Čavoški, Vojislav Kuštnica idr.

13. Najprej v prehodni obliki kot Visoko šolo za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN), 1968.

14. Kot prvi je bil leta 1966 ustanovljen Center za raziskovanje javnega mnenja. Kasneje, po izvedeni politični kritiki in sankcijah so bili na politično zahtevo vsi centri povezani v Raziskovalni inštitut FSPN, prvotno z nadzorno vlogo.

zbranimi pretežno na filozofskih fakultetah. V prehodu v sedemdeseta leta¹⁵ so pomembno vplivali na usmerjanje socioloških raziskav in razprav k osrednjim družbenim dilemam in temam takratne jugoslovanske družbe (socialni konflikti; integracijski in dezintegracijski procesi; družbena kriza in dr.) (Mlinar in Toš 2023; Mlinar in dr. 1972; Toš 1982; 1983), k razvijanju sociološke profesionalne skupnosti (Slovensko sociološko društvo, Jugoslovansko združenje za sociologijo¹⁶) ter k zaščiti napadanih sociologov, profesorjev in raziskovalcev.

7 SEDMI FRAGMENT. Inštitut za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani (ISF, 1959) ter Katedre za sociologijo na Filozofski fakulteti UL (1960),

ustanovljeni v zaporedju dveh let znotraj UL, sicer na različnih ravneh, vendar znotraj istega ideološkega »kalupa«. Navzven vidna povezava med obema je bil njun programski snovalec in prvi direktor oziroma predstojnik Boris Zihlerl, profesor obče sociologije (Zihlerl 1974) in sociologije kulture, že na prehodu v petdeseta leta profesor marksistične filozofije na FF v Ljubljani (Zihlerl 1980–1989).

Njuno (ISU in Katedra za sociologijo) skupno programsko izhodišče je bil historični materializem kot obča sociologija (Zihlerl 2010; Močnik 2010) – in obe sta se izvili iz dogmatičnega oklepa in se kot skupnosti kritičnih intelektualcev razvili v ustanovi, pomembni za ves nadaljnji razvoj poučevalne in raziskovalne sociologije v Sloveniji in širše. Vsaka ima na videz svojo zgodbo nastanka, različno opredeljene cilje in poslanstva – in vendar ob ustanovitvi veliko skupnega. Najprej spregovorimo o navzven najbolj vidni povezavi, o profesorju Borisu Zihlerlu (1910–1976), njihovem ustanovitelju. V jubilejnem zborniku ob 40. obletnici ISF oz. ISU (Boh 1999) je Boris Zihlerl predstavljen kot¹⁷ pomemben partijski ideolog. B. Zihlerl, profesor historičnega materializma in splošne teorije o družbi na FF UL; leta 1947 je postal izredni, leta 1958 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 1959 je po naročilu slovenskega političnega vodstva prevzel nalogo ter v sodelovanju s prof. J. Goričarjem zasnoval in kot prvi direktor vodil (1959–1964) Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani.

15. V času političnih pritiskov in ukinitve revije Praxis, 1964–1974.

16. Z. Mlinar, predsednik JUS, 1971/73; R. Supek, predsednik, N. Toš, podpredsednik JUS, 1971/73 in 1973/75; N. Toš, predsednik, V. Rus, podpredsednik JUS, 1981/83 in 1983/85.

17. Boris Zihlerl: absolvent prava, partizan, ki je že leta 1943 predaval in vodil partijsko šolo v Kočevskem Rogu, nato vseskozi deloval v agitpropu na različnih ravneh, nazadnje pri CK KPJ v Beogradu, tudi kot predstavnik KPJ v Moskvi, kot minister za kulturo in izobraževanje v vladi RS ter končno kot predsednik ideološke komisije CK ZKS.

Zgodovina slovenskega družboslovja beleži tudi, da je k sebi kot asistenta na filozofski oddelk FF povabil Veljka Rusa¹⁸, diplomanta beograjske FF – in nekaj kasneje svojega študenta kot pomožnega asistenta Jožeta Pučnika¹⁹. Bil je kritični opazovalec njune²⁰ intelektualne rasti, odklanjal je kulturno-literarne projekte in družbenokritične ekskurze, objavljane v revijah *Revija 57* in *Perspektive* (Rus 2019). Bil je kritičen do izpisanih stališč obeh svojih sodelavcev – in dopustil grob, oblastniški obračun z njima, z vso za tisti čas značilno dogmatsko ostrino (Mlinar in Toš 2023; Repe 1990; Kermauner 1996 in drugi).

Po programskem izhodišču naj bi bil ISF oz. ISU (1959) – sicer z dvema oddelkoma, za filozofijo in za sociologijo – neke vrste podiplomski študijski program marksizma, povzet po programskem kalupu Inštituta za družbene vede iz Beograda. Izbrana je bila prva skupina aspirantov, med njimi dva pravnik, biolog, primerjalni književnik, zgodovinar in akademski kipar²¹. Delo je potekalo v obliki posvetovanj z mentorjem in določanja študijskih nalog.²² Knjižnica IS je bila ob ustanovitvi napaberkovana iz različnih partijskih in zasebnih knjižnic in skladišč. Aspiranti so se dvakrat mesečno zbirali na posvetovalnih pogovorih z mentorjem in prevzemali študijske naloge. Takrat je stekla razprava o študijskem programu sociologije in ustanovitvi katedre za sociologijo na FF; profesorja Ziherl in Goričar sta usklajevala svoje razlikujoče se zamisli o tem, aspiranti, kasnejši profesorji na sociološkem oddelku, pa so pri tem asistirali.

Sredi leta 1961 – kot da gre za novo ustanovo. Sociološki oddelk ISU je ob Goričarjevi podpori in idejah S. Saksida (1967, 1985, 2016) postal dejavno

18. Veljko Rus je bil izključen iz partije, odvzeta mu je bila pravica do obrambe že zaključene doktorske teze in odpuščen je bil po sklepu disciplinske komisije Univerze v Ljubljani; obe reviji sta bili ukinjeni, *Perspektive* leta 1964. Veljko Rus se je uveljavil kot eden vodilnih jugoslovanskih in slovenskih sociologov (Rus in Arzenšek 1984; Toš in Rus (ur.) 2019; Toš (ur.) 2020 itn.).

19. Jože Pučnik je bil zaradi objav v *Reviji 57* in reviji *Perspektive* (o kmetijski politiki) odpuščen kot pomožni asistent, kasneje izključen iz partije in obsojen. Prestal je najprej pet in nato – po preklicu pogojne izpustitve zaradi objave članka v *Perspektivah* – še dve, torej skupaj sedem let zavora! Poleg tega sta mu dekan FF in rektor UL preprečila izročitev dokumenta (diplome) o zaključenem študiju filozofije!

20. V skupino kritiziranih piscev v *Reviji 57* in *Perspektivah* sodi tudi Taras Kermauner (Kermauner, 1996).

21. To so bili: Anton Žun, Niko Toš, Božidar Debenjak, France Vreg, Ludvik Čarni in Janez Pirnat.

22. Sam sem v skupini deloval vsega tri mesece – in nato odšel na služenje vojaške obveze. Spomnim se vzdušja na pravkar ustanovljenem ISF v času pred odhodom: bilo je tihotno, tajinstveno, srečevanja so bila redka, v središču dogajanja so bili prostori vodstva, veliki »kabineti« direktorja, sekretarja in tajnice, od koder so prihajala naročila.

družboslovno središče.²³ Pričelo se je snovanjem empiričnih projektov; zdelo se je, kot da je dogmatski kalup razbit. Prvi in brez dvoma najobsežnejši kulturno-medijski sociološki empirični projekt Množična komunikacijska sredstva, MKS 1962, pod dejavnim vodstvom Staneta Saksida (Saksida in dr. 1962) je bil za veliko skupino sodelujočih neke vrste raziskovalna in metodološka šola. Tak razvoj je v šestdesetih in sedemdesetih letih podpirala tudi sociološka knjižnica²⁴. Izkazalo se je, da je bil MKS eden od temeljnih kamnov kasneje uveljavljene »ljublanske empirične sociološke šole« (Saksida 2016), ki jo je v nadaljnjih desetletjih dograjeval program empiričnega sociološkega raziskovanja v okvirih ISU, RI FPN – in še posebej program Slovensko javno mnenje, ki kot longitudinalni sociološki empirični program poteka od leta 1968 dalje – vse od danes²⁵.

B. Ziherl je leta 1964 opustil vodenje – in ISU se je v naslednjih letih razvil v jugoslovansko povezano in mednarodno primerljivo družboslovno raziskovalno ustanovo. Vodilno vloga v prostoru takratnega sociološkega raziskovanja v Jugoslaviji je ISU zavzel z uvajanjem modernih kvantitativnih analitičnih metod, v raziskovanju socialne stratifikacije (Saksida 1967; Pirjevec 1999), mobilnosti, kakovosti življenja, v raziskovanju vidikov participacije v sistemu (samoupravljanje), v medijskih in kulturoloških raziskavah, v raziskovanju metod družbenega planiranja itd. V ISU je prevladala družbenokritična obravnava in bil je odprt za sociologe, ki jih je politična kritika izgnala iz njihovih matičnih ustanov²⁶ (Mlinar in Toš 2023; Kuhar in Toš 2023).

Podobno kot na ISU, kjer je »Saksida ukradel igro Ziherlu«, le z nekaj časovnega zamika, je skupina mlajših sociologov in sociologinj na Oddelku za sociologijo FF²⁷ razvila in poglobila program v smeri sociološke teorije, kritične teorije družbe, sociologije kulture in medijev ter njene pedagoške vloge

23. Vse se je dogajalo v velikem klubskem prostoru v skupinski razpravi mladih filozofov, psihologov, pravnikov v dolgotrajnih debatah.

24. Knjižnica je z nabavo moderne sociološke teoretične in metodološke literature, predvsem s sredine šestdesetih in vsa sedemdeseta leta, postala vodilna sociološka knjižnica v Jugoslaviji; konec sedemdesetih je zašla v krizo in bila leta 1985 s knjižnico FSPN združena v obstoječo ODK Jožeta Goričarja.

25. Glej: Toš, N., ur., 1997/2020: Vrednote v prehodu, I.–XIII.; Dokumenti SJM, FDV, CJMMK, Ljubljana.

26. S FSPN na ISU sta bila leta 1975 »premeščena« Veljko Rus in Vlado Arzenšek (Rus in Arzenšek 1984; Arzenšek 1984).

27. Po razpletu »nesporazumov«, ki so nastali med FF in VŠPV ob uvajanju raziskovalno-analitične sociologije kot programskega temelja nove FSPN in njene vključitve v Univerzo v Ljubljani. Sociološki oddelek je v celoti ohranil matičnost na področju marksistične obče sociologije, sociologije kulture in predvsem v izobraževanju sociologov za pedagoške poklice.

(profesorji sociologije). Profesor B. Zihl se je iz vloge predstojnika umaknil na FSPN, kjer v začetku sedemdesetih sodeloval v politično kritičnih razpravah, v t. i. »političnih obračunih na FSPN«, tudi tokrat z V. Rusom in T. Hribarjem (glej Mlinar in Toš 2023) – in ostajal, kot vseskozi, zvest partijski ideolog, na enakih izhodiščih.

Potek konstituiranja družboslovnega središča (FDV) se je na programski ravni z dogovorom med ISU in FSPN, s prehodom raziskovalcev in raziskovalk, zaključil s sporazumom o združitvi v novo akademsko ustanovo: Fakulteto za družbene vede in njen Institut za družbene vede (dejansko leta 1990, potrjeno z zakonom leta 1991).²⁸

8 OSMI FRAGMENT. Protislovnost v razumevanju »celote« in njenih potreb po sociološkem raziskovanju

Da je v razumevanju Jugoslavije, sicer ob njeni večnarodnosti, prevladal enotnostni, centristični vidik, kaže tudi ves potek raziskovalnega vstopanja »tujih« družboslovcev, sociologov, ki je bilo vselej usmerjeno na »celoto« ali izbrane entitete iz nje, nikoli na njene narodno-kulturne tvorbe oziroma na republike. To velja za vse raziskave »samoupravljanja«, problemov v zvezi z udeležbo pri upravljanju v podjetjih, lokalne samouprave (v občinah), za raziskave politične kulture, vrednot, medijskega prostora ipd., z redkimi izjemami. Pretežno so bili v take raziskave vključeni prav slovenski sociologi, sociologinje, a vselej kot reprezentanti »celote«. Anekdotičen je primer, ko so se v program ISSP²⁹ želeli vključiti raziskovalci ISU, pa jim to ni uspelo; in ko so enako zahtevo leta 1988 ponovili raziskovalci iz Centra za raziskovanje javnega mnenja, so dobili odgovor, da »ne predstavljamo naroda«.³⁰

Protislovnost se pokaže tudi v dejstvu, da lahko skupne, »jugoslovanske« raziskave naštejemo na prste ene roke. Če izvezemo nekaj letnih meritev

28. Najprej (1987) je bil sprožen postopek re-habilitacije V. Rusa, v naslednjih letih so se kot univ. učitelji habilitirali vsi nosilni raziskovalci ISU, npr. V. Antončič, N. Sadar - Černigoj, S. Žižek, S. Mandić, F. Adam, I. Svetlik, K. Boh, M. Novak, B. Verlič – in drugi; z združitvijo so se v RI FSPN oziroma kasneje IDV vključili novi raziskovalni centri: za evalvacije in strateške študije, za teoretsko sociologijo, za filozofske študije – tudi za metodologijo in informatiko itd.

29. International Social Survey Programme; projekt SJM se je v ta mednarodni primerjalni infrastrukturni projekt vključil leta 1991 (Religion, ISSP 1991; glej: Toš, N. (ur.) (1999): Vrednote v prehodu II: FDV, CJM: Ljubljana.).

30. O omejitvah, ki so veljale za mednarodno raziskovanje, še posebej za empirične sociološke raziskave ob sodelovanju raziskovalcev iz Zahodne Evrope in ZDA, je več zapisanega v: Mlinar in Toš (2023).

(1964–1970) »jugoslovanskega javnega mnenja« (JJM), ki jih je na »slučajnih vzorcih prebivalstva Jugoslavije«, proporcionalno po republikah in pokrajinah, izvedel Center za politološke raziskave in javno mnenje, IDN, Beograd (Pantić in dr., 2022³¹), ostajajo samo trije »vsejugoslovanski« družboslovni projekti oziroma raziskave.

Prva raziskava, leta 1962, na IDN, Beograd: »Jugoslovensko javno mnenje o prednacrtnu novog Ustava«. Izvedena je bila na »reprezentativnem vzorcu državljanov Jugoslavije«. Rezultati raziskave, analiza in obsežne teoretične študije so bili objavljeni v knjižni obliki (Tadić 1964); pokazali so »visoko stopnjo informiranosti in soglasja državljanov zvezi z napovedano ustavno prenovo«. Raziskava je tipičen primer »legitimitetne« (Roter in Saksida 1985) oziroma »institucionalistične« empirične sociologije, zasnovane na nereflektiranem funkcionalizmu, svojevrstni propagandni komentar ...« (Mitrović 2010), kot poizkus »dokazovanja javnomnenjske podpore prebivalstva načrtovanim spremembam Ustave«. Raziskovalno skupino je vodil Ljubomir Tadić³². V opravičilo tej raziskavi lahko dodamo, da gre za zgodnjo (1962)³³, za »pionirsko študijo« in rojstni dan raziskovanja javnega mnenja v tedanji Jugoslaviji« (Pantić in dr. 2022). Center za raziskovanje javnega mnenja IDN, ki je izvajal raziskavo JJM, je leta 1970 izgubil (zvezno) finančno (politično) podporo in ukinil (bil je ukinjen) program longitudinalnega raziskovanja jugoslovanskega javnega mnenja. V okrnjenem obsegu – z raziskavami pretežno v Beogradu – je v naslednjih dveh desetletjih vegetiral na konformnem obrobju empiričnega družboslovja. V istem času je bil ukinjen program raziskav javnega mnenja na Hrvaškem³⁴, ki je potekal v okvirih IDIS; le v Sloveniji je program Slovensko javno mnenje – kljub ostri politični kritiki – ohranil svojo prvotno problemsko in metodološko zasnovo, preživel sedemdeseta »svinčena leta« in po devetdesetih postal pomembno središče mednarodnega primerjalnega sociološkega raziskovanja.

Leta 1989 je takratna zvezna vlada podprla zasnovo in izvedbo vsejugoslovanskega javnomnenjskega projekta, ki je potekal v okvirih Centra za politikološka

31. Dokumentacija in datoteke teh raziskav, razen redkih publikacij, niso ohranjene.

32. Ljubomir Tadić, pravnik, predstojnik pravno-političnega oddelka IDN, kasneje profesor za politično sociologijo FF UB, družbenokritični sociolog, akademik (Tadić 1967), v začetku sedemdesetih izključen iz UB, v osemdesetih je deloval v Centru za filozofijo in družbeno teorijo, IDN, Beograd; med soavtorji, podpisniki znanega Memoranduma SANU itd.

33. Leta 1961 je bila zasnovana, leta 1962 pa izvedena metodološko zgledna raziskava MKS, ki velja za enega od temeljev »ljublanske družbeno-kritične empirične sociološke šole«.

34. Program je zasnoval in vodil M. Zvonarević; ukinjen je bil leta 1970.

istraživanja i javno mnenje, IDN, Beograd. Rezultati in analiza so izpisani v knjigi Jugoslavija na kriznoj prekretnici (Bačević in dr. 1990). Raziskava je potekala ob podobnih metodološko-vzorčnih predpostavkah, kot prva (1962). Zasnovana je bila kot kritični pogled v kalejdoskop problemov razpadajoče, razpadle Jugoslavije kot države. In še dodajmo, v programskih okvirih IDN, Beograd, je bila leta 1962 izvedena prva in konec leta 1989 zadnja raziskava t. i. jugoslovanskega mnenja.

In končno, tretja, sociološka raziskava Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe, zasnovana na stratifikacijskem modelu (Toš 2014) ter izvedena na reprezentativnih vzorcih prebivalstev vseh republik in pokrajin (skupni N = 15.956). Obsežno terensko anketarsko delo je potekalo v letih 1986/1987. Raziskava je pokazala, da je »jugoslovanska družba« postala fikcija, da jo sestavlja mnoštvo družb kot kulturno-socialno-ekonomskih in politično-zgodovinskih entitet, družbenih enot, družb z lastno identiteto.³⁵ Protislovnost te raziskave je v dejstvu, da je nastala pozno, kot prepozen sociološko-raziskovalni odziv na očitno razpadanje jugoslovanske družbenosti, ki so jo postulativno, preko sintagme o »bratstvu in enotnosti« gojili, branili, dejansko pa vse bolj razkrajali vodilni (nacionalistični) partijski ideologi. In protislovnost je tudi v dejstvu, da je prvo vsejugoslovansko sociološko raziskavo – zasnovano na modelu socialne stratifikacije, pod zgornjim naslovom – na reprezentativnih vzorcih prebivalstev vseh republik in pokrajin v letih 1986/87, v času globoke krize in razpadanja jugoslovanske države, finančno omogočil in njeno izvedbo podprl Center za družbene raziskave CK ZKJ, torej ustanova zvezne Partije, ki je v tistem času vse bolj očitno izgubljala ideološko nadzorno vlogo in politično moč. Gradivo raziskave je pomemben sociološko-zgodovinski dokument, vreden nadaljnjega proučevanja in poglobljene analize.³⁶

Iz prikazanega sledi, da v vsem 45-letnem obdobju Jugoslavije kot skupne države in v 30-letnem obdobju razvoja in delovanja sociologije kot empirične raziskovalne discipline niso bili podani pogoji, niso bila zaželeni, niso bila dopuščena snovanja skupnih, vsejugoslovanskih družboslovnih raziskav. Tuji družboslovci so vstopali v Jugoslavijo kot v skupen družbeni prostor, nacionalno-republiške

35. Pri snovanju, operacionalizaciji in izvedbi projekta so kot nosilni raziskovalci sodelovali Peter Jambreč, PF Ljubljana; Ivo Šiber, FPN, Zagreb; Vlado Goati, IDN Beograd in Niko Toš, RI FSPN, kot nosilec projekta – ter vrsta družboslovcev iz drugih univerzitetnih središč.

36. Obsežna dokumentacija iz raziskave je dostopna v publikacijah Dokumenti SJM, Vrednote v prehodu IX. in v knjigi: Klinar in Toš (2023). Dokumentacija in datoteke vseh osmih republiških in pokrajinskih prebivalstvenih anket hrani Arhiv družboslovnih podatkov FDV.

politokracije pa so si ta »skupni« družbeni prostor vse bolj delile in po »delih« prilaščale, ga fevdalizirale³⁷ – v prid povečevanja svoje lastne moči na pohodu v razpad države.

9 DEVETI FRAGMENT. Za kakšno družbo?

Sociologija, sociologi so se vseskozi zapletali, prepletali in izpletali iz razmerij z vladajočo politiko in kasneje, v osemdesetih, s civilnodružbenimi gibanji. Ta razmerja med sociologijo, sociologi in politiko, oblastvom, še posebej v razmerah avtoritarnih sistemov – in jugoslovanski je vsem samoupravnim konceptom in praksam navkljub bil tak – so profesionalno-etično občutljiva, zapletena. Od kemika v kemični tovarni pričakujejo znanje, inovacije; od sociologa v »politični tovarni«, stranki, oblasti, pričakujejo pritrjevanje..? V prvi sprožajo in nadzorujejo kemične procese, v drugi ideološke, prevajane v dane, trajne resnice, kot postulate. Ali se je v odnosu politike do politike, vsem »obratom« in s časom kaj bistveno spremenilo? Ali mar ne delujejo nove, na videz bolj prikrite oblike »diamatov«, pač prikrojenih danes vladajočim silnicam in strukturam? (Rizman 2014 in drugi).

Že smo nakazali razcepe znotraj družboslovja, sociologije, med družbeno-kritičnimi, ki raziskujejo, in »institucionalisti«, ki institucije razlagajo, utemeljujejo, krasijo ... In ta razhajanja so bila in so vseskozi prisotna, tudi ob prehodu, v demokratičnih sistemih. Razmerja med sociologijo in politiko zapletajo civilno-družbena gibanja, civilna družba, saj se zdi, da je v njih razvita recepcija za spoznanja, za družbeno kritiko in za »inovacije« sociologov³⁸. Civilnodružbena gibanja in kritična sociologija so v avtoritarnih sistemih zatirana, ob odpiranju, liberalizaciji dopuščena; lahko tudi izrazito regresivna in celo vzpodbujana.

37. »Fevdalizacija« je zapozneli izraz idejnega razsežja, duha, značilnega za politične, tudi kulturne in intelektualne, družbene kritične elite, tudi za sociologe, ki ga lahko označimo kot nacionalizem. Ta pojav, čeprav nenehno prisoten (v polju političnih odnosov, kulturi, športu, gospodarstvu, v razmerjih med razvitimi in nerazvitimi, seveda vnašan med pripadnike narodov in narodnosti, v odnosih v vojski – in tudi med sociologi) in ob vsej svoji vseprisotnosti izbruhne kot »vulkan«, ki v sredini osemdesetih zalije vse prvine sistema, kar privede do razpada skupne države in se v vsej svoji grobosti izrazi v nacionalistično vzpodbujanih spopadih, vojnah, vse do genocida.

38. Prav je, da na tem mestu dodamo, da je z začetka osemdesetih v okvirih Slovenskega sociološkega društva delovala Sekcija za družbena gibanja, ki je imela svoje zaledje na ISU in FSPN; v njej se je oblikovala zamisel o civilni družbi, ki je v sredini osemdesetih v Sloveniji postala prevladujoč koncept v družbenem vrenju tedanjega časa. Koncept civilne družbe je vodil v razgradnjo avtoritarnega in graditev demokratičnega družbenega sistema.

In ob družbenih prehodih se, ne zgolj libertarna, pretakajo v vezne sisteme oblasti. In vsa ta zapletena razmerja, razcepi in prehodi so značilni, so prisotni tudi v prostoru in razmerjih med družboslovci, politologi, sociologijo, oblastjo in civilno družbo, vseskozi, v Jugoslaviji, tudi v Sloveniji – vse do danes. Velika večina družboslovcev v Sloveniji deluje znotraj profesionalno-etičnih zamejitev, lahko bi rekli trajnostno, v prostoru znanosti in iz njega (Mlinar 2006; Kerševan 1995). Posamezniki, tudi skupine v njih pa se »cepijo«. Iz civilnodružbenega prostora prehajajo v prostor aktivne politike; pogosto v protislovne in ekstremne vloge in zavzemanja: iz družbeno-kritičnih izhodišč v skrajno nacionalistično-apologetska, iz »levih« v skrajno »desna«, iz demokratičnih v avtoritarna. In tudi oni, že v politiki, se cepijo, prehajajo, menjajo izhodišča – iz »potrebe«, celo iz pohlepa po oblasti. In še vedno ohranjajo videz javnih družboslovcev, politologov, sociologov. In še vedno reprezentirajo »znanost«, čeprav so jo že pred desetletji zapustili. Lahko rečemo, kot predvčerajsnjim.

In vsi ti poteki so značilno prisotni v obdobju in za okolje, ki bi ga označili kot »kontekst razpadanja jugoslovanske federalne in nastajanja novih demokratičnih nacionalnih držav«. So torej značilni za vse »nacionalne« kontekste razvoja razmerja med družboslovjem, politiko in civilno družbo v tridesetletnem obdobju slovenske, srbske ... državne samostojnosti. Ti poteki so nekončani, vedno znova se ponavljajo – ter načenjajo demokratično zasnovu družb in žlahtno, profesionalno-etično substanco disciplin, strok in skupnosti raziskovalcev. Oblikujejo se novi neoliberalni, tržno-kapitalski kalupi kot izrazi nove »libertarne« dogmatizacije, ki služi obvladovanju vzvodov oblasti in razstavljanju sistema socialne države. Družboslovje, sociologija nista bila in nista imuna ob tem. Izgubljata svoj fokus: nenehno poganjanje, zavezanost svoji epistemski, spoznavni vlogi in upor zoper vse, kar ju omejuje. Dostop do »sredstev«, »virov« promocije kot kriterij obstanka, rasti in razvoja ter določanja in izbire področij in problemov raziskovanja (lahko) vodi družboslovne institucije v »institucionalizem«, v metastaze. Napajanje iz novodobnih kalupov rojeva nove »dogmatizacije« in družboslovje vrača v razmere »predvčerajsnjim«. In to ne zadene le družboslovja, temveč vse vede, če ne delujejo kot skupnosti raziskujočih, poučujočih, poklicanih in delujočih, ki se ne prepustijo lagodju »vgnezdenosti v svoje institucije«. Ali se bo kritično (družbo)slovje preselilo v polje civilne družbe, se prekariziralo?

10 DESETI FRAGMENT. Zaključek. In še enkrat ponovimo: Za kakšno sociologijo? Za kakšno družbo?

Še bi lahko nizali in opisovali fragmente, bolj naključno nabrane in ne iz sistema zapovedane, kot v dekalogu. In vendar iz tega zapisa in v uvodu navedenega spisa (Mlinar in Toš 2023) lahko povzamemo, da se je sociologija – v jugoslovanskem, v slovenskem kontekstu – morda takrat prav zaradi spopada z dogmatizmom, torej v uporabi, razvijala in razvila svoj epistemski, spoznavni potencial – in spoznanja predajala družbi. In morda je, prosto po Aronu, kot prosvetljenska v svoji humanistični zavzetosti ne le vstopala v prostore svobode, kot so se odpirali, temveč jih tudi sama odpirala, se vključevala v procese duhovnega revolucioniranja in politične emancipacije. Zdi pa se tudi, da po prehodu v nov, demokratični red njen družbeno-kritični spoznavni zagon plahni, da v njej ni dovolj moči za spopadanje, za upor zoper nove »kalupe«, zoper prevladujoče neoliberalne paradigme (Rizman 2014). Da v njej (v sociologiji!) ni več, še več upora. In da se (te neoliberalne paradigme) kot določujoče uveljavljajo tudi znotraj družbenih ved, znotraj sociologije – kot kriteriji vrednotenja »uspešnosti«. In s tem ko vrednotenje spoznavnega dometa raziskav nadomeščajo s profesionalno-etično spornimi scientometrični izkazi, njihovo humanistično spoznavno bistvo odrinajo na obrobje, kjer ostaja brez odzivov in izzivov. Kot da gre za delovanje (znanstvenih) »uradnikov«, ki so zgolj karierno usmerjeni. Tempora mutantur et ... brez dvoma, (družba) sociologija, sociologi se v času spreminjajo. Njeno spoznavno poslanstvo in njihova profesionalno-etična zavezanost pa ostajata!

In za vnaprej (jutri, pojutrišnjem?) velja družbenim vedam, sociologiji, sociologinjam in sociologom kot kritičnim intelektualcem, ki prvenstveno izhajajo iz zaznav pomena trajnostnega razvoja in trendov bodočnosti, poziv h družbeno-kritični raziskavi. Poziv k osebni profesionalno-etični odgovornosti; k preseganju pragmatične uspanosti in poziv k »uporu« – kot spoznavno-kritičnemu odzivu na vladajoče neoliberalne koncepte. Samo tak spoznavni, epistemski zagon lahko osmišlja sociologijo kot vedo o družbi – in vedo za družbo! Kot vedo, ki se vzpenja v moderni čas in po njem – po Aronu – kot izraz duhovne revolucije s ciljem politične, ekonomske, socialne, kulturne, vsakršne emancipacije posameznika, skupin, slojev, narodov. Torej za sonaravno, humanejšo, demokratično družbo.

Literatura

- Aron, Raymond (1973): *Etudes politiques*. Paris: Gallimard.
- Arzenšek, Vladimir (1984): *Struktura i pokret*, IDN, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Bačević, Ljiljana in dr. (1990): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd: Institut društvenih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Bašić, Goran (2022): *Institut društvenih nauka: o mitovima, ideologiji in presvega o nauci*. V: G. Bašić (ur.): *Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 8–21*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Benko, Vlado (1996): *Začetne dileme in soočenja s politiko*. V A. Kramberger (ur.): *Slovenska država, družba in javnost: 23–25*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bogdanović, Marija (1990): *Sociologija u Jugoslaviji: institucionalni razvoj*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja; Filozofski fakultet.
- Boh, Katja (ur.) (1999): *Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici Instituta za sociologijo Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Goričar, Jože (1951/1953): *Uvod v družbene vede, I/II. del: 277*. Ljubljana: Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Goričar, Jože (1957): *Sociologija: oris splošne teorije o družbi*. Ljubljana: DZS.³⁹
- Hafner - Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jakšić, Božidar (2022): *Institut društvenih nauka – od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja*. V: Bašić, G (2022): *Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 32–43*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Jogan, Maca (1995a): *Stoletje sociologije na Slovenskem*. V M. Orožen (ur.): *Informativni kulturološki zbornik: 197–207*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Jogan, Maca (1995b): *Sociologija na Slovenskem od konca 19. do konca 20. stoletja*. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.) (1995): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva: 51–57*. Ljubljana: SSD.
- Kermauner, Taras (1996): *Slovensko perspektivarstvo*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Znanstveno-publicistično središče.
- Kerševan, Marko (1995): *Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo*. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva: srečanje Portorož '95: 41–49*. Ljubljana: SSD.

39. Opomba: knjiga je v izvirniku in redigirana izšla v mnogih ponatisih v slovenščini ter v najmanj sedmih izdajah v založbi Rad, Beograd, v srbohrvaščini.

- Korošec, Tomo (1996): Ob 35-letnici FDV – poskus periodizacije. V A. Kramberger (ur.): Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani, prispevki okrogle mize, 27.–29. november 1996: 15–22. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klinar, Peter, in Toš, Niko (2023): Sociologija in teorija mednarodnih migracij. Dokumenti SJM. Ljubljana: UL FDV, CJMMK.
- Kreft, Lev, in Kermauner, Taras (1989): Zajeban od Absolutnega: perspektivovci in perspektivaši: portret skupine. Ljubljana: Znanstveno-publicistično središče.
- Kramberger, Anton (ur.) (1996): Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krofič, Marjan (1999): Prispevek v mozaik zgodovine Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani ob njegovem jubileju. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 17–34.
- Lešnik, Avgust (2010): Oddelek za sociologijo – prvih petdeset let. V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Včeraj in danes: jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo: 1960–2010: 15–22. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Lolić, Marinko (2022): Institut društvenih nauka – stvaranje novog identiteta intelektualne elite. V: Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 44–57. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Lukić, Radomir (1957): Uvod u sociologiju. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
- Lukić, Radomir (1995): Sabrana dela akademika Lukića. Beograd: SANU.
- Lukić, Radomir (1969): Društvena struktura Jugoslavije i stvaranje javnog mnijenja. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mandić, Oleg (1959): Uvod u opću sociologiju. Zagreb: Narodne novine.
- Kuhar, Roman, in Toš, Niko (2023): Stane Saksida (1931–2023), Delo, 30. 9. 2023.
- Mičunović, Dragoljub (ur.) (1984): Liberalizam i socializam. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mičunović, Dragoljub (2022): Faktografski prilog historiji IDN. V G. Bašić (ur.): Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 22–31. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Milić, Vojin (1965): Sociološki metod. Beograd: Nolit.
- Mitrović, Ljubiša (1982): Jugoslovenska predratna sociologija. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Mitrović, Ljubiša (2010): Sociologija u Srbiji između profesionalizacije i instrumentalizacije. Sociologija (posebna izdaja), 52: 242–252.
- Mlinar, Zdravko (2006): Šestdesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja. Družboslovne razprave, 22 (51): 7–31.
- Mlinar, Zdravko, Rus, Veljko, in Toš, Niko (ur.) (1972): Društveni konflikti i socialistički razvoj Jugoslavije. Portorož: VI. naučno svetovanje, Jugoslovensko udruženje za sociologiju in Slovensko sociološko društvo.

- Mlinar, Zdravko (2011): Druženopolitični kontekst in vloga sociologije v delovanju in preobrazbi VŠPV v FDV. V M. Kalin Golob, Monika in A. Grizold (ur.): Fakulteta za družbene vede: 50 let znanosti o družbi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2016): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, SAZU.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (2023): Sociologija, politologija in politika – ob 60-letnici FDV. V I. Svetlik: Od visoke šole za politične vede (1961) do Fakultete za družbene vede: pogled skozi prizmo razmerja med politiko in stroko – ob 60-letnici FDV. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Močnik, Rastko (2010): Od historičnega materializma k sociologiji kulture: Digresija, deviacija, dubitacija? Komentar k nastopnemu predavanju Borisa Ziherla (1954). V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Včeraj in danes: jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pavlović, Momčilo (2022): Institut društvenih nauka – jugoslovenska akademij društvenih nauka. V G. Bašić (ur.): Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije nacionalnog značenja: 58–79. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, Dragomir, Pavlović, Zoran, in Todosijević, Bojan (2022): Kratka istorija Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje: prvih šestdeset godina. V Institut društvenih nauka – od crvene akademije do institucije od nacionalnog značenja: 108–123. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Parsons, Talcott in dr. (ur.) (1961): Theories of Society. Glencoe Free Press of Glencoe. Prevod v srbohrvaščino uredil: Mićunović, Dragoljub (1969): Teorija o društvu. Osnovi savremene sociološke teorije. Beograd: Vuk Karadžić..
- Pesek, Rosvita (2013): Jože Pučnik. Celje: Mohorjeva družba.
- Petak, Antun (2004): Osnivanje, razvoj i organizacija IDIS-a /IDIZ-a. V Institut za društvena istraživanja: 9–18. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. 1964–2004.
- Pirjevec, Dušan (1999): Pripombe k vprašanju razslojenosti sodobne slovenske družbe. prispevek k razpravi o družbeni stratifikaciji. V K. Boh (ur.): Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici ustanovitve Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 64–85.
- Popov, Nebojša (1989): Contra Fatum. Slučaj grupe profesora filozofskog fakulteta u Beogradu 1968–1988. Beograd: Založba Mladost.
- Rizman, Rudi (1975): Sociologija sociologije: od radikalne sociologije do konstituisanja posebne sociologije. Sociologija 17 (4): 655–666.
- Rizman, Rudi (2014): Čas (brez) alternative: sociološke in politološke refleksije; Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije in Znanstvena knjižnica Filozofske fakultete.
- Rizman, Rudi (2020): Družba in politika v času retrotropije: teme iz politične sociologije. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Repe, Božo (1990): Obračun s Perspektivami. Ljubljana: Znanstveno-publicistično središče.

- Roter, Zdenko, in Saksida, Stane (1985): Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem. Petindvajsetletnica Sociološkega društva Slovenije. V J. Goričar in dr. (ur.): Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem: 66–85. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Rus, Veljko (2019): Deset filozofsko-socioloških spisov Veljka Rusa. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rus, Veljko, in Arzenšek, Vladimir (1984): Rad kao sudbina i kao sloboda. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Saksida, Stane in dr. (1962): MKS 1962 – kulturološko-medijska empirična raziskava, 12.000 respondentov izbranih na osnovi reprezentativnega vzorca polnoletnih prebivalcev Slovenije. Ljubljana: Institut za sociologijo, Univerza v Ljubljani.
- Saksida, Stane (1967): Družbena stratifikacija v Jugoslaviji. Problemi 58. Objavljeno tudi: K. Boh (ur.): Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici ustanovitve Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 86–104. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Saksida, Stane (2016): Od dogmatičnega zgodovinskega materializma do empiričnega sociološkega raziskovanja. V Z. Mlinar (ur.): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?: 77–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, SAZU.
- Skledar, N. (2004): Uz 40. obljetnicu Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu: 7–8. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Supek, Rudi (1960): Ispitivanje javnog mnijenja. Zagreb: Naprijed.
- Supek, Rudi (1963): Omladina na putu bratstva: psiho-sociologija radne akcije. Beograd: Mladost.
- Supek, Rudi (1966): Sociologija i socializam, eseji. Zagreb: Znanje.
- Tadić, Ljubomir in dr. (1964): Javno mnenje o prednacrta novog ustava. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Tadić, Ljubomir (1967): Poredak i sloboda, prilozi kritici političke svesti. Beograd: Kultura.
- Toš, Niko (1978): Akademik profesor dr. Jože Goričar. V Zbornik znanstvenih razprav. Ljubljana: Pravna fakulteta, Ljubljana.
- Toš, Niko (ur.) (1982): Savremeno jugoslovensko društvo: sociološko istraživanje uzroka krize i mogućnosti izlaska: material za okrugli sto. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni institut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (ur.) (1983): Integracioni i dezintegracioni porocesi u jugoslovenskom društvu. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni institut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (2014): Raziskava socialne strukture jugoslovanske družbe. V N. Toš (ur.): Vrednote v prehodu IX, FDV, CJM: 309–334. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.
- Toš, Niko, in Rus, Andrej (ur.) (2019): Deset filozofsko-socioloških spisov Veljka Rusa. Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije. Ljubljana.

- Velikonja, Mitja (1996): Nova soočenja s perspektivami. Časopis za kritiko znanosti, 14 (178): 284–285.
- Ziherl, Boris (1974): Temelji marksistične obče sociologije. Ljubljana: Filozofska fakulteta, UL.
- Ziherl, Boris (1980–1989): Zbrana dela, I. – V. del. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Ziherl, Boris (2010): Historični materializem in sociologija; nastopno predavanje rednega profesorja B. Z., 1954. V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo 1960–2010: 137–159. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Županov, Josip (1969): Samoupravljanje i društvena moč. Zagreb: Naše teme.

Podatki o avtorju

zasl. prof. dr. **Niko Toš**
 Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
 Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
 E-mail: niko.tos@fdv.uni-lj.si

Maca Jogan

OD ČLOVEKA DO LJUDI OBEH SPOLOV V SOCIOLOŠKEM IZOBRAŽEVANJU

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen razvoj Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani (1961–2011) glede na dinamiko večdimenzionalnega odpravljanja prevladujoče enospolnosti s postopnim vključevanjem žensk v pedagoški proces ter feministične vsebine v študijske in raziskovalne programe. Spolno občutljiva analiza vsebine študijskih programov in načrtov predmetov ter načinov njihove izvedbe kaže: a) da so izjemno redki moški pedagogi oplajali »resno« znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo oba spola, b) da so bili temeljni predmeti pretežno tradicionalno vsebinsko usmerjeni (androcentrična interpretacija objektivnega sveta) in c) da so praviloma spolno občutljivo obravnavo v pedagoški proces vnašale predvsem ženske z novimi izbirnimi predmeti, v zelo omejenem obsegu so to počele pri rednih splošnih in posebnih predmetih.

KLJUČNE BESEDE: androcentrizem, diskriminacija žensk, moško pristranska znanost, sociologija, spolno občutljivo raziskovanje

From Man to Engendered People in Sociological Education

ABSTRACT

The article presents the development of the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana (1961–2011) according to dynamics of the inclusion of women in education and feminist content in study and research programmes. A gender-sensitive content analysis of study programmes and course plans and methods of their implementation reveals that: a) very few male university teachers expanded the science of man and society with explanations considering both genders; b) the basic subjects were mostly traditionally oriented in terms of

content; and c) gender-sensitive treatment was introduced into education mainly by women with new elective subjects.

KEY WORDS: *androcentrism, discrimination against women, gender-sensitive research, male-biased science, sociology*

1 Uvod

Razvoj sociologije od začetka 19. stoletja in njeno vstopanje v akademsko izobraževanje v 20. stoletju je potekalo v okoliščinah tradicionalne delitve družbenega dela po spolu, v kateri je bilo samoumevno, da ženskam pripada prostor v (njegovi) zasebnosti, moškim pa kreativni javni prostor. Proti koncu 20. stoletja je ta zgodovinsko dolgotrajna samoumevnost, dojeta kar kot naravno dejstvo, postajala eden od prednostnih predmetov globalnih političnih zavračanj in vedno pogostejše problematizirana tudi v družboslovju. Z množičnim vstopanjem žensk v akademsko izobraževanje, zlasti v drugi polovici tega stoletja, in postopno v raziskovanje družbenih pojavov se je s feministično »optiko« (Delamont 2003) začelo razkrivanje strukturnih in institucionalno varovanih determinant, ki so stoletja zagotavljale reprodukcijo družbenega reda kot objektivnega pojava. Spolno občutljivi izsledki (Jogan 2016: 199–203) so namreč porajali dvome o nevtralnosti objektivnega sveta, saj so vsi pomembni kazalniki pričali o kreativni nadvladi moškega spola v gospodarstvu, znanosti in svetovni politiki.

Na nevidnost ženskega spola v objektivnem svetu je sicer že v začetku 20. stoletja s svojo znamenito enačbo *objektivno = moško* opozoril G. Simmel (1911), vendar je glavni tok sociologije ni posvojil in je do sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja¹ brez pridržkov sprejemal objektivno stanje družbe kot dano oziroma »naravno«, teoretski pojem »človeka« pa vezal na empirično podlago, ki jo predstavlja le moški (Jogan 1990: 10). Ta vpetost v objektivnost se je izražala na vseh ravneh znanstvenega delovanja sociologije, od predpostavk (tudi če niso bile izražene) preko analiz in razlag (harmoničnega) delovanja družbenega sistema do vključenih vzorcev uporabe teh znanj (Jogan 1990: 46–76). Sociologija torej ni bila spolno nevtralna, kot ni bil družbeni red, iz katerega je izhajala in se vanj vračala (Jogan 1990:11–12). Tako se je tudi ob znanstveni podpori moškosrediščno določena hierarhija med spoloma lahko reproducirala kot celovit strukturni pojav od mikro do makro ravni na vseh področjih ter z vsemi razpoložljivimi sredstvi institucionalnega urejanja medčloveških odnosov (Jogan 2001: 2). Vključevanje žensk kot subjektov v ustvarjanje in prenašanje znanj

1. V tem času se vključenost družbene neenakosti spolov pojavi v splošnih socioloških učbenikih, npr. A. Giddensa (1989) in M. Haralambosa (1989); zadnji je bil kasneje preveden v slovenščino za uporabo v srednjih šolah.

naj bi pomenilo tako radikalen zasuk, da ga nekatere raziskovalke označujejo s »kopernikanskim preobratom« (Lerner 1986).

Osrednji namen pričujočega prispevka je predstavitev zgodovine postopnega vključevanja žensk na vsa področja in ravni delovanja Fakultete za družbene vede v prvih desetletjih njenega obstoja. Spoznavno zanimanje je usmerjeno na troje ključnih vprašanj: a) kako se je spreminjala spolna sestava pedagoškega in vodstvenega osebja ter študentske populacije, b) kako, koliko in kdaj se je tematika ženskega spola vključevala v študijske programe in načrte posameznih predmetov ter njihovo izvajanje na vseh stopnjah izobraževanja in (delno tudi) v raziskovanje ter c) znotraj katere znanstvene discipline se je zlasti uresničevalo vključevanje in katere so bile nosilne osebe. Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja so kot predmet spolno občutljive analize upoštevani arhivski podatki o vseh sodelujočih v izobraževanju (pedagoško osebje in študentska populacija), vsi študijski načrti in drugi pisni viri (poročila) iz obdobja 1961–1991, predstavitev rezultatov analize pa sledi razčlenjeni dinamiki celovitega izobraževalnega procesa.

Ob analitski osredotočenosti na notranji razvoj FDV glede na odprtost do ženskega spola je na mestu pripomba, da stanja v tej instituciji ne smemo razumeti kot izjemno, temveč ga je treba uvrstiti v množico primerov podobnih praks, ki jih je razkrilo šele spolno občutljivo raziskovanje v različno razvitih družbah. Raznolikim družbenopolitičnim sistemom je (bil) namreč skupen androcentrizem z obče veljavnimi vzorci nevidnosti žensk v znanosti kot najpomembnejšem področju racionalne regulacije moderne družbe. Za vstop v polnejše razumevanje polpretekle zgodovine FDV je zato treba vsaj v grobih potezah orisati širše institucionalno akademsko okolje glede na prevladujoče pojmovanje o vlogi in mestu žensk.

2 Univerza kot moška trdnjava

Za ohranjanje racionalnega (»naravnega«) reda je bila odgovorna tudi najpomembnejša (vsestranska) institucija za ustvarjanje in razširjanje znanj – univerza,² ki se je dolgo branila vdora »neobrzdanih« žensk (Jogan 2001: 82–86). V dobi sekularizacije in deteologizacije je tudi znanost poskrbela za obrambo pred »vdiranjem žensk v hram učenosti« z utemeljitvami o izraziti drugačnosti, neprimernosti tega spola za tako resne dejavnosti, s poudarjanji primarne »naravne vloge«, iracionalnosti žensk itd. (Sommerville 1995: 11–17). S podobnimi razlagami o pravi identiteti žensk so zoper njihovo vstopanje v svet

2. V Avstriji so smele ženske študirati na univerzi (na sistemsko »nenevarnih« študijskih programih) od 1897. Za to pravico so se borile tri desetletja, v sovražnih razmerah, saj so se v javnosti množila svarila o negativnih posledicah, o potencialnem neredu, celo razkroju družbe, če bi se to res zgodilo (Jogan 1997).

uma že v začetku 20. stoletja nastopali tudi prvi (katoliški) sociologi na Slovenskem (Jogan 1990: 151–189; Jogan 2023: 128–140), ki so bili prepričani, da morajo biti ženske »sposobne za rodbinsko življenje, za dobre gospodinje in dobre matere« (Ušeničnik 1910: 754).

Zlasti v drugi polovici 20. stoletja je prišlo do množičnega vstopa žensk v akademsko izobraževanje in z zamikom tudi v znanstveno raziskovanje. Spričo trdovratnih seksističnih vzorcev o pravem mestu in vlogi ženskega in moškega spola pa se ženske v znanstvenem in akademskem okolju na vseh ravneh (od vstopa, delovanja in napredovanja do materialnega in moralnega nagrajevanja) povsod po svetu srečujejo z očitnimi in prikritimi ovirami. O težjem položaju žensk v znanosti priča vrsta spolno občutljivih raziskovalnih izsledkov v zadnjih desetletjih, ki se umeščajo v različne dimenzije razvejene družbene strukture, od vzorcev in pričakovanj do organizacijske kulture. Manjše možnosti napredovanja žensk temeljijo na podcenjevanju dela žensk, na negativnih stereotipih in prepričanjih, da so ženske intelektualne zmogljivosti nižje kot moške in da je delo žensk manj kakovostno, na strožjem nadzoru pri napredovanju (Bagilhole 1994: 22), na izključevanju iz neformalnih mrež (Stolte-Heiskanen 1991: 56; Bagilhole 1994: 18–20; Benokraitis in Feagin 1995: 29–30), na neenakomerni obremenjenosti žensk v primerjavi z moškimi (Siemenska 1992) in obremenjevanju žensk z »umazaniami«, neprijetnimi deli v akademskih ustanovah (Benokraitis 1995: 128; Jogan 1997) ter tudi na pristranskem ocenjevanju »znanstvene kompetentnosti« in podcenjevanju uspešnosti (Wenneras in Wold 1998: 24–25). Splošno je veljavno spoznanje, da je očetovstvo združljivo z neprekinjenim profesionalnim razvojem in napredovanjem v karieri, medtem ko je materinstvo zelo resna ovira (Evetts 1996: 85–87). Vsi ti pojavi so prispevali in prispevajo k temu, da je delovno okolje do žensk bolj neprijazno kot do moških (Kettle 1996: 54), da prevladuje »hladna klima« (Harding 1996: 9), kar pa spet prispeva k temu, da so ženske tudi pri upravljavski, vodstveni dejavnosti marginalizirane (Hornby in Shaw 1996: 79).

Čeprav so navedene značilnosti težjega položaja žensk v znanosti pretežno s konca 20. stoletja, se do konca drugega desetletja 21. stoletja stanje ni toliko (bistveno) spremenilo, da bi bila ta spoznanja zastarela in nepomembna (Jogan 2006; Ule in dr. 2013; Hofman 2017). Ob pravni izenačenosti se akademsko delujoče ženske pogosto srečujejo še zlasti s prikrito, posredno diskriminacijo, ki se kaže na različne načine (Jogan 2014: 135–180). Posebnosti položaja žensk v družbi in znotraj akademskega okolja je treba upoštevati tudi pri predstavljanju delovanja FDV³ od začetka do konca opazovanega obdobja.

3. Spolno zaznamovano podobo o polstoletnem razvoju se lahko razume tudi kot dopolnitev k zborniku Fakulteta za družbene vede: 50 let znanosti o družbi (2011).

3 FDV in družbena neenakost spolov: 1961–2011

Predhodnica fakultete, Visoka šola za politične vede (VŠPV), je začela delovati, ko je bila znanost izrazito moško pristranska, univerza pa čvrsta »moška trdnjava«. Ob ustanovitvi sta se v VŠPV srečali moško vodena politika in moško pristranska družboslovna znanost, sama dejavnost visokošolske ustanove pa je bila mogoča z vključevanjem »drugega spola« predvsem v podpornih vlogah. V kolektivni zavesti je bila takšna vloga takrat pretežno še dojeta kot normalna, hkrati pa so se v zgodnjem socializmu poleg idejnih že vzpostavljali tudi materialni temelji za enakovredno vključevanje žensk v vse vrste in na vse ravni delovanja v javnosti.⁴ V slovenski družbi si je namreč ženski spol že priboril enake politične, ekonomske in socialne (človekove) pravice, začenjali so se uresničevati tudi ukrepi za doseganje enakih možnosti.

K usmerjanju spoznavnega zanimanja za »njeno zgodbo« so v slovenskem okolju pomembno spodbujevalno vlogo odigrale prav zunajakademske družbene okoliščine; te so se v nekaterih relevantnih razsežnostih razlikovale od tistih, v katerih se je napajala družbena znanost (sociologija) v »razvitem« svetu, ki pa je (tedaj) veljala za čisto, vrednotno in seveda spolno popolnoma nevtralnno.⁵ V tem neskladju med razvito teorijo in nastajajočo novo prakso je potekalo vstopanje žensk v pedagoški proces na FDV, ki je bila v prvem desetletju primarno usmerjena v politične vede, medtem ko je bila večdisciplinarnost institucionalizirana proti koncu desetletja z vključitvijo sociologije v raziskovalno in pedagoško dejavnost. Vpogled v zgodovino vnašanja feministične perspektive v sociološko izobraževanje na tej fakulteti mora zato zajemati to »troedinost«, začenja pa se pri glavnih nosilcih in nosilkah pedagoške in raziskovalne dejavnosti.

3.1 Spreminjanje strukture pedagoškega osebja

Vpogled v spreminjanje spolne sestave pedagoškega osebja je oprt na statistične podatke,⁶ spremembe pa so vidne po desetletjih.⁷ Ko je začela delovati VŠPV, so večino pedagoškega dela opravljali zunanji moški habilitirani učitelji;

4. Opazen je bil delež žensk med vsemi vpisanimi na Univerzi v Ljubljani, npr. v štud. letu 1960/61 je znašal 28,9 %, v štud. letu 1965/66 pa že 38,3 %.

5. V prvih desetletjih FDV (VŠPV, FSPN) ta vzorec (»paradigma«) sploh še ni sprožal dvomov.

6. Natančen opis zbiranja in vrednotenja vseh podatkov, na katerih temelji ta (zelo kratek) prispevek, je v obsežnejši študiji – zaenkrat še v rokopisu – pri avtorici.

7. Za predstavljanje dinamike je primerno združevanje posameznih let v skupine; tako se lažje »odčita« težnje v spreminjanju. Mimogrede: petletna ali desetletna obdobja so običajna mera tudi v mednarodnih skupnostih (npr. srednjeročni akcijski načrti za zagotavljanje enakih možnosti spolov v EU; desetletje v OZN).

med redno zaposlenim osebjem je bila le ena ženska, postopno pa se je njihov delež povečeval, kar kaže tabela 1.

Tabela 1: Struktura pedagoškega osebja po nazivu in spolu v letih 1961–2011.⁸

Položaj	leto											
	1961		1971		1981		1991		2001		2011	
Spol	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Redni profesor	1	0	0	0	6	0	19 (90,6%)	2 (9,4%)	12 (85,7%)	2 (14,3%)	17 (65,4%)	9 (34,6%)
Izredni profesor	0	0	1	0	3 (75,0%)	1 (25,0%)	7 (53,9%)	6 (46,1%)	11 (66,7%)	7 (33,3%)	20 (62,5%)	12 (37,5%)
Docent	0	0	1	0	3 (75%)	1 (25%)	10 (62,5%)	6 (37,5%)	16 (64,0%)	9 (36%)	16 (54,5%)	20 (55,5%)
Asistent	0	1	9 (90,0%)	1 (10,0%)	8 (53,4%)	7 (46,6)	9 (64,3%)	5 (35,7%)	23 (46,0%)	27 (54,0%)	18 (69,3%)	8 (30,7%)

Že v prvem desetletju se je na novo zaposlilo nekaj (žensk) asistentk, ki so v prevladujočo moško kategorijo učiteljev in sodelavcev prinesle novo težavo: odsotnost zaradi porodniškega dopusta, ki pa ni bila upoštevana pri merjenju uspešnosti in ustreznosti merilom za ohranitev naziva ali za napredovanje. Primerjava z ugodnejšim položajem mladih asistentov, ki se jim je zaradi služenja obveznega vojaškega roka podaljšala elekcijska doba, je vodila do spoznanja o diskriminaciji žensk.⁹ Glede na prevladujoče razumevanje, da je vse, kar je povezano z družino in gospodinjstvom, pravzaprav »naravna« dolžnost žensk in nekako sodi k »ljubezenskim vezem« v družini (kot je učil tudi prvi »nepopravljivi teoretik« tedanje svetovne sociologije T. Parsons), na univerzi med moškimi profesorji ni bilo posebnega spraševanja, ali lahko mlade ženske pod enakimi pogoji tekmujejo z moškimi kolegi.

8. Od leta 1961 pa do konca opazovane dobe je v vsakdanjem govoru prevladovalo moško označevanje ženskih nosilk nazivov, ki so kazali na njihovo mesto v hierarhiji. Tako se tudi simbolno vleče priznavanje, da gre za privzemanje nečesa, kar je samoumevno moško. Pa je to le drobec v začetni stopnji vstopanja žensk v znanost.
9. Tako se je konec prvega desetletja pojavila tudi zahteva, da se ta oblika prikrajšanosti žensk asistentk formalno pravno odpravi; prošnja je bila uslišana v začetku sedemdesetih let (Jogan 2019: 15–16). Bralstvu v letu 2024 je treba omeniti, da je bil porodniški dopust takrat zelo kratek in da se je v teku prvega desetletja s 105 dni podaljšal na 135 dni. Tako je bila marsikatera asistentka pred težko odločitvijo, komu oz. čemu dati prednost, kar so še otežile pičle možnosti otroškega varstva v vrtcih.

K povečanju števila žensk (na asistentski ravni) v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja je prispeval tudi velik projekt »Mladi raziskovalci«, ki se je začel leta 1985 (v okviru Raziskovalne skupnosti Slovenije). Ta projekt je začel delovati v času, ko se je sestava študentske populacije že nagnila v prid ženskam in ko je že bila očitna večja uspešnost žensk kot moških na dodiplomskem študiju. Učinki tega projekta so vidni tudi v povečevanju deleža žensk v višjih nazivih v zadnjem desetletju.

3.2 Počasno vstopanje žensk na vodstvena mesta

Ena od občil značilnosti udeležbe žensk v znanosti je vertikalna segregacija, ki se ji FDV nikakor ni izognila, kar je glede na vse zunajznanstvene (strukturno-kulturne) in znotrajznanstvene (*male-biased science*) okoliščine razumljivo. Napredovanju žensk v znanstveni hierarhiji je z zamudo sledilo zasedanje vodilnih položajev: od začetka vodenja te ustanove do prve ženske na najvišjem položaju je minilo 42 let. Vendar se je že v devetdesetih pojavila tudi ženska slovnična oblika za »ženskega dekana«: dekanja.

Z delovnimi raziskovalnimi in voditeljskimi zmogljivostmi so se dokazale tudi tiste ženske, ki so bodisi ustanovile katerega od raziskovalnih centrov¹⁰ ali pa prevzele predstojništvo. V prvih treh desetletjih po letu 1966, ko je bil ustanovljen prvi raziskovalni center, sta bila ustanavljanje in predstojništvo centrov (skupaj 13 centrov) izključno v moških rokah. V zadnjih dveh desetletjih pa sta z »ženskim spočetjem« nastala dva žensko vodena raziskovalna centra,¹¹ poleg tega pa je v petih centrih (od skupno 23) prišlo do ženskega predstojništva.¹²

3.3 Feminizacija študentske populacije: od študenta do doktorice

Ko sta se politologiji v drugi polovici prvega desetletja priključili sociologija in novinarstvo, se je okrepila tudi feminizacija študentske populacije, ki je bila v začetku izrazito moška. Upadanje deleža vpisanih kakor tudi diplomiranih

10. V pregledu so upoštevani a) tisti centri, ki so delovali vsaj dve desetletji, in b) tisti, ki so (po razcepitvi enega v dva) začeli delati najkasneje v letu 2011.

11. Center za metodologijo in informatiko leta 1992, Center za socialno psihologijo pa leta 1994.

12. Prvič leta 1993 (Center za organizacijske vede, ki je obstajal do leta 1999, ko je bil združen s Centrom za proučevanje organizacij in človeških virov), potem pa: leta 1997 na Centru za politološke raziskave, 1999 na Centru za proučevanje družbene blaginje, 2001 na Centru za antropološke raziskave ter 2008 na Centru za družboslovno-terminološke in publicistične raziskave.

moških študentov kažejo tako letni¹³ kot izbrani podatki mejnih točk med desetletji v naslednjih dveh tabelah. Po dveh desetletjih delovanja FSPN so med vpisanimi prevladovalе ženske, kar se je nadaljevalo do konca opazovanega obdobja (tabela 2). Primerjava spolno ločenih deležev med vpisanimi in diplomiranimi pa kaže na večjo uspešnost žensk pri študiju.

Tabela 2: Vpisani v 1. letnik po spolu in izbranem študijskem letu.

Študijski leto	M	Ž	Skupaj	M (%)	Ž (%)
1991/92	262	337	599	43,74	56,26
2001/02	302	702	1004	30,08	69,92
2011/12	330	565	895	36,87	63,13

Tabela 3: Diplomirani po spolu v letih 1963–2011.

Študijsko leto	vsi diplomirani	moški	ženske
1963/64	35	32 (91,4 %)	3 (8,6 %)
1971/72	14	10 (71,4 %)	4 (28,6 %)
1981/82	112	57 (50,9 %)	55 (49,1 %)
1991/92	70	26 (37,1 %)	44 (62,9 %)
2001/02	421	107 (25,4 %)	314 (74,6 %)
2010/11	816	188 (23,0 %)	628 (77,0 %)

Iz podatkov nedvoumno izhaja, a) da je postopna feminizacija do konca tretjega desetletja privedla do približne izenačitve obeh spolov med diplomiranimi in b) da se je v zadnjih dveh desetletjih pojavila izrazita asimetrija v korist ženskega spola med diplomiranimi. Izrazita feminizacija se kaže tudi pri magistrskem študiju, pri doktorskem pa je bila nekoliko šibkejša, vendar še vedno očitna. Med magistri v prvem desetletju ni nobene ženske, od leta 1972 do leta 2011 pa se je njihov delež povečeval, in sicer v odstotkih tako: 17,6 / 27,5 / 51,4 / 71,0; ali v številu od 6 izmed 28 do 496 od 698. Podobno, čeprav manj obsežno je tudi povečevanje deleža doktoric znanosti: prvi dve sta v drugem desetletju (8 %), v zadnjem pa je njihov delež 45,6 % (62 od skupno 136).

13. Vsi letni podatki so v elektronski evidenci na FDV. Podatki za eno leto se nanašajo na čas od 1. oktobra v prvem letu do 30. septembra v naslednjem letu. Zaradi obsežnosti so tu navedeni le mejni podatki po desetletjih.

3.4 Od tradicionalnih programov do vključevanja družbene neenakosti spolov v izobraževanje

Vključevanje družbeno-spolne dimenzije v družboslovno izobraževanje in raziskovanje se je v Sloveniji, zlasti na FDV, intenzivneje začelo konec sedemdesetih let 20. stoletja ter se v osemdesetih in devetdesetih še okrepilo.¹⁴ Očitno in odločno preusmerjanje na »žensko vprašanje« v raziskovanju in izobraževanju znotraj FSPN ni bilo enostavno – tako glede na znotrajakademiški »objektivni svet« (Jogan 2022) kot z ozirom na prevladujoče urejevalne mehanizme družbenega reda nasploh v Sloveniji, ki so ga – kljub poudarjeni egalitaristični usmeritvi – v veliki meri določale »tradicionalne« vrednote o delitvi dela po spolu. Izhod iz tega stanja je bilo (delno) prikrito vključevanje novih tem v poučevanje in raziskovanje na področju utrjenih disciplin, zlasti sociologije družine in obče sociologije. V tem procesu je bila nosilna katedra za sociologijo, katedra za politologijo pa je odpirala feministična obzorja v okviru antropologije.

Ko so nekatere učiteljice svoje spoznavno zanimanje usmerile na odnose med spoloma, so takšne teme pri moškem akademskem osebju veljale za tuje in ne dovolj resne za znanstveno raziskovanje; zato je že izražanje zanimanja zanje pogosto naletelo na posmeh, pa tudi zavračanje. Kako se je v pedagoškem procesu širila občutljivost za področje neenakosti spolov, kažejo podatki o vsebnosti te tematike v študijskih programih in načrtih.

3.4.1 Družbena neenakost spolov po programih in učnih načrtih na dodiplomski stopnji

Ob koncu prvega desetletja se je vprašanje spolov pojavilo le pri enem tradicionalnem¹⁵ splošnem predmetu (*Socialna in politična antropologija*¹⁶, Južnič). V drugem desetletju (1972–81) se mu je z omembo spola pridružila *Obča sociologija* (Klinar). Pri vseh drugih temeljnih predmetih za vse smeri študija pa v prvi dekadi ni zaslediti ničesar, celo pri nekaterih novih predmetih (npr. Socializem v sodobnem svetu) ne. Posebnih predmetov s težiščem na neenakosti spolov še ni bilo.

14. Že v začetku devetdesetih je bila do problematike spolov odprta Visoka šola za socialno delo, v drugi polovici devetdesetih pa se je raziskovanje in akademsko izobraževanje problematike spolov utrdilo tudi na sociološkem in nekaterih drugih oddelkih Filozofske fakultete v Ljubljani.

15. V analitske namene so predmeti razdeljeni v štiri kategorije: tradicionalni splošni predmeti, tradicionalni posebni predmeti, novi predmeti s težiščem na družbeni neenakosti spolov in novi predmeti z možno vsebnostjo neenakosti spolov. Zaradi prostorske omejenosti so navedbe izvedbe predmetov skrajšane na minimum.

16. Z zapisom v kurzivu so glede na večino predmetov tudi vidno izpostavljeni tisti, ki so v izobraževanje načrtno vnašali spolno občutljiv pristop.

V drugem desetletju tudi pri posebnih tradicionalnih socioloških predmetih (npr. Sociologija dela) ni ugotovljena vsebnost tematike spolov. Izstopajoča izjema je *Sociologija družine* (Boh), ki pa je bila vključena le v program študija sociologije pri Analitsko raziskovalni usmeritvi.

V tretjem desetletju (1982–1991)¹⁷ pri tradicionalnih splošnih skupnih predmetih, obveznih tako za vse študijske smeri kot znotraj posamezne smeri, še vedno ni najti tematike spolov; pojavila pa se je pri dveh tradicionalnih posebnih predmetih, in sicer pri *Sociologiji znanosti in znanja* (Kirn), še natančneje pa je bila obravnavana pri *Sociologiji družine* (Boh, Renner). Med temeljnimi, splošnimi, skupnimi nikoli ni bilo predmeta, ki bi celovito obravnaval družbeno neenakost spolov.

So pa v tem desetletju vzniknili posebni štirje predmeti, ki so bili usmerjeni izključno v sociološko pojasnjevanje družbene neenakosti spolov, a so bili uvrščeni pod izbirne predmete in/ali izbirne seminarje. To so: *Žensko vprašanje v preteklosti in sodobnosti* (Jogan 1987/88); *Lik ženske v množičnih občilih* (Jogan in Šadl 1989/90); *Politična participacija žensk v Sloveniji* (Renner 1990/91); *Ženskost in moškost* (Južnič 1990/91).

Ti predmeti, še zlasti pa prva dva, so bili izrazito raziskovalno usmerjeni. Pritegnili so veliko študentk in študentov (ne le z matične, predvsem sociološke smeri študija) in spodbudili njihovo zanimanje za družbeno neenakost spolov, kar se je pokazalo v povečanem številu diplomskih del o različnih vidikih te tematike. Čeprav so bili po statusu nižje kot splošni predmeti, so ti seminarji omogočili, da se je tematika spolov pojavila v izobraževanju kot pozornosti vredna samostojna tematika, torej je dobila vrednost »resne« teme, čeprav so jo v tradicionalne programe v glavnem vnašale ženske. Vzpostavljena je bila zasnova za razvijanje spolno občutljivega izobraževanja in raziskovanja, na kateri se je lahko oblikovala »nadgradnja« v naslednjem desetletju.

V četrtem desetletju (1992–2001) pri skupnih tradicionalnih (splošnih) predmetih ni sledi o vnašanju problematike spolov, razen pri dveh že omenjenih predmetih (*Socialni in politični antropologiji* ter z nekaj drobci pri *Obči sociologiji*). Pri nekaterih tradicionalnih posebnih predmetih (*Sociologija dela*, *Prostorska sociologija*, *Politične stranke in interesne skupine*) v študijskih načrtih ni nikakršnega znamenja, da bi bila pozornost usmerjena tudi na spolno neenakost. Verjetno je vsaj minimalna pozornost tej tematiki namenjena pri *Sociologiji organizacij* (Mesner Andolšek, Kanjuo), izraženo ukvarjanje z razliko in neenakostjo spolov

17. V tem času je bila struktura predmetnika taka: prvi dve leti splošni skupni predmeti, 3. in 4. letnik po smereh in znotraj smeri usmeritve: Sociologija najprej s tremi smermi, v štud. letu 1984/85 pa se ji je pridružila nova smer – Družboslovna informatika (več v prispevku I. Svetlika).

pa je pri predmetu *Socialna demografija* (za analitsko usmeritev in za kadrovske menedžment: Šircelj) ter pri *Sociologiji in politologiji vojske* (Jelušič, Garb).

V tem obdobju se je občutno povečalo število novih predmetov, vendar je vsebnost neenakosti spolov ugotovljena le pri treh¹⁸ (od izbranih domnevnih dvanajstih, ki pa ne predstavljajo vseh predmetov te kategorije): *Sociologija vsakdanjega življenja* (izbirni predmet za sociološko smer, Rener); *Sociologija spolnosti* (sociološki seminar, Bernik, Godina, Hlebec) in *Nova političnost* (politološki izbirni, I. Lukšič).

V teku četrtega desetletja se je kot izbirni ves čas izvajal nov predmet s težiščem na družbeni neenakosti spolov; sprva se je imenoval *Sociologija odnosov med spoloma* (Jogan), od 1996/97 pa *Sociologija spolov* (1997/98, Jogan, Šadl). Kot izbirni seminarji so se izvajali: *Seksizem, telesnost, čustvenost* (Jogan in Šadl 1992/93), *Socialna zgodovina žensk v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja* (Rener 1998/99, 99/2000) ter *Feminizem in sociologija* (Rener 2000/01).

V petem desetletju (2002–2011) je z uvajanjem bolonjske reforme dodiplomskega študija prišlo do sprememb tako v številu programov in predmetov (ter njihovih obsegov) kot tudi v vsebinskih usmeritvah. Do uvedbe 12 univerzitetnih bolonjskih študijskih programov 1. stopnje (s 1. letnikom v štud. letu 2005/06) je študij potekal po nekoliko spremenjenem načrtu iz prejšnjega desetletja. Razmeroma jasna disciplinarna razmejitev, utemeljenost in specifična usmerjenost posameznih nosilnih programov in smeri se je s popolno uvedbo bolonjske reforme (v štud. letu 2008/09) razkrojila v množico programov (oziroma načrtov) z visoko stopnjo dvojne izbirnosti (po sidrskih in programskih izbirnih predmetih). Leta 2005 je FDV imela potrjenih (akreditiranih) 29 programov 2. stopnje,¹⁹ v štud. letu 2009/10 je bil prvi vpis v drugo- in tretjestopenjske programe.

Tradicionalni (splošni) predmeti v glavnem ostajajo v okvirih »čiste« znanosti. Med predmeti z vključenim vidikom spolov pa je prišlo do sprememb: na prvem mestu (čeprav s skromnim deležem) je *Obča sociologija* (ki pa nima več statusa temeljnega predmeta za vse programe, temveč je izbirni predmet, Bernik). Po bolonjski reformi ima predmet *Uvod v sociologijo* (Makarovič, Šadl in Iglič) vključenih nekaj vidikov družbene neenakosti spolov, študijski načrt predmeta *Teoretska sociologija* (Bernik) pa podobno kot večina drugih ne vsebuje ničesar

18. Nekaj domnevno »okuženih« načrtov, ki so bili v tem desetletju izvedeni seminarsko, v arhivu ni bilo mogoče najti (po oceni pregledovalke Larise Lavrenčič). To so: Sociološki vidiki rodnostnega vedenja (Černič Istenič 1997/98, 2000/01), Sociološki in psihološki vidiki prostega časa (Černigoj Sadar 1995/96) ter Družina in socialni problemi (Rener 1995/96).

19. V tem pregledu so upoštevani samo predmeti, ki so vključeni v univerzitetne študijske programe.

v zvezi z družbeno neenakostjo spolov. Do spolne neenakosti je odprt načrt za predmet *Socialna in politična psihologija* (Miheljak, Mencin Čeplak, v nekaterih programih izbirni sidrni), podobno značilnost (v manjšem obsegu) kaže načrt predmeta *Socialna in politična antropologija* (Godina, Šterk, priporočen fakultetni izbirni predmet). Morebiti lahko k vsaj delno odprtemu načrtu do spolne neenakosti prištejemo še predmet *Temelji prava* (Rajgelj, Cerar).

Načrti mnogih drugih splošnih predmetov – tako pred bolonjsko reformo kot po njej – ne vsebujejo tem o družbeni neenakosti spolov. Pri tradicionalnih posebnih predmetih je zanimivo preveriti, ali je zamenjava nosilne osebe glede na spol prinesla kakšne novosti. Prvi predmet, ki daje pritrdilni odgovor na to vprašanje, je *Sociologija dela* (Kanjuo Mrčela, izbirni v različnih programih). Predmet *Socialna demografija* (Šircelj), katerega študijski načrt je v letih 06/2005 in 07/2006 vseboval nekatere teme v zvezi s spolno razliko in neenakostjo, je bil z bolonjsko reformo ukinjen. Študijski načrti različnih drugih tradicionalnih posebnih predmetov pa bodisi ne vključujejo tematike spolov ali pa je vključujejo zelo malo (Mesner Andolšek, Jelušič, Garb).

V tem desetletju se je pred bolonjsko reformo in po njej povečalo število novih predmetov s težiščem na družbeni neenakosti spolov (ki so različno izbirni), hkrati je prišlo do vsebinske razširitve (z vključitvijo tematike istospolno usmerjenih) in do razširitve na nova disciplinarna področja (komunikologija, politologija). Že utečeni izvedbi predmeta *Sociologija spolov* (Šadl) so bili dodani: *Sociologija spolov in emocij* (Šadl, fakultetni, priporočeni); *Spolna dimenzija človekovega razvoja* (Rener); *Uvod v gejevske in lezbične študije* (Rener, Mencin Čeplak in Kuhar, programski izbirni); *Ženski žanri in politike spolov* (Luthar, Pušnik); *Politika, spol in emocije* (Šadl, programski izbirni), *Ženske in politika* (Krašovec) ter *Politologija seksuacije* (Balažič).

Med množico novih predmetov (za katere se je domnevalo, da bi lahko vključevali tudi spola) jih je le nekaj, katerih študijski načrti kažejo na vsebnost neenakosti spolov. Neposredno je to opazno pri predmetih *Sodobne družbe* (Bernik) in *Nova političnost* (I. Lukšič). Posredno pa lahko o vsebnosti družbene neenakosti spolov sklepamo pri predmetih *Sociologija spolnosti* (Bernik, Hlebec, seminar), *Sociologija vsakdanjega življenja* (Rener), *Sociologija socialne politike* (Kolarič, Kopač) in *Socialna gerontologija* (Hlebec).

Množica drugih predmetov, ki so po vsebini usmerjeni v sodobne družbene procese, pa glede na študijske načrte ne kaže vsebnosti spolne dimenzije (niso engendered). Poleg predmetov, ki so navedeni za četrto desetletje, so to na primer še²⁰ predmeti *Evropska javna sfera*, *Mednarodne organizacije*, *Evropske*

20. Navedeni so le tisti izbrani predmeti, katerih študijski načrti so bili pregledani na podlagi predhodne domneve o možni vsebnosti. Naj na tem mestu prosim vse nosilke in nosilce

institucije, Politična participacija, Sociologija družbenih sprememb, Evropsko varstvo človekovih pravic (vsi v programu Evropske študije), Kadrovski menedžment, Socialna izključenost in politike vključevanja.

Ob koncu predstavitve vsebnosti spolne dimenzije na dodiplomski stopnji študija je upravičeno spoznanje o tem, a) da so redki moški pedagogi – z nekaj izjemami – oplajali »resno« znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo oba spola, ter b) da so spolno občutljivo obravnavo bodisi v ustaljene in utrjene bodisi v nove predmete in z novimi predmeti praviloma vnašale predvsem ženske nosilke.²¹ To se kaže tudi v izrazito asimetrični spolni razporeditvi mentorskih vlog pri diplomskih in magistrskih nalogah,²² ki se ukvarjajo z družbeno neenakostjo spolov.

3.5 Diplomске naloge po mentoricah in mentorjih

Posledice postopnega vdiranja spolno označenih vsebin v izobraževanje na dodiplomski ravni so vidne v pregledu diplomskih nalog po mentoricah in (bolj redko po) mentorjih. Ti podatki kažejo, kako se je povečevalo zanimanje za to tematiko, kako je bilo tovrstno (mini) raziskovalno delo spolno neenako vodeno in kako se kopičenje prenaša od začetne nosilke na širši krog mentoric.

Seznam diplomskih nalog na temo spolne neenakosti sega le v štiri desetletja (1971–2011), kajti v prvem desetletju²³ na VŠPV in FSPN ni bilo niti ene vsebinsko tako naravnane naloge. V naslednjih desetletjih pa se je število nalog in mentoric povečevalo. V drugem desetletju (1972–1981) je bilo 16 nalog pri eni mentorici (M. Jogan), v tretjem desetletju (1982–1991) je bilo pri njej 39 nalog in 10 še pri dveh mentoricah (M. Ule – 9, A. Židan – 1).

V četrtem desetletju (1992–2001) je bila največkrat mentorica M. Jogan (65 študentom in študentkam od skupno 117), sledila ji je T. Renner (31), od enega do šest mentorstev pa so imele še M. Ule, N. Černigoj Sadar, M. Bučar, M. Černič Istenič, V. Godina, A. Kanjuo Mrčela, M. Košir, D. Mesner Andolšek, A. Židan.

predmetov, katerih študijski načrti ne kažejo vsebnosti spolov, upoštevajo pa to tematiko pri izvajanju predmetov, da avtorico pregleda s tem (natančno) seznanijo.

21. V vsebinske vidike se v tem pregledu ne spuščamo; za takšno vrednotenje bi bile potrebne poglobljene analize vsebine celotnih izvedb posameznih predmetov, vključno z obvezno literaturo.

22. Zaradi zelo skrčenega prostora ni mogoče vključiti predstavitve podobnih tendenc razvoja tako na magistrskem študiju kakor tudi pri mentoriranju magistrskih del (kar sicer vsebuje obsežna študija).

23. Ker se je študij sociologije kot samostojnega poklica začel na Filozofski fakulteti (1960), je v tem obdobju na Oddelku za sociologijo že bilo nekaj takšnih diplomskih nalog, med drugimi tudi naloga avtorice tega prispevka.

V zadnjem desetletju (2002–2011) se je število nalog izjemno povečalo (274), zlasti na študiju sociologije (skoraj dve tretjini nalog), kjer so prve tri najbolj »produktivne« mentorice imele skupaj 126 mentorstev (A. Švab – 59, A. Kanjuo Mrčela – 35, T. Renner – 32).

O postopnem vključevanju moškega akademskega osebja v mentorsko vlogo govorijo naslednji podatki: v drugem desetletju sta bila 2 mentorja, v tretjem (1982–1991) so bili 3, v četrtem jih je bilo 12 in v zadnjem kar 33 (2001–2011). Po osebah pa je na prvem mestu S. Južnič (sedem nalog), sledita mu A. Debeljak in V. Mihelj (vsak s po štirimi nalogami), večina drugih pa z enim ali dvema mentorstvom. Če primerjamo skupno vključitev žensk v mentoriranje diplomskih nalog o družbeni neenakosti spolov v obdobju 1972–2011, je njihov delež devetkrat višji kot delež moških (v zadnjem desetletju se je mnogokratnik zmanjšal na osemkrat).

Ob tem procesu lahko rečemo »*eppur si muove*«, kar velja (s časovnim zamikom) tudi za podiplomski študij. Pregled magistrskih in doktorskih nalog kaže, da je zanimanje zlasti za sociološke vidike družbene neenakosti spolov raslo od spodaj navzgor, in tako je v pol stoletja od skupnega števila 275 doktorskih disertacij na FDV le sedem težiščno usmerjenih v temo neenakosti po spolu, pri treh pa je delno spoznavna pozornost namenjena tudi tej temi. Razen ene izjeme so se težiščno s to tematiko ukvarjale izključno ženske.

4 Sklep: v sociološkem izobraževanju je že mesto za človeka ženskega in moškega spola

Ta sociološko-zgodovinski prispevek nudi prvi spolno občutljiv delni vpogled v prvih pet desetletij razvoja FDV s težiščem na pedagoškem procesu. Rezultati analize vsebine relevantnih pisnih virov od začetka (1961) do izteka pol stoletja omogočajo spoznavanje dinamike vključevanja večdimenzionalnega »ženskega vprašanja« predvsem v izobraževanje. To je na predhodnici današnje fakultete v začetku potekalo brez pomembne vsebnosti sociologije, ki se je sredi 20. stoletja v svetovnem okolju širila kot čista, politično in vrednotno neobremenjena znanost ter podobno kot druge družboslovne discipline nastajala in učinkovala kot moško pristranska disciplina. Pretežno tako usmerjena sociologija je že pred koncem prvega desetletja postala ena glavnih nosilk razvoja na pedagoškem in raziskovalnem področju Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Družbena neenakost spolov z očitno diskriminacijo žensk pa v tistem času v glavnem toku sociologije kot znanosti še ni bila upoštevana in dojeta kot znanstveno relevanten pojav, kar se je začelo popravljati šele proti koncu 20. stoletja. Prenašanje sociološkega znanja je na Slovenskem potekalo v razmerah, v katerih

so že bili ustvarjeni prvi nujni pogoji za odpravljanje diskriminacije žensk. Krepitev emancipativnih procesov v zgodnji samoupravni socialistični družbi je potekala vzporedno z razkrivanjem diskriminacije in institucionalnimi ukrepi za izboljšanje položaja žensk, z njihovim množičnejšim vstopanjem na univerzo ter z vključevanjem v znanstvenoraziskovalno delovanje; k oblikovanju žensk kot subjektov razvoja in h krepitvi politične moči žensk je v svetovnem okviru s priporočenimi ukrepi prispevala tudi Organizacija združenih narodov, posebej z desetletji za ženske. Spremembe položaja žensk so bile v slovenski družbi že tako množično ponotranjene, da jih tudi sprememba družbenopolitičnega sistema s težnjo po repatriarhalizaciji (Jogan 2001: 210–214) ni bistveno razrahljala.

V takšnih domačih in svetovnih okvirih lahko dojemamo tudi polstoletni razvoj sociologije in drugih ved na FDV s poudarkom na sociološkem izobraževanju. Vpogled skozi spolno občutljiva sociološka očala v polstoletno zgodovino izobraževanja in raziskovanja na tej fakulteti zanesljivo kaže: a) da so izjemno redki moški pedagogi oplajali znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo ženski in moški spol, b) da so bili temeljni predmeti (zlasti obvezni skupni za vse smeri študija, pa tudi posebni) pretežno tradicionalno vsebinsko usmerjeni z vključeno androcentrično interpretacijo objektivnega sveta in c) da so spolno občutljivo obravnavo v pedagoški proces praviloma vnašale ženske z novimi izbirnimi predmeti, medtem ko so v zelo omejenem obsegu to počele pri rednih splošnih in posebnih predmetih. Za poglobljanje vednosti o razvoju integralnega sociološkega izobraževanja pa bo v prihodnje potrebno še vsestransko raziskovanje na FDV in v drugih akademskih okoljih.

Literatura

- Bagilhole, Barbara (1994): *Being Different is a Very Difficult Row to Hoe: Survival Strategies of Women Academics*. V S. Davies, C. Lubelska in J. Quinn (ur.): *Changing the Subject: Women in Higher Education*: 15–28. London: Taylor & Francis Ltd.
- Benokraitis, Nijole V., in Feagin, Joe R. (1995): *Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination* (2. ed.) Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Delamont, Sara (2003): *Feminist Sociology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Evetts, Julia (1996): *Gender and Career in Science and Engineering*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Harding, Sandra, in McGregor, Elizabeth (1996): *The Gender Dimension of Science and Technology*. Paris: UNESCO (UNESCO World Science Report).
- Hornby, Pat, in Shaw, Sue (1996): *Women in Management Education: The Token Topic?*. V L. Morley, V. Walsh (ur.): *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*: 78–89. London: Taylor & Francis.

- Hofman, Ana (ur. 2017): Znanost brez mladih. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jogan, Maca (1978): Sociologija reda. Maribor: Založba Obzorja.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (1997): Položaj znanstvenic v Sloveniji. Ljubljana: FDV (raziskovalno poročilo).
- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2006): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju kot sestavina zavesti in cilj (političnega) delovanja na različnih področjih. V D. Mladenec (ur.): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji: 20–83. Ljubljana (raziskovalno poročilo).
- Jogan, Maca (2014): Sociologija in seksizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2016): Transdisciplinarnost in ženske študije. V Z. Mlinar (ur.): Kakšna sociologija za kakšno družbo?: 199–203. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Jogan, Maca (2019): Pisma. Ljubljana: Samozaložba.
- Jogan, Maca (2022): FSPN: osvajanje moške trdnjave. V T. Kamin in dr. (ur.): 60 let kasneje: UL FDV od A do Ž: 144–146. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Jogan, Maca (2023): Na dvorišču poganov. Katoliška cerkev in družbeno zlo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Kettle, Jane (1996): Good Practices, Bad Attitudes: An Examination of the Factors Influencing Women's Academic Careers. V L. Morley in V. Walsh (ur.): Breaking Boundaries: Women in Higher Education: 52–66. London: Taylor & Francis.
- Lerner, Gerda (1986): The Creation of Patriarchy. New York: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott (1956): Family. Socialization and Interaction Process. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Rener, Tanja (1997): Slovenia. V C. Krops (ur.): European Women's Studies Guide: 177–179. Utrecht: WISE.
- Siemenska, Renata (1992): Academic Careers in Poland: Does Gender make a Difference?. Higher Education in Europe, XVII (2): 60–84.
- Sommerville, Margaret, R. (1995): Sex and Subjection: Attitudes to Women in Early - Modern Society. London, New York Sidney, Auckland: Arnold.
- Stolte-Heiskanen, Veronica (ur.) (1991): Women in Science. Oxford, New York: Berg Publishers Limited.
- Ule, Mirjana, Šribar, Renata, in Umek Venturini Andreja (ur.) (2013): Ženske v znanosti, ženske za znanost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Ušeničnik, Aleš (1910): Sociologija. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Wenneras, Christine, in Wold, Agnes (2004): How to survive in medical science. V B. Evengard (ur.): Women in White: 8–35. Stockholm: Stockholm County Council.

Podatki o avtorici

zasl. prof. UL **Maca Jogan**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: maca.jogan@fdv.uni-lj.si

Ivan Svetlik

OBLIKOVANJE SOCIOLOŠKEGA POKLICA V SLOVENIJI SKOZI PRIZMO PREDMETNE SESTAVE IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV

IZVLEČEK

V prispevku izpostavimo dve različni poti oblikovanja poklicev: izkustveno in konceptualno. Prva temelji na praksi izvajanja delovnih nalog, druga pa na operacionalizaciji konceptov in raziskovalnih izsledkov ter njihovem posredovanju bodočim sociologom skozi proces izobraževanja. Poklic sociolog/sociologinja je nastajal in se razvija predvsem po drugi poti. Analiza razvoja dveh dominantnih socioloških izobraževalnih programov pokaže dve smeri razvoja sociološkega poklica v Sloveniji: humanistično-pedagoško na Filozofski fakulteti in uporabno-raziskovalno na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Jasnost te razmejčitve se sčasoma zmanjšuje. Delovne naloge sociologov ostajajo razpršene in le redko strnjene v zaokrožene delokroge, značilne za večino poklicev.

KLJUČNE BESEDE: izobraževanje sociologov, poklic sociolog

Formation of the Sociological Profession in Slovenia from a Curriculum Perspective

ABSTRACT

Two ways of occupational formation are exposed in the introduction: experiential and conceptual. Experiential formation focuses on the tasks performed in various working environments. Conceptual formation focuses on the operationalisation of concepts and research findings that are also conveyed to future sociologists by means of education. The sociologist has first of all been formed conceptually through education. Analysis of the two dominant educational programmes in sociology in Slovenia reveals two streams: a humanistic-pedagogical one at the

Faculty of Arts and a utilitarian, research-oriented one at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. The sharpness of this distinction has gradually been blurred. Although sociologists have performed a great variety of tasks, they are seldom rounded up and focused like in other professions.

KEY WORDS: *education of sociologists, sociological profession*

1 Uvod

Poklic sociologa/sociologinje je eden tistih, ki so bili najbolj izpostavljeni tako imenovanemu »pošolanju«. S tem mislimo na pojmovanje, da izobraževanje po določenem izobraževalnem programu ne vodi zgolj do pridobljene vrste in stopnje izobrazbe, temveč tudi do poklica. Tako so diplomanti po zaključku študija pogosto zahtevali delo, za katerega opravljanje naj bi se izobraževali. Šolsko razumevanje poklica je bilo še posebej močno v času planskega gospodarstva, ko ni bilo konceptualnega razločevanja med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili oziroma njenih kompetencah. Ponudba delovne sile se namreč v veliki meri oblikuje skozi izobraževalni sistem, povpraševanje po njej pa izhaja iz tehnološke in organizacijske strukture proizvodnih procesov.

Na drugi strani obstaja bolj razširjeno in utrjeno pojmovanje poklica kot celote delovnih nalog. Gre za »statistično-analitično kategorijo, v katero se razvršča delo, sorodno po vsebini in zahtevnosti in ki ga opravlja ali bi ga lahko opravljal praviloma ena oseba« (SURŠ 2023). Te naloge so v okoljih organizacij povezane oziroma zaokrožene v delovna mesta. Vendar pa danes v sistemizaciji delovnih mest različnih organizacij le izjemoma najdemo delovno mesto, poimenovano sociolog/sociologinja. Pogosto pa najdemo različna delovna mesta, kot so analitik, kadrovik, svetovalec, načrtovalec itd., za katerih zasedbo med drugimi lahko pričakujejo tudi izobrazbo sociologa.

Iz navedenega bi lahko izhajal dokaj presenetljiv sklep, da poklic sociolog/sociologinja tako rekoč ne obstaja, obstajata le izobraževanje in izobrazba. Vendar pa je tako ostro razločevanje med poklicem in izobrazbo neživiljenjsko oziroma pretirano. Po mnenju Pavlina (2007: 70)

poklic predstavlja tako celoto delovnih nalog, ki se zaokrožijo v delu ene osebe, kot tudi predstavo o opravljanju teh nalog v družbi (...) ravno ti skupni vzorci vedenja pri delu in predstave o njih, ki izhajajo iz skupne izkušnje, predstavljajo temelj posameznikove oziroma poklicne identitete.

Delovnim področjem sociologa se še najbolj približa opis poklica sociolog/sociologinja, kot ga najdemo na straneh Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije. Ta pravi, da »sociolog opravlja analitično raziskovalno, načrtovalno,

svetovalno in pedagoško delo. Na področju prostorskega načrtovanja pripravljala kritične analize posegov v okolje, industrijski sociolog pa proučuje procese dela in predlaga ukrepe za boljšo organizacijo dela» (ZZRS 2024).

Pri razvoju določenega poklica se je tako treba pozorno ukvarjati z obojim: z izobraževalnimi programi in z delovnimi nalogami, do katerih ti programi vodijo. To velja tudi za sociologa/sociologinjo. V tem prispevku bomo zelo strnjeno pokazali, kako se je v Sloveniji od začetkov sociološkega študija leta 1960 do nekatere ustalitve izobraževalnih programov na Filozofski fakulteti (FF) ter Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) oziroma Fakulteti za družbene vede (FDV) Univerze v Ljubljani spreminjala vsebina izobraževalnih programov, opazovana skozi njihovo predmetno sestavo. Spraševali pa se bomo tudi, kaj te spremembe povedo o poklicu sociologa.

Analiza bo omejena na programa sociologije na FF in FSPN/FDV, kjer se je ta študij najprej začel in je vseskozi predstavljal glavnino vpisanih študentov. Pri tem se zavedamo omejitve, izhajajoče iz dejstva, da je sociologijo danes pri nas mogoče študirati tudi na drugih ustanovah in da se predava tudi v okviru drugih študijskih programov. Druga omejitev našega pristopa pa je v tem, da se ne bomo spuščali v vsebino posameznih predmetov in njihovo izvedbo, kar bi nedvomno poglobilo razumevanje opazovanega razvojnega procesa. To bi bilo za namen tega prispevka prostorsko, časovno in metodološko prezahtevno. Ob strani bomo pustili tudi eno najbolj zanimiv raziskovalnih vprašanj, namreč predstave ljudi s sociološko izobrazbo o opravljanju različnih poklicnih vlog in njihove posebne vzorce vedenja.

2 O oblikovanju poklicev

Do množitve poklicev pride zaradi industrijske delitve dela. »Da bi bolj učinkovito proizvajali dobrine in storitve, se člani industrijske družbe specializirajo za posamezne vloge (...) so odvisni od specializiranih veščin drugega in ta medsebojna odvisnost predstavlja podlago organske solidarnosti.« Tako Haralambos in Holborn (1999: 192–193) na kratko predstavita Durkheimov nauk o delitvi dela in družbeni povezanosti.

Za nadaljevanje te razprave je bolj pomembno pogledati mehanizme, ki generirajo delitev dela in nastajanje novih poklicev kot pa zgolj prešteti poklice. Kaj torej povzroča, da se zaokrožena celota delovnih nalog določene skupine ljudi, dobrine in storitve, ki jih proizvajajo, njihovi vedenjski vzorci pri delu in samozaznave začnejo razlikovati od drugih skupin ljudi? Ali ljudje pri soljudih zaznajo potrebo po nekem novem, drugačnem, boljšem proizvodu ali storitvi in se trudijo to potrebo zadovoljiti v želji, da bi s tem zaslužili ali/in črpali svoje

zadovoljstvo iz zadovoljstva drugih? Ali se pri svojem delu tako izurijo ter izpopolnijo svoje znanje in veščine, da hitreje in bolje od drugih opravijo svoje delo, ki vodi k cenejšim, boljšim in novim proizvodom in storitvam, s tem da opuščajo določene delovne naloge, dodajajo druge, uporabljajo drugačna delovna sredstva in postopke? Ali do uvida v možnosti učinkovitejšega in kakovostnejšega dela pridejo inženirji in organizatorji dela, ki v delovni proces uvedejo nove stroje in naprave ter nove postopke dela, ali pa kar delavci sami, ki so spodbujeni k inoviranju? Ali so ideje za nove dejavnosti v smislu novih zaokroženih celot delovnih nalog rezultat konceptualnega premišljanja in temeljnega raziskovanja posameznih vprašanj na področjih naravoslovja in družboslovja?

Na navedena vprašanja avtorji ne dajejo zelo določnih odgovorov. Imajo težave z določitvijo odločilnih dejavnikov in njihovega vpliva. Tako Kramberger (1999: 163), ki razločuje med poklicnim in podjetniškim prostorom, zapiše:

Akterji poklicnega prostora, za razliko od akterjev v podjetniškem prostoru, ubirajo pri zavarovanju lastnih virov takšno strategijo, da predvsem poklicno specifično znanje kot posebno dobroino institucionalizirajo, avtorsko zaščitijo in ga skušajo vzpostaviti kot infrastrukturno dobroino, v smislu splošne dobrine.

Institucionalizacija po Krambergerju poteka na tri načine. Prva oblika je avtonomni nadzor nad izobraževalnimi, kadrovskimi in socialno-zavarovalniškimi funkcijami ter trgom lastnih storitev, za kar običajno potrebujejo soglasje oblasti. To je značilno za močne poklice oziroma profesije. Druga oblika so interni, za posamezne organizacije ali panoge značilni poklicni prostori, kjer si določeni poklici izborijo svoj poseben položaj v smislu dela in ugodnosti, ki iz njega izhajajo. Tretja oblika pa je zaščita intelektualne lastnine – izdelkov, storitev in delovnih postopkov, značilnih za določen poklic. Te oblike institucionalizacije pa nenehno izziva tehnološki dejavnik v smislu pojavljanja novega znanja, ki nastaja v procesih dela, raziskovanja in eksperimentiranja v različnih oblikah vedenja, izkušenj in spretnosti ljudi ter tehnoloških postopkov, kakor tudi v obliki sistematičnih zapisov v člankih, knjigah in tehnološki dokumentaciji ter v obliki novih proizvodov in storitev.

Iskanje generatorja poklicev nas na koncu pripelje do novega znanja (Pavlin 2007: 69–91). Novo znanje je tradicionalno nastajalo skozi prakso posameznikov, ki so na podlagi poskusov in zmot, delovne rutine in premišljanja o problemih, na katere so naleteli pri delu, postopno ustvarjali zalogo praktičnega znanja. To znanje je v pretežni meri implicitno, skrito v rutinah samih delavcev. Del tega znanja so jim skozi proces socializacije posredovali sodelavci in starejši, izkušenejši mojstri. Ko so se prakse posameznikov, tj. delovne naloge, načini njihovega izvajanja,

kakor tudi njihovi izdelki in storitve, začeli znatno razlikovati od standardnih, ki so jih opravljali drugi, so se pokazali obrisi novega poklica. Novi poklic je nato izpodrinil prejšnjega ali pa sta zaživela vzporedno življenje, na primer mehanški in digitalni urar. To velja za večino področij, kjer prevladuje fizično delo, za opravljanje katerega so potrebne ročne in druge telesne spretnosti.

Razvojno gledano se znanje praktičnih poklicev postopno nadgrajuje z abstraktnim in teoretičnim znanjem. To znanje je eksplicitno, zapisano v skicah, načrtih, tehnični dokumentaciji, člankih in knjigah. Posamezniki so ga začeli pridobivati s sistematičnim izobraževanjem v šolah, najprej osnovnih in splošnih, kasneje tudi v poklicnih in tistih, ki vodijo k posameznim profesijam. Ta proces teče tako daleč, da nazadnje novo znanje v določenih poklicih nastaja vse manj skozi prakso izvajanja delovnih nalog in vse bolj na podlagi sistematičnega raziskovanja, proučevanja pisnih virov, logičnega premišljanja in primerjanja, grajenja konceptov in teorij ter njihovega preizkušanja v praksi in v razpravah s kolegi. Nov poklic tako ne nastane izkustveno, temveč deduktivno. Primer takega poklica je filozof.

3 Oblikovanje sociološkega poklica

Za sociologa bi lahko rekli, da ni nastal pretežno z diferenciacijo praktičnega dela starejših poklicev, kot so pravniki, filozofi, zgodovinarji, ekonomisti in psihologi, temveč z deduktivno opredelitvijo novega polja proučevanja, to je strukture in funkcije medčloveških odnosov. Jogan (1974) je že pred petdesetimi leti ugotavljala, da vprašanje konkretnih delovnih nalog oziroma klasično pojmovanega poklica sociologa »postane aktualno takrat, ko je v konkretni družbi sociologija že institucionalizirana, torej ko postane akademska disciplina in ko se na akademski ravni vzgajajo strokovnjaki sociologi«. Torej gre najprej za novo celoto znanja, za nove koncepte ter nova raziskovalna spoznanja in šele potem za uporabo teh znanj v konkretnih delovnih in življenjskih okoljih.

Sklicujoč se na ameriške in nemške vire, Jogan že takrat ugotavlja, da inženirsko pojmovanje poklica sociologa išče možnosti za neposredno uporabo njegovega znanja, na primer v raziskovanju mnenj različnih družbenih skupin, reševanju socialnih problemov posameznikov in nadzoru njihovega deviantnega vedenja. Razsvetljsko razumevanje poklica sociologa pa vidi možnosti bolj za posredno uporabo njegovega znanja, na primer kot svetovalca centrom odločanja pri vprašanjih enakosti spolov in ras ali pri načrtovanju družbenih reform na področjih izobraževanja, socialnega varstva in podobno. Kljub stalni težnji po neposredni uporabi sociološkega znanja so se sociologi najprej zaposlili kot raziskovalci in učitelji na univerzah, šele kasneje pa tudi drugod. V Nemčiji so bili tako skeptični glede neposredne uporabnosti sociološkega znanja, da so

odsvetovali samostojen študij sociologije, saj da ni nikakršnih poklicev v smislu zaokroženih delovnih nalog zanje (Jogan 1974).

Nekje vmes med obema skrajnostma je poklic sociologa nastajal tudi pri nas. Najprej je šlo za prenos socioloških znanj v smislu temeljnih konceptov iz okolij, v katerih je bilo to znanje že dobro strukturirano. Potem je šlo za presežek znanj, ki so nastajala v okviru disciplin, kot so filozofija, pravo, zgodovina, psihologija, geografija in druge družboslovne discipline. Presežek v smislu, da so ga izvirne discipline težko uvrščale v svoj kategorialni aparat in ga pojasnjevale z njim. Tretji vir so bile izvirne raziskave družbenih pojavov oziroma vprašanj, ki so se jih praviloma lotevali mladi diplomanti prava, filozofije in ekonomije, ki so svojo raziskovalno radovednost širili preko meja svojih disciplin. Vse to je ustvarjalo novo zalogo sociološkega znanja (*body of knowledge*), ki so ga začeli prenašati na prve študente sociologije. Vsakdo od njih je v svojih študijskih izdelkih k celoti tega znanja nekaj dodal. Nekateri so se po diplomi spustili v nove raziskave in na specifična družbena področja. Tako je zaloga sociološkega znanja naraščala.

Dejansko v začetku ni bilo mogoče najti zaokrožene celote delovnih nalog, ki bi jih lahko označili kot naloge sociologa. Teh praktično ni vse do danes, če izznamemo poklic učitelja sociologije in sociologa raziskovalca na univerzi ali v srednji šoli. Kazalec tega so praktično neobstoječa delovna mesta za sociologe v različnih delovnih okoljih. Hkrati pa je vstop na zelo različna delovna mesta, kot so kadroviki, analitiki, načrtovalci, projektni vodje, svetovalci itd., odprt tudi za diplomante s sociološko izobrazbo. To potrjuje bolj posredno kot neposredno uporabnost znanja sociologov in nakazuje, da je proces poklicne formacije sociologa še v teku. Vsekakor pa gre za deduktivno oblikovanje poklica od abstraktne h konkretni ravni, od raziskovanja do morebitne uporabe izsledkov pri odločanju, od izobraževalnega programa h konkretnim delovnim nalogam in potrebnim spretnostim za njihovo izvajanje. Težavnost tega procesa dokazuje tudi več poskusov iskanja področij uporabe sociološkega znanja tekom razvoja programov izobraževanja za sociologe.

4 Kaj kaže razvoj socioloških programov?

4.1 Začetki

Oblikovanje sociološkega poklica po izobraževalni poti se je pri nas začelo leta 1960 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Začelo se je skromno in pri temeljih s petimi predmeti: Obča sociologija, Zgodovina družbene misli, Metodologija sociološkega raziskovanja, Statistika in Politična ekonomija.

Čez deset let je sociološki program štel osem predmetov. Obča sociologija je segala v tri smeri: sociologija družbenih struktur, sociologija kulture in teorija

družbenega razvoja. Sociološki program so dopolnjevali predmeti: Družbeni sistem SFRJ, Zgodovina politične misli, Zgodovina 19. in 20. stoletja s posebnim ozirom na zgodovino delavskega gibanja, Socialna psihologija in Politična ekonomija. Uvod v sociologijo je postal skupni predmet Filozofske fakultete.

Leta 1970 je postala nova članica Univerze v Ljubljani Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) s samostojnim sociološkim študijem (Svetlik 2023). Dogovor s Filozofsko fakulteto je bil, da bo ta izobraževala učitelje sociologije, medtem ko naj bi FSPN izobraževala sociologe raziskovalce. Njen sociološki program je štel 50 predmetov. V temelju je bila Obča sociologija I in II. Na njeni podlagi pa so nastajale nove sociologije: lokalnih skupnosti, mladine, kulture, religije, dela ter izobraževanja in vzgoje.

Glede na raziskovalno naravnost programa je bilo v njem več metodoloških in statističnih predmetov: Metodologija družboslovnega raziskovanja I in II, Metodološki praktikum, Metode in tehnike kadrovanja, Praktikum za izdelavo normativnih aktov, Viri socialne statistike, Temelji družboslovne statistike, Statistika II, Kadrovska statistika in Metodološki praktikum. V istem času v sociološkem programu Filozofske fakultete metodologije in statistike ni bilo več.

V predmetni strukturi sociološkega programa FSPN se je kazala njegova tesna povezanost s programoma politološkega in novinarskega študija. Hkrati pa je bila v njem že leta 1970 posebna kadrovsko-organizacijska usmeritev kot izraz načrtne usmerjenosti k neposredni uporabi sociološkega znanja in zaposlovanja izven akademskega oziroma šolskega prostora. To je zahtevalo dopolnjevanje socioloških vsebin z vsebinami s področij psihologije, ekonomije in prava, saj sociologija ni premogla vseh potrebnih metod in tehnik. So se pa s to širitvijo bogatili tudi drugi programi FSPN, na primer s predmetom Teorija delovnih organizacij. Poskus sociološkega prevzema kadrovskega poklica se je izkazal kot preveč ambiciozen, saj je bila konkurenca tradicionalnih poklicev – pravnikov, ekonomistov, socialnih delavcev in psihologov – premočna (Svetlik 1980). Pa tudi narava kadrovskega delovnega področja je izrazito interdisciplinarna.

4.2 Ekspanzija

V naslednjih dveh desetletjih, tj. od 1970 do 1990, se je število predmetov sociološkega programa povečalo tudi na Filozofski fakulteti, in sicer na 18, vendar še vedno ni dohajalo števila predmetov (in razdrobljenosti) sociološkega programa FSPN. V socioloških predmetih FF se je kazala rahla težnja po širitvi oziroma specializaciji, vendar je program ostal na področju humanistike s sociologijo kulture, morale, umetnosti, literature, likovnih umetnosti ter znanosti in znanja. To je nedvomno ustrezalo sociologu pedagogu.

V tem času je bilo tudi v sociološkem predmetniku Filozofske fakultete zaznati političnoideološki pritisk, ki se je izvajal na družboslovje v svinčenih sedemdesetih letih. Izkazoval se je v predmetih Temelji marksizma in sociologija, Družbeni sistem SFRJ, Zgodovina marksizma ter Samoupravno organiziranje kulture in kulturnega življenja. Ti predmeti so izginili s seznama predavanj takoj po zamenjavi oblasti leta 1991.

V sociološkem programu FSPN se v istem obdobju število predmetov ni povečevalo. Dosežena je bila zgornja meja razdrobljenosti in obremenitve študentov s številom predmetov na letnik. Predmete je bilo mogoče le še zamenjevati ali jih umeščati v program kot izbirne. Obča sociologija je bila okrepljena s predmetom Razvoj socioloških teorij. V program sta bili umeščeni še dve posebni sociologiji: znanosti in znanja ter družine. Sicer pa za sociološki program FSPN velja še bolj kot za tistega na Filozofski fakulteti, da je podlegal političnim pritiskom. Vanj so bili vključeni številni predmeti, ki so obravnavali družbenopolitični sistem SFRJ, samoupravljanje in marksizem. Kot primere lahko navedemo: Filozofski temelji z zgodovino marksizma, Aktualni problemi marksizma, Politični sistem SFRJ, Družbeno politične organizacije SFRJ, Teorija in praksa samoupravljanja, Socializem v sodobnem svetu in podobne. Ti predmeti so bili leta 1991 odstranjeni iz programa.

Za sociološki program FSPN je bilo razvojno pomembno, da se je kadrovsko-organizacijska smer ohranila in utrdila tako skozi dokončanje izrednega študija številnih kadrovikov kot tudi skozi zaposlovanje vse večjega števila diplomantov rednega študija na kadrovskem področju. Čeprav so bili sociologi daleč od vzpostavitve monopola nad poklicem kadrovika, je sociološka izobrazba postala ena ključnih vstopnih poti vanj.

Po zgledu kadrovskega študija so bili izvedeni še trije poskusi v smeri razvoja neposredno uporabnega sociološkega znanja. V sedemdesetih letih je sociološki program FSPN posegel na socialno področje s tako imenovano usmeritvijo za socialno delo. Temu ustrezno se je oblikovala tudi predmetna struktura, na primer s posebnimi predmeti Socialno delo, Socialna gerontologija, Socialna patologija, Rehabilitacijsko svetovanje in podobni. Ta poskus je bil opuščen zaradi preraščanja samostojne Visoke šole za socialno delo v fakulteto. V predmetniku pa je ostala izbirna skupina predmetov Socialna politika in socialni razvoj.

V osemdesetih letih je po večletnih prizadevanjih prišlo do širitve sociološkega programa na področje družboslovne informatike. To je bila nedvomno razvojna niša, saj je šlo za razmeroma novo področje poklicnega delovanja. Sledila je ustrezna dopolnitev predmetne strukture programa s posebnimi predmeti, kot so Osnove informatike, Informacijski sistemi, Podatkovne strukture in baze podatkov, Sociologija informacijskih procesov, Multivariantna analiza podatkov in

programski paketi, Napovedovanje in planiranje, Indikatorji družbenega razvoja in podobni.

Družboslovna informatika se je soočila z zrcalnim vprašanjem tistemu s kadrovskega področja. Tu ni šlo za to, da bi se z zaokroženo skupino delovnih nalog ukvarjalo mnogo različnih disciplin in posledično tudi diplomantov, pač pa za to, da je področje informatike vseobsežno in torej prisotno povsod. Zato je bila že v izhodišču sprejeta omejitev na družboslovno informatiko, kjer pa se diplomanti sociologije še vedno srečujejo tudi z diplomanti z drugih področij, kot so ekonomija, organizacija dela, informatika ipd. Povratni učinek širitve sociološkega programa na področje informatike je bila krepitev metodoloških znanj tudi za druge smeri znotraj sociološkega študija oziroma krepitev raziskovalne usposobljenosti diplomantov sociologije nasploh.

Tretji poskus širitve sociološkega programa na FDV sega v devetdeseta leta prejšnjega stoletja. Razumeti ga je treba kot odziv na poskuse narediti sociologijo neposredno uporabno ter kot povratek k bolj razsvetljenim in humanističnim koreninam. Najprej je bila oblikovana izbirna skupina kulturoloških predmetov s predmeti, kot so Kulturna politika, Sociologija množične kulture, Sodobna organiziranost bibliotekarstva, Sociologija umetnosti, Zgodovina slovenske kulture in podobni. Kmalu pa smo dobili samostojni študijski program kulturologije. Pri tem ne kaže spregledati, da je kulturološki program, takrat že na FDV, do neke mere predstavljal prelom dogovora s Filozofsko fakulteto, kjer je bil sociološki študij vseskozi bolj obči s primesmi kulturoloških vsebin. Še več, prelomljen je bil temeljni dogovor o delitvi med pedagoško naravnanim programom na FF in raziskovalno usmerjenim na FSPN. Slednja je namreč v program sociološkega študija uvedla izbirno skupino pedagoških predmetov, ki so tudi njene diplomante kvalificirali za pedagoško delo.

5 Sklep

Od devetdesetih let dalje sta se študija sociologije na FF in FDV postopno konsolidirala in nista doživela velikih strukturnih sprememb. Programa gresta vsak svojo pot, ne da bi se posebej ozirala na pretekle dogovore med fakultetama. Program FF sloni na močni obči sociologiji ter hkrati ostaja kulturološko in pedagoško naravnani. Vendar pa ponovno vključi predmet Metodologija sociološkega raziskovanja. Dodani so tudi predmeti, kot so Sociologija medijev, Sociologija političnih institucij, Sociologija in zgodovina družbenih gibanj, za katere se je zdelo, da so bolj v domeni FDV. Na FDV se je ustalil razvejan program s svojima aplikativnima smerema: kadrovsko-organizacijsko in informatično. S skupinami izbirnih predmetov se še naprej spogleduje s socialnim in pedagoškim področjem. Program Kulturologija ubere svojo samostojno pot.

Skozi številne posebne sociologije je sociološki študij posegel na vsa mogoča področja: v prostor, religijo, družino, znanost in znanje, izobraževanje, socialno politiko, delo, zaposlovanje, družbene spremembe, vsakdanje življenje, okolje, turizem, spol in emocije, kulturo, ekonomijo, zdravje, organizacijo, socialna omrežja itd. V tem se kaže trenutni domet uporabnosti sociološkega znanja, ki ga odlikuje predvsem širina. Vsa navedena področja je mogoče uspešno sociološko raziskovati in analizirati ter dobljena spoznanja posredovati v ustrezne kanale odločanja. Nekdanja ambicija inženirskega obvladovanja teh področij s strani sociološkega poklica pa se izkazuje za preambiciozno in morda tudi humanistično vprašljivo.

Predmetna struktura programov ne pokaže vsega. Ne pokaže vsebine, ki bi jo bilo treba razkriti s podrobnim proučevanjem učnih načrtov predmetov in njihove izvedbe. Ta bi pokazala, da se znotraj konsolidiranih študijskih programov sociologije, ki dajejo stabilen videz, dogajajo pomembne vsebinske spremembe. Zaznali bi pomnožitev različnih raziskovalnih pristopov in metod raziskovanja, ki so zmanjšale pomen obsežnih terenskih raziskav z zbiranjem in podrobno statistično obdelavo množice podatkov, ter prenos poudarka na raziskovanje na manjših vzorcih, študije primerov, fokusne skupine, analizo vsebine in druge kvalitativne pristope. Ugotovili bi relativen upad poudarka na obči sociologiji in na klasičnih socioloških temah, kot so socialna stratifikacija, mobilnost, migracije in konflikti. V ospredje so prišle nove teme: spol, emocije, vsakdanje življenje, življenjski potek, socialna omrežja ipd. Skozi obravnavo teh tem postaja sociologija bolj problemsko usmerjena oziroma odzivna na sodobna družbena dogajanja, s tem pa tudi bolj aplikativna.

Literatura

- Haralambos, Michael, in Holborn, Martin (ur.) (1999): Sociologija. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jogan, Maca (1974): Sociologija in dejavnost sociologov v razvoju naše družbe. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Kramberger, Anton (1999): Poklici, trg dela in politika. Ljubljana: Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede.
- Pavlin, Samo (2007): Vloga znanja pri profesionalizaciji poklicev. Ljubljana: Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede.
- Svetlik, Ivan (1980): Naloge kadrovske dejavnosti v organizacijah združenega dela: pregled in analiza z vidika organiziranja in nosilcev kadrovske dejavnosti. Kadrološki priročnik. Ljubljana: Univerzum.
- Svetlik, Ivan (2023): Od Visoke šole za politične vede (1961) do Fakultete za družbene vede (1991): pogled skozi prizmo razmerja med politiko in stroko. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Viri

Arhiv Univerze v Ljubljani. Seznami predavanj.

SURS (2023): Metodološka pojasnila k Standardni klasifikaciji poklicev. Dostop prek: <http://www.stat.si/klasje/klasje.asp> (2. 7. 2023).

ZZRS (2024): Opis poklica sociolog. Dostop prek: <https://www.ess.gov.si/iskalci-za-poslitve/poklici-in-kompetence/opisi-poklicev/?idpok=805/#/opis-poklica/805> (16. 2. 2024).

Podatki o avtorju

prof. dr. **Ivan Svetlik**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: ivan.svetlik@fdv.uni-lj.si

Tanja Renner

»ALI NE VIDIŠ, DA GORIM?« SOCIOLOŠKA SKICA

IZVLEČEK

Avtorica se v članku sprašuje, ali je v zadnjega pol stoletja sociologija napredovala ali ne; ali je bolj odgovarjala na temeljna sociološka vprašanja in ali morda slednja niso bila ustrezno postavljena. Videti je, da so napredovale posamezne nosilne paradigme sociološke vede, med katerimi pa doslej ni bilo veliko povezav. Z metaforo »goreče hiše sociologije«, s katero avtorica označuje sodobna družbena dogajanja, je potreba po preseganju paradigmatiskih in tudi disciplinarnih omejitev vse bolj očitna. Kar potrebujemo, pravi, je dejavno, kritično, profesionalno družboslovje, ki bo postavljalo ustrezna vprašanja in odgovore umeščalo v utopistike demokratičnega egalitarizma.

KLJUČNE BESEDE: razvoj sociologije, enota analize, moralna sociologija, profesionalna sociologija, utopistike, demokratični egalitarizem

“Can’t You See I’m Burning?” – A Sociological Sketch

ABSTRACT

In the article, the author asks whether sociology has at all progressed in the last half century; whether it has answered the fundamental sociological questions better and whether the latter were perhaps not adequately posed. Although it seems the basic paradigms of sociological science have advanced, not many connections between them have been established thus far. Using the metaphor of the “burning house of sociology”, with which the author characterises contemporary social events, the need to overcome paradigmatic and also disciplinary limitations becomes ever more evident. What we need, she says, is an active,

critical, professional social science that will ask the right questions and locate the answers in the area of utopistics within democratic egalitarianism.

KEY WORDS: *development of sociology, unit of analysis, moral sociology, professional sociology, utopistics, democratic egalitarianism*

Znamenito vprašanje iz sanj enega od Freudovih pacientov se sicer glasi: »Oče, ali ne vidiš, da gorim?« V psihoanalizi so ga večinoma interpretirali v matrici razmerja med gospodarjem in hlapcem, tu pa ga postavljamo, da bi si pomagali odgovoriti na vprašanje, ali je sociologija nasploh in bržkone s tem tudi pri nas v zadnjega pol stoletja napredovala ali ne, in če ni, zakaj ne.

Ena od možnosti je, da se vprašamo, ali je v tem času sociologija dosegla več in boljše odgovore na ključna sociološka vprašanja. Tako se je vprašal Colin Campbell v knjigi *Has Sociology Progressed?* (2019). Brez dvoma se je veda močno razširila, pravi Campbell, ni pa gotovo, ali je v tem času prišlo do velikih prebojev v razumevanju družb in družbenega življenja. Vsaj ne do takšnih prebojev, ki bi jih večina sociologin in sociologov tako razumela. Zato tu odgovor ni preprost; težava je v tem, da sociologija ni kumulativna, pač pa paradigmatška veda, se pravi, da ne nalaga znanja na določeno, razmeroma konsenzualno trdno osnovo, ki bi se jo sčasoma popravljalo, razširjalo in poglobljalo. V sociologiji, prav nasprotno, z velikim veseljem razdiramo vednost, ki se je akumulirala do nas; in tudi to je nedvomno zelo ustvarjalen proces. Pri naravoslovju oziroma v nomotetičnih vedah, kjer so posamezne discipline skoraj brez izjeme kumulativne, ni nobenih dilem; nesmiselno se je spraševati, ali so v pol stoletja napredovale medicina, fizika, biologija, kemija itd. Nekateri sicer trdijo, da je bila v sociologiji parsonovska sistemska teorija zelo velik teoretski preboj in pozneje teorija racionalne izbire, sama bi nedvomno izpostavila feministične teorije in svetovno-sistemske analize kot ključna preboja v drugi polovici 20. stoletja ne le v sociologiji, pač pa v družbenih vedah nasploh, vendar se s tem večina najbrž ne bi strinjala.¹ Gotovo se lahko strinjamo s Campbellom, da je prišlo do napredka znotraj posameznih paradig, na splošno pa se tega za sociologijo ne da trditi. Nič posebnega sicer, enako velja za filozofijo ali pa za ekonomsko vedo, pravi Campbell, ki je temu vprašanju v omenjeni knjigi posvetil precej pozornosti.

1. Čeprav: v resnejših pregledih razvoja sociologije v zadnjega pol stoletja, kakršen je Burawoyev (2005), bomo našli misel, da so feministično usmerjene avtorice in avtorji dramatično prispevali k razvoju sociologije. Ali je bilo tako tudi pri nas, razpravlja Maca Jogan v tej publikaciji.

Manj se je ukvarjal s posameznimi paradigmami; jih lahko določimo? Večjih zadreg tu ni videti. Kjerkoli po svetu skoraj ni učbenika sociologije, ki bi se izognil utemeljiteljem sociologije, Durkheimu, Webbru in Marxu, od katerih se je prvi imel za sociologa, drugi šele proti koncu življenja, tretji pa sploh nikoli. Za to standardno učbeniško trojico, ki se je sociološko kanonizirala po drugi svetovni vojni, je najbolj zaslužen Parsons; ta si je namesto Marxa sicer prizadeval uvrstiti Pareta, pa mu ni uspelo. Tri začetne in po razmeroma splošnem konsenzu temeljne sociološke paradigme so se večinoma razvijale vzporedno, ne dopolnjujoče, in še manj kumulativno: »/Š/e nisem srečal sociologa, ki bi se razglašal za durkheimovca-marksista-weberijanca,« pravi nekdanji predsednik Mednarodne sociološke zveze (Wallerstein 1999: 82).

V sociologiji torej nimamo konsenzualnega temelja, ki bi usmerjal tok sociološkega mišljenja, in dobro je, da ga nimamo, vendar to ni usodno vprašanje, še pomembno bržkone ne. Bistveno pomembnejše je, ali imamo vsaj razmeroma enotno predstavo o tem, kaj je naša »enota analize«. Družba, ki jo sestavljajo posameznice in posamezniki, skupine, ustanove in razmerja med naštetimi, bi bil najbrž najkrajši odgovor. Problematičen, še več, zavajajoč odgovor, so prepričani svetovno-sistemski analitiki. Med njimi Wallerstein celo pravi, da je analiza svetovnih-sistemov v resnici protest proti zavajajočim teoretizacijam družbenih ved devetnajstega stoletja in proti intelektualni zagati, v katero so nas te potisnile. Od nas zahteva, da ponovno premislimo, s čim se je treba ukvarjati, če hočemo razumeti, kaj se v družbenem življenju zares dogaja. Svetovno-sistemska analiza zato začne z zelo preprostima vprašanjema: Kaj je ustrezna enota analize? V katerem okviru se družbeno delovanje v resnici dogaja? Večinski odgovor se nam je tako globoko zalezal pod kožo, da se o njem že dolgo ne sprašujemo več. Izhaja iz devetnajstega stoletja, ko so nastale moderne države in tako rekoč hkrati z njimi družbene vede s sociologijo vred, in pravi, da naj bi se družbena akcija dogajala v okviru držav; družba si je tako postopoma nadela obliko nacionalne države. Tako govorimo o »slovenski družbi«, in ta naj bi obstajala v okviru države, ki se imenuje »Slovenija«. Slovenija naj bi imela ekonomijo, politični sistem, kulturo, družbo. Niti vprašamo se ne, ali tisto, kar ima ekonomijo, družbo, politični sistem, ni nemara kaj drugega, in ne država. Danes govoriti o slovenski ali kakšni drugi nacionalni družbi je nesmiselno, neresnično in zavajajoče. Vzemimo katerikoli družbeni fenomen ali družbeno dogajanje, ki lahko pritegne pozornost sociologije, in pogledimo, ali ga lahko razumemo in pojasnujemo zgolj v okvirih nacionalne države. Neenakost? Migracije? Prekarnost? Razmerja med spoli? Slabitev socialne države? Podnebne in druge globalne krize? Tu in tam se bo seveda našla kakšna »slovenska posebnost«, kaj več pa gotovo ne. Na kratko, svetovno-sistemski analitiki mislijo, da je mogoče razumeti, kaj se resnično dogaja,

če za enoto analize vzamemo tisto, čemur rečejo »svetovni-sistem«, ki je nastal v 16. stoletju in se je pozneje kot kapitalistična svetovna ekonomija razširil domala povsod. Ko se sprašujemo, ali je v zadnjih desetletjih sociologija napredovala, se velja najprej vprašati, kaj je bila pravzaprav njena »enota analize« in v kolikšni meri ji je kapitalistična svetovna ekonomija kot enota analize ušla iz pogleda.

Vrnimo se še k drugim vidikom (ne)napredovanja sociologije. Razlogi, zakaj sociologija ne napreduje, pravi Campbell, so notranji in zunanji. Med endogene dejavnike prišteva premočno ideologizacijo, prazni empiricism in preveliko specializacijo, med zunanje pa, da so se univerze postopoma preobrazile v neoliberalne kapitalistične korporacije z novim razredom uspešnih akademskih poslovnežev na eni strani in izkoriščanim prekariatom na drugi.

Zakaj je razvoj potekal v tej smeri? So bili pritiski predvsem zunanji ali pa smo k njemu prispevali tudi sami? Vprašanje je prej ko ne retorično. Konec petdesetih let prejšnjega stoletja, pravi Burawoy v svojem danes že kultnem članku (2005), so vodilni sociologi razglasili, da se je »moralna predzgodovina sociologije« končno zaključila. Skrajni čas da je, so rekli, da sociologija postane znanost. V sporu »dveh kultur« so si močno prizadevali skočiti na nomotetičnega konja in v nekaj desetletjih jim je to večinoma povsod tudi uspelo. Izvorna strast po socialni pravičnosti, enakosti, človekovih pravicah in politični svobodi ali, na kratko, kar želja po boljšem svetu, ki je mnoge usmerjala v sociologijo, se je preusmerila v akademsko konsolidacijo, v doseganje poklicnih kompetenc, v standardizacijo študija, v razvoj raziskovalnih tehnik in metod, v proliferacijo publiciranja (»objavljanje ali izgini«) in v dokazovanje lastne uporabnosti na vsej paleti koristnosti, od lokalne do svetovno-sistemske. Na univerzah, kjer je še najbolj doma profesionalna sociologija, je to videti takole: že desetletja se zmanjšuje delež javnih sredstev in povečuje delež tistih, ki se dosegajo »na trgu«, kar sproža več in več neproduktivne tekmovalnosti, zato tudi javne univerze odgovarjajo s tržnimi rešitvami. Na vse mogoče načine novačijo študentke in študente, ker so sredstva, javna in zasebna, odvisna od »glavarine«; za pomoč se obračajo na zasebne donatorje; prekarno zaposlujejo, vpeljujejo študij na daljavo, poblagovljajo in pocenjujejo izobraževanje ipd. (Burawoy 2005: 7). Več kot le kaj od naštetega prav dobro poznamo. Če je bil torej v petdesetih letih »skrajni čas« za profesionalno in aplikativno sociologijo, je zdaj skrajni čas za javno in kritično.²

2. V pregledu razvoja sociologije v omenjenem članku Burawoy sicer pravi, da se je od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej sociologija politično ozaveštila, radikalizirala in vse bolj postajala to, čemur sam pravi »kritična sociologija«, se pravi kritična vest profesionalne sociologije. Eden od razlogov za to je tudi v tem, da so v tem času veliko publicirali in dosegli pomembne položaje v sociološki vedi ljudje iz »generacije 68«. Razvoj družb, ki jih sociologija proučuje, pa je šel v povsem nasprotni smeri – v

Čas, v katerem živimo, temu zanesljivo ni naklonjen; etos ekonomskih in političnih režimov, v katerih živimo, je globoko protisociološki, je celo protidružben, pravi Burawoy (ibid.). Dodajmo: natanko zato je čas za novo rekuperacijo moralnega tkiva sociologije; tu ležijo možnosti in izzivi za javno in za kritično sociologijo, ki nikakor nista negaciji profesionalne sociologije, pač pa njen nujen popravek, bolje, njen okvir, njen telos. Kar bi sociologijo moralo delati posebno, je to, da ni le veda, pač pa tudi moralna in politična (z)možnost; to, čemur feministična teorija reče sila, foucaultovska pa *potentia*.

Vrnimo se h Campbellu in njegovemu vprašanju o (ne)napredovanju sociologije. Si je postavil pravo vprašanje, če nas zanimajo razvoj in ključna dogajanja v sociologiji? Na videz se je namreč postavil v neki meta položaj, v domnevni sociološki univerzalizem, iz katerega motri dogajanja v sociologiji zadnjih 60 let. Kot da bi tak univerzalizem obstajal in kot da bi sam stal zunaj paradigem. Če pogledamo, kaj so njegova temeljna sociološka vprašanja (katere sile vzpostavljajo in ohranjajo družbeni red, kako iz kolektivnega delovanja nastajajo družbene strukture, kakšno je razmerje med kulturnimi in drugimi dejavniki v oblikovanju modernih družb), vidimo, da izrazito govori z webrovskega gledišča. S tem kakopak ni nič narobe, prej nasprotno, webrovska paradigma je v samem jedru profesionalne sociologije, brez katere si sociologije ni mogoče zamišljati. Profesionalna sociologija namreč vsakomur, ki se ukvarja z družbo in družbenimi vprašanji, priskrbi korpus specifične sociološke vednosti, konceptualne možnosti za razumevanje in raziskovanje ter preverjene metodološke poti. Problem nastane, ko profesionalna sociologija, pa naj bo utemeljena v webrovski ali kakšni drugi paradigmi, ne zaznava dima po zažganem. Gori nam namreč hiša. Naj ilustriram.

Colin Campbell je imel na Fakulteti za družbene vede pred nekaj več kot dvajsetimi leti predavanje ob izidu slovenskega prevoda njegove knjige *Romantična etika in duh sodobnega porabništva* (2001). Predavanje je bilo odlično, izvrsten prikaz profesionalne webrovske sociologije. In vendar sem se ob poslušanju ves čas spraševala, kakšen smisel ima razglabljanje o barvi tapet v hiši, ki gori.³

retrogardno krepitev negativnih teženj na vseh ključnih področjih svobode, enakosti in družbene kohezije (Burawoy 2005: 7). Sinergija med štirimi tipi sociologije je sicer možna in je zaželena, a se dosega izredno težko, pravi (ibid.: 16).

3. Hiša sociologije, družba, zdaj gori že z visokimi plameni: družba se več kot razslojuje, razredno se polarizira v vse bolj izključeno, prekarizirano večino in politično nenadzorovano plutokratsko kasto; naraščajo neenakost, revščina in ponižanja vseh vrst, krepi se razredno stratificirano izobraževanje in zdravstvena oskrba, vse bolj se gostijo »izredne razmere« zaradi globalnih epidemij, vojn in podnebnih sprememb ... Ta hip ni nikakršnih znakov, da bi se v čemerkoli od naštetega trendi obračali na bolje.

Zdaj nam hiša gori še mnogo bolj kot pred 20 leti, zato se je po mojem treba vprašati:

Kakšno sociologijo potrebujemo v času, ko nam hiša gori?

Mislím, da dejavno, angažirano, moralno sociologijo, ker je mimo čas, ko bi zadoščala še tako izvrstna profesionalna sociologija, če ji razen znanstvene odličnosti ni mar za smoter lastnega početja.

Podlago za razmislek smo poiskali v tem, čemur nekateri pravijo »emancipatorične družbene vede« (Olin Wright 2010), drugi »javna in kritična sociologija« (Burawoy 2005), pa v smeri »realnih utopij« (Olin Wright 2020) in utopistik (Wallerstein 1999). Naštetim avtorjem sta kljub precejšnjim razlikam v tem, kako sami prakticirajo emancipatorične družbene vede, se pravi v diagnozi in kritiki obstoječih družb, v zamišljanju alternativ družbenega razvoja ter v refleksiji možnosti in ovir za njihovo uresničevanje, skupni dve izjemno pomembni konceptualni izhodišči. Prvo je rekuperacija moralne razsežnosti družbenih ved, se pravi izraziti poudarek na socialni in politični pravičnosti kot temeljnem smotru poklicnega analitičnega dela, in drugič v zamišljanju tega, kar na najbolj splošni ravni hočemo in zato želimo, da se v to smer gibljejo družbene preobrazbe. Na tem mestu je celo besedna zveza, o kateri pišejo, identična: demokratični egalitarizem. Več svobode in več enakosti, pravijo, pa je mogoče dosegati samo s povezovanjem v skupnosti in s solidarnostjo kot temeljnim socialnim vezivom.⁴

Tudi če smo usmerjeni k takim utopistikam kot alternativam družbenega razvoja, kajpada vemo, da nas v naslednjih desetletjih v najboljšem primeru čakajo »sestavljene družbe« (Marshall 2012), nekakšne mešanice kapitalizma in socialdemokratskih načel, torej socialnega kapitalizma. A še to le v primeru, če se sedanja globalna erozija demokracije ne bo nadaljevala v enakem tempu kot v zadnjih desetletjih. Bolj ko je kapitalistična država demokratična, večje so možnosti za podporo nekapitalističnih alternativ. Velja seveda tudi obratno.

4. Prav načelo solidarnosti in njegove institucionalne, pa tudi skupnostne uresničitve so v obdobju po drugi svetovni vojni v nekdanji Jugoslaviji in morda še posebej v Sloveniji vzpostavljale in ohranjale družbeno kohezivnost, ker so razmeroma učinkovito regulirale sistemske neenakosti. Če se je tukajšnja družba po čem odlikovala, je bila to delujoča socialna država, ki tako kot povsod, kjer se je vsaj delno uveljavila, najbolj varuje in krepi prav prikrajšane in utišane družbene skupine, ženske, stare, migrante, revne. Ali, kot pravi Dragoš (2016), zelo verjetna je teza, da imamo v Sloveniji še danes solidarnost razvito bolj kot v drugih nekdanjih socialističnih državah prav zato, ker smo manj od njih razkrojili socialno državo, čeprav so trendi pri nas sila neugodni. Največ solidarnosti je še zmeraj v nordijskih družbah, se pravi tam, kjer je tudi socialna država najbolj razvita. Zato je varčevanje pri socialnih izdatkih, ki v Sloveniji od njene osamosvojitve naprej nikoli niso dosegli evropskega povprečja, nesmiselno in zgrešeno, saj namesto solidarnostnih vezi uveljavlja instrumentalni egoizem.

Neoliberalizem kot globalni ideološki kontrarevolucionarni odgovor na spremembe, ki jih je iniciirala prav tako globalna kulturna revolucija 1968⁵ (Wallerstein 1989; Močnik 2021; Kralj in dr. 2023), je v zadnjih desetletjih demokracijo uničeval na štiri temeljne načine; prvič, s pritiski na države, ki so vse bolj le servisne enote globalnega kapitala, da odstranjujejo kar največ ovir za pretok kapitala, in hkrati z vzpostavljanjem kar največ ovir za mobilnost ljudi s svetovne periferije; drugič, z deregulacijo finančnega sektorja se je povečala njegova moč in s tem pritiski na države, da še bolj omejujejo svoje redistribucijske politike; tretjič, močni pritiski v privatizacijo javnih storitev, s čimer slabi moč države in zaupanje ljudi vanjo; in četrtič, zakonsko in politično so se ošibili združevalni mehanizmi delavskega gibanja, katerega družbeni položaj se vse bolj preobraža v svetovni prekariat, s katerim so vse manj povezane fragmentirane identitetne skupine in politike. Kako je demokracijo uničeval »covidni režim«, smo imeli priložnost opazovati *in vivo* po svetu in doma. Zanj najbrž velja podobno, kot je veljalo za napad na newyorška dvojčka; neoliberalne elite si ga niso izmislile, so ga pa izjemno učinkovito uporabile v svoj prid.

Če naj bodo kakršnekoli demokratično egalitarne alternative sploh možne, se je treba sedanji eroziji demokracije upirati na vse načine, z demokratično decentralizacijo odločanja, z novimi oblikami participativne demokracije, z demokratizacijo volilnih pravil in z nenehno nastajajočimi predlogi alternativ na vseh ravneh, od mikro ravni vsakdanjega življenja do makro zamišljanja možnosti izhodov iz kapitalizma.

Kapitalizem je v strukturni krizi, zato imajo zdaj sociologija in družbene vede nasploh izjemno priložnost za sinergičen razmislek o možnostih radikalnih preobrazb tega sistema ali vsaj o možnostih delnih ali začnih izhodov iz njega. Sredi sedemdesetih let je bila rast v najbolj razvitih predelih sveta – ZDA, Evropi in na Japonskem – le še polovica tiste iz preteklih desetletij, in od takrat se v resnici ni več pobrala. To pomeni, da se kriza nadaljuje in se v resnici še pogloblja. Zato je to strukturna, sistemska kriza, in ne ena od manjših, prehodnih kriz, ki so imanentne kapitalizmu kot svetovnemu-sistemu, se ciklično pojavljajo in jih sistem ciklično premaguje. Ta kriza ima obliko črke L, ne črke U. Ko smo enkrat v krizi L, majhne strukturne spremembe ne zadoščajo več. To je zelo nevarna situacija, saj kapitalizem in tisti, ki ga podpirajo, ne bodo kar mirno čakali na svoj konec. Ravno obratno, vedli se bodo bolj in bolj surovo, da bi ohranili svoje privilegije. Ne moremo se zares izkoptati iz krize, če se ne začnemo premikati iz samega

5. V zgodovini sta bili samo dve svetovni revoluciji, pravi Wallerstein; prva leta 1848, druga leta 1968. Obe sta bili zgodovinska neuspeha in obe sta spremenili svet (Wallerstein in dr. 1989: 97).

sistema, kar je gromozanski izziv. Izhoda ne bo jutri, ne pojutrišnjem, mi in naši potomci ga bomo iskali desetletja. Ne moremo si privoščiti, da bi čakali na čas, ko nas bo sistem pripeljal v vojno velikih razsežnosti ali v ekološko katastrofo. Premiki iz sistema so nujni in so zgodovinsko možni.

Kako? Na globalni ravni, pravijo svetovno-sistemiški analitiki, z regulacijo trga in nadzorom globalizacije tako, da se čim bolj nevtralizirajo učinki globalne hegemonije, tako sedanje kot tiste, ki se nakazuje v prihodnosti. Na lokalnih in nacionalnih ravneh, na primer, s političnimi inovacijami, ki dajejo prostor »glasovom ljudstva«. Zadnje, kar slišimo s te strani v Sloveniji, se je izoblikovalo v 138 zahtev,⁶ ki jih je ta iniciativa naslovila političnim strankam. Razdeljene so v 11 tematskih blokov, med njimi najdemo povečanje obdavčitve kapitala, uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka, ukinitve dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja, uvedbo novega davka kot sistemskega vira financiranja neprofitnih stanovanj, vzpostavitev sklada za pravičen prehod iz fosilne energetike v panoge prihodnosti, zagotovitev delavskih in socialnih pravic za prekarne delavke in delavce, skrajšanje delovnega časa, brezplačne vrtce in brezplačno javno izobraževanje, prepoved dvoživk v zdravstvu, gradnjo 30.000 neprofitnih stanovanj ... Utopistike.

Politična volja zanje torej obstaja, alternative družbenega razvoja so vselej obstajale, med njimi tudi premišljene, možne in uresničljive, le da ponavadi na napačnem koncu hodnika moči.

Ali je sociologija pri tem lahko v pomoč? Wallerstein je z Gulbenkianovo komisijo v knjigi *Kako odpreti družbene vede* (2000) predlagal maksimalno odprtje/so-delovanje družbenih ved, tudi povezovanje z naravoslovnimi vedami. Nobenega intelektualno prepričljivega argumenta ni, da bi sploh ločevali med posameznimi družbenimi vedami.⁷ In, seveda, pravi Wallerstein, družbene vede se morajo v vse gostejšem nizu kriz kapitalistične svetovne ekonomije nujno ukvarjati

6. Vse predloge si je mogoče ogledati na spletni strani: <https://glas-ljudstva.si/>.

7. To nikakor ne pomeni brisanja meja med disciplinami, še manj je zanikanje disciplin samih; to je klic k njihovem tesnemu sodelovanju. Vsaka med njimi ima specifična znanja o specifičnih področjih, a nobena od njih nima vsega znanja celo o področjih, ki jih ima za »svoja« ali matična. Poziv Gulbenkianove komisije k eno(tno)disciplinarnosti ne pomeni niti trans- niti multi- niti interdisciplinarnosti, pač pa napor, da z vsem znanjem, ki ga premoremo, odkrivamo resničnost družbenega sveta in ga s tem tudi že vsaj malo spreminjamo (Wallerstein 2006; Wallerstein in dr. 2000). Ali, kot je v svojem sociološko poetičnem izražanju zapisal Bauman: družboslovni_a intelektualc_ka je oseba, ki je svet zapustila za milimeter boljši od tistega, v katerega se je rodila (Bauman 2008). Burrawoy je do predloga Gulbenkianove komisije zelo kritičen, reče mu »pozitivistična fantazija«, ker se v enotni znanosti vse prehitro porazgubi kritična refleksivnost, zato bi hitro postala lahek plen elit. Podrobneje pa svoje kritike ne pojasnjuje (Burrawoy 2005: 22).

z utopistikami. Utopistika, pravi, je resna ocena zgodovinskih možnosti, je vaja v presoji substantivne racionalnosti alternativnih zgodovinskih sistemov; to niso vaje v fantaziranju, ampak trezno, racionalno in realistično ovrednotenje možnosti, ki jih ima človeška ustvarjalnost. To ni podoba popolne ali neogibne prihodnosti, temveč obraz alternativne prihodnosti, za katero verjamemo, da bo boljša, in za katero vemo, da je zgodovinsko možna, a je daleč od tega, da bi bila zanesljiva. To je hkrati vaja v znanosti, politiki in morali⁸ (Wallerstein 1999: 7).

David Graeber je v svoji zadnji knjigi *Pričetek vsega: Nova zgodovina človeštva* pravzaprav predlagal enako: nujno potrebujemo svobodo za zamišljanje in oblikovanje povsem novih družbenih stvarnosti ali vsaj za možnosti prehajanja med različnimi družbenimi stvarnostmi (Graeber in Wengrow 2022).

Zato je zdaj, ko hiša gori, temeljna sociološka vprašanja treba iskati drugje. Na primer, temeljno vprašanje za profesionalno sociologijo bi najbrž moralo biti: Kaj je enota analize? Za javno: Ali ima kapitalizem prihodnost? In za kritično: Katere so njegove alternative?

Sociološko znanje se – tako kot vsa druga znanja, prav posebej pa družboslovna – zdaj sooča z usodnimi tveganji človeškega obstoja, in to soočenje neizbežno zahteva izbire. Izbire vključujejo odločitev o tem, kaj je v določenem zgodovinskem obdobju substantivno racionalno, kar že samo po sebi transcendirira in mora zato tudi zavestno presegati dosedanje paradigmatške razlike na eni strani in slabo propustne disciplinarne ločnice na drugi. Če sociologija, bolje, sociologija skupaj z drugimi družbenimi in tudi naravoslovnimi vedami v času, ko nam gori hiša, ne bo izbrala prav, se pravi profesionalno, angažirano, odgovorno in moralno, ali se bo odločila, da sploh ne bo izbirala, tvega, da bo (p)ostala irelevantna. Vsaj dva znaka vidim, da smo v tem morda že (pre)pozni: sociologijo na njenem lastnem terenu družbene analize in kritike že presegajo mnoge umetniške prakse; in drugič, najbolj vznemirljivo sociološko znanje se že dolgo dosega v enajstih šolah pod mostom zunaj institucionalnega izobraževalnega sistema. Povsod, tudi pri nas.

8. Wallerstein (1999: 71–74), ki sicer zelo redko omeni kakršnokoli konkretno utopistiko in raje nenehno ponavlja, da je prihodnost odprta zelo različnim scenarijem, v spisu *Utopistike* piše, da se demokratični egalitarizem odpoveduje profitno usmerjenim podjetjem in namesto njih vzpostavlja neprofitno usmerjene organizacije, kakršne so na primer bolnišnice ali javne izobraževalne ustanove kot primeri »prihodnjega splošnega produkcijskega načina«. Pa še nekaj je ključno: utopistike kot egalitarnodemokratične alternative družbenega razvoja nikoli niso prisile; to je ena njihovih najpomembnejših lastnosti, ki omogoča, da jih ljudje po svoji presoji in glede na okoliščine izberejo trajno ali le začasno. Vselej se lahko vrnejo v prejšnje razmere ali izberejo drugačne alternative.

Literatura

- Bauman, Zygmunt (2008): *Identiteta. Pogovori z Benedettom Vecchiam*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Burawoy, Michael (2005): For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70: 1–28. Dostopno prek: <http://burawoy.berkeley.edu/Public%20Sociology,%20Live/Burawoy.pdf> (5. 6. 2022).
- Campbell, Colin (2019): *Has Sociology Progressed. Reflections of an Accidental Academic*. London: Palgrave MacMillan.
- Dragoš, Srečo (2016): Socialna država in solidarnost, *Teorija in praksa*, 53 (posebna številka): 148–173.
- Graeber, David, in Wengrow, David (2022): *Pričetek vsega. Nova zgodovina človeštva*. Ljubljana: Založba UMco.
- Kralj, Ana, in dr. (2023): *Abortion and Reproductive Rights in Slovenia. A Case of Resistance*. London: Routledge. Taylor and Francis Group.
- Močnik, Rastko (2021): Časi jugoslovanskega leta 1968. V: M. Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*: 95–113. Ljubljana: *Studia Literaria*, Založba ZRC SAZU.
- Marshall, Thomas H. (2012): *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- Olin Wright, Erik (2010): *Envisioning Real Utopias*. London, New York: Verso.
- Olin Wright, Erik (2020): *Kako biti antikapitalist v 21. stoletju*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Immanuel Wallerstein, in dr. (1989): *Antisystemic Movements*. London: Verso.
- Wallerstein, M. Immanuel (1999): *Utopistike. Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Wallerstein, M. Immanuel in dr. (Gulbenkianova komisija) (2000): *Kako odpreti družbene vede*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Wallerstein, M. Immanuel (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Wallerstein, M. Immanuel (1989): 1968. *Revolution in the World-System. Theory and Society*, 18: 431–449.

Podatki o avtorici

zasl. prof. dr. **Tanja Renner**
 Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
 Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
 E-mail: tanja.renner@fdv.uni-lj.si

Aleksandra Kanjuo Mrčela

SOCIOLOGIJA IN RAZVOJ KAPITALIZMA: MARGINALNI ODZIV ALI OSNOVA EMANCIPATORNIH POLITIK?

IZVLEČEK

V prispevku je obravnavano vprašanje relevantnosti sociološke analize kapitalizma. Avtorica trdi, da se je sociologija v veliki meri (samo)umaknila in da številne pomembne teme, ki so bile izvirno predmet sociološke analize, danes obravnavajo druge družboslovne discipline, predvsem ekonomija, čeprav ima sociologija več in boljša orodja za analizo in razlago kompleksnosti kapitalizma. »Izguba« po-dročij ni problem primarno zaradi tega, ker se znižuje status discipline ter njenih pripadnikov in pripadnic, ampak je bistvo problema v tem, da zaradi zniževanja statusa sociološke profesije in zoževanja njene jurisdikcije nad področji, kot sta npr. družbena neenakost in ekonomska moč, umanjka specifični sociološki vpogled, kar onemogoča kakovostno analizo in iskanje ustreznih odgovorov na razvojne izzive današnje družbe. V prispevku premišljujemo o ustreznih smernicah temat-skega in metodološkega razvoja sociološke analize kapitalizma.

KLJUČNE BESEDE: sociologija, kapitalizem, feminizem, družbene in razredne neenakosti, platformna ekonomija, metodologija sociološkega raziskovanja, postsocializmi

Sociology and the Development of Capitalism: A Marginal Response or the Basis for Emancipatory Politics?

ABSTRACT

This paper considers the question of the relevance of sociological analysis of capitalism. It is argued that sociology has largely (self)withdrawn and that, even though sociology has more and better tools to analyse and explain the

complexities of capitalism, many important topics that originally were the subject of sociological analysis are now being addressed by other social science disciplines, especially economics. This 'loss' of fields is not chiefly a problem of status of the discipline and its members being lowered. Instead, the core of the problem is that this lowering of the sociological profession's status and narrowing of its jurisdiction in areas like social inequality and economic power have led to a lack of specific sociological insight, in turn making it impossible to analyse capitalism qualitatively and find appropriate responses to the development challenges of today's society. In this contribution, we reflect on the appropriate directions for the thematic and methodological development of the sociological analysis of capitalism.

KEY WORDS: *sociology, capitalism, feminism, social and class inequalities, platform economy, methodology of sociological research, postsocialisms*

1 Uvod

Položaj in družbeni vpliv sociologije lahko ocenjujemo glede na njeno uspešnost pri razlagi in usmerjanju družbenega razvoja. V tem prispevku želimo opozoriti na sociološke vpogleda, ki so bili in so ostali osnova za razumevanje družbenih sprememb in za emancipatorne politike, na eni strani ter na nekatere probleme in trende marginalizacije sociologije na drugi strani. Prispevek zaključimo s predlogi epistemološke in vsebinske prenove sociološkega delovanja, ki bi prispevala k ohranjanju relevantnosti sociološkega početja v okoliščinah korenitih sprememb družbene in ekonomske ureditve, katerim smo priča danes.

V prispevku se osredinjamo na sociološko refleksijo kapitalizma. Evropska sociologija se razvije kot »znanost modernosti« (Fuller v Dingwall in dr. 2018), kot odziv in razlaga družbenih, ekonomskih in političnih sprememb v času, ko nastaja in se krepi kapitalistična ureditev, ki danes doživlja spremembe, po pomenu in obsegu primerljive tem z začetka kapitalističnega razvoja. Sociološke analize, značilne za obdobje globalno povezanih, v okviru nacionalnih držav pa močno vpetih gospodarstev, so razlagale procese sekularizacije, industrializacije, sprememb organizacije dela in življenja v moderni družbi. Lahko rečemo, da so sociološki in družboslovni vpogledi klasikov (vse od Comteja in – najbolj vplivno za generacije za njimi – Marxa, Webra in Durkheima) spremljali, razlagali in sooblikovali družbeni razvoj. Skozi desetletja akademske institucionalizacije in razvoja discipline pa se vpliv in položaj sociologije spreminja v smereh, ki nadaljujejo začetno vlogo, in tudi v smereh, ki odpirajo vprašanja relevantnosti in prihodnosti sociološkega delovanja.

2 Odnos sociologije in ekonomije

Položaj sociologije je med drugim določen z delitvijo dela med družboslovnimi disciplinami in znotraj sociologije same. Za analizo kapitalistične ureditve je najbolj pomemben odnos med sociologijo in ekonomsko znanostjo. Različni pristopi v analizi ekonomskega dogajanja med ekonomijo in sociologijo imajo spoznave posledice, na katere je opozarjal že Durkheim konec 19. stoletja. Kritičen do poenostavljanja kompleksne ekonomske realnosti se je zavzemal za razvoj ekonomije kot »veje sociologije« (po Smelser in Swedberg 1994), ker je ekonomska analiza, po njegovem, spregledala vpetosti ekonomskih akterjev v družbene odnose ter njihovo označenost s časom, pripadnostjo državam, veram in političnim idejam.¹ Umeščanje ekonomije v sociološko znanost se ni zgodilo. Nasprotno, delitev dela med družboslovnimi disciplinami² je povezana z vse večjo dominacijo ekonomske nad drugimi družboslovnimi disciplinami. To je še posebej značilno za zadnja štiri desetletja. Če je še po drugi svetovni vojni sociologija imela primat pred ekonomsko disciplino ter je v Evropi in ZDA pridobivala hitreje in več akademskega prostora, se je to do konca 20. stoletja popolnoma spremenilo. Superiorni položaj ekonomije se razlaga z enostavnim in enovitim pogledom discipline na ekonomsko dogajanje, s pragmatično držo ter ambicioznim subjektivnim občutkom avtoritete in upravičenosti ekonomistov. Fourcade in dr. (2015) poročajo o raziskavah, ki kažejo, da se imajo ekonomisti za večvredne v primerjavi z drugimi družboslovci, in to argumentirajo z močjo lastnega analitičnega aparata in več zahtevnejšega (matematičnega) znanja. Ta superiorni položaj jim priznava tudi okolje. Mnogi ekonomisti imajo boljše plačane službe in večjo možnost zaslužka s svetovalnim delom kot drugi družboslovci. V zadnjih desetletjih smo pričali povečevanju števila poslovnih šol, ki imajo eliten status v primerjavi z deli univerz, kjer se ustvarja znanje v drugih družboslovnih disciplinah, vključno s sociologijo.³ Eden od

1. Drugi avtorji so predlagali preučevanje ekonomskega dogajanja kot multidisciplinarno početje. Weber v *Grundriss der sozialökonomik* iz 1908 »socialno ekonomijo« (*Sozialökonomik*) opredeli kot nov tip ekonomije, široko multidisciplinarno področje proizvodnje, ki vsebuje ekonomsko teorijo, ekonomsko zgodovino in ekonomsko sociologijo (Weber 1978).
2. Swedberg (v Swedberg in Granovetter 2001) govori o, po njegovem, »nesrečni delitvi dela med ekonomisti in sociologi«, ki se zgodi v 19. stoletju, ko začnejo ekonomisti proučevati ekonomijo, sociologi pa vso družbo razen ekonomije.
3. Čeprav so najbolj znane poslovne šole v anglosaksonskem prostoru, je zanimivo, da se je priljubljenost ekonomskega izobraževanja v zadnjih desetletjih povečevala povsod v svetu. Ilustrativen je primer Francije, kjer se je število študentov, vpisanih v programe poslovnih ved, menedžmenta in financ, s 15.800 v letu 1980 povečalo na 239.150 leta 2022 (Statista 2023).

pomembnejših razlogov dominacije ekonomske discipline pa je zagotovo skladnost ekonomske doktrine glavnega toka in dominantnega ekonomskega razvojnega diskurza na prelomu stoletja. Imperialni položaj ekonomske discipline v družboslovju je veliko manj posledica epistemološke in metodološke fizionomije ekonomije kot eksaktne, preverljive, neideološke in zaradi tega verodostojne znanosti ter veliko bolj posledica podpore zastopnikov prevladujočega ekonomskega in družbenega diskurza delu ekonomske znanosti, ki ta diskurz podpira in razvija. Pomembno pa je poudariti, da poenostavljena razlaga ekonomskega dogajanja kot tekmovanja enakopravnih posameznikov brez upoštevanja njihove razredne pripadnosti, spola, starosti in drugih lastnosti niti ne opisuje ustrezno dejanskega stanja v gospodarstvu, kjer so navzoče velike razlike, normativno pa ni nevtralna (kot se prikazuje), ampak prispeva k ohranjanju ali celo poglobljanju teh razlik (več v Kanjua Mrčela 2012).⁴

Imperializem ekonomske znanosti povzroči kritičen odziv številnih sociologov_inj. Bourdieu (1986) trdi, da je dominacija ekonomske discipline v analizi ekonomskega dogajanja preprečila ustvarjanje splošne teorije ekonomije praks, ki bi omogočila celovito razumevanje odnosov moči v ekonomski sferi. Daoud in Larsson (2011) ugotavljata, da ne glede na velike razlike v pristopih, teoretičnih perspektivah in empiričnih področjih študija sociološki teoretični projekt združuje željo po razvoju alternativ (neoklasičnim/neoliberalnim) ekonomskim razlagam ekonomskega delovanja in organizacije. Swedberg in Granovetter (2001) spodbujata ta razvoj in ugotavljata, da je potrebna akademska razprava o ekonomiji, ki bo vključevala družbeno perspektivo in v središče razprave postavila odnose med ljudmi. Smelser in Swedberg (1994) govorita o razlikah med ekonomskim in sociološkim pristopom, ki se kažejo že v osnovi analitične usmerjenosti, enoti analize, metodah in namenu dela. Ekonomija vidi ekonomsko dogajanje ločeno od drugih področij življenja; osnovna enota analize je racionalni ekonomski akter, ki tekmuje z drugimi za redke vire; metoda dela je izdelava modelov z namenom napovedi in priporočil. Sociologija po drugi strani analizira umeščenost ekonomije v družbo, prepletenost socialnih in ekonomskih dejavnikov; glavna enota analize so ekonomski akterji, umeščeni v strukturo družbenih odnosov moči; v analizi prevladujejo kvalitativne metode in analize

4. Celo ko npr. v poslovnih šolah eksplicitno obravnavajo družbene neenakosti, npr. pri predmetih, kot sta poslovna etika ali družbena odgovornost podjetij, se to zgodi kot »okras v trženju poslovne šole in kot figov list za pokrivanje vesti dekanov poslovnih šol, kot da bi bilo govoriti o etiki in odgovornosti enako kot narediti nekaj glede tega. Skoraj nikoli pa se ne obravnavajo sistematično preproste zamisli, da je treba spremeniti družbene in ekonomske odnose, ki povzročajo probleme, ki jih proučujejo predmeti, kot sta etika in družbena odgovornost podjetij« (Parker 2018).

empiričnih podatkov z namenom opisa in razlage. Odlična metafora metodoloških razlik med dvema disciplinama je metafora ekonomskih »čistih modelov« in z empiričnimi podatki »umazanih rok« sociologov (Hirsch in dr. 1990).

Na prelomu stoletja opažamo intenzifikacijo sociološke refleksije – kot alternativne ekonomski analizi – na tematikah, med katerimi so vpliv informacijskih tehnologij na ekonomsko življenje, pospešena globalizacija finančnih in blagovnih trgov, novi odnosi med Zahodom in Vzhodom po padcu berlinskega zidu, po blagovljenje socialnega življenja ter spreminjanje družinskih in delovnih vzorcev. Analize sociologov in sociologinj (med njimi Beck 2000, 2001; Giddens 1999; Hutton in Giddens 2000; Bourdieu 1986; Burawoy 2001, 2005, 2007; Hochschild 2003; Wallerstein 1995, 1999 in drugi_e) prispevajo pomembno alternativo videnje ekonomije, utemeljeno na realističnem razumevanju njenega delovanja v razpravah o trgih, državi blaginje, okolju, modelih razvoja in kritiki neoliberalnega kapitalističnega modela. Zelizer (2012) meni, da je 25 let izjemno bogatega razvoja znanstvenega področja ekonomske sociologije, ki ponuja alternative neoklasični ekonomiji, »vitalno, celo vizionarsko akademsko početje«.

3 Feministična kritična analiza kapitalističnega in patriarhalnega reda

Eden pomembnejših socioloških vpogledov, ki je prispeval k razumevanju delovanja kapitalistične ureditve, je feministična analiza⁵, ki je razkrila načela dominacije, utemeljene na neenakostih zaradi družbeno definiranih vlog po spolu ter povezane z razrednimi, rasnimi in drugimi družbenimi neenakostmi. Ekonomsko življenje ima spolno dimenzijo, ki jo ekonomske analize glavnega toka pogosto spregledajo. Feministična analiza je prispevala po spolu specifično in do glavnega toka ekonomske analize kritično raziskovanje ekonomskih fenomenov ter opozorila na nujnost razumevanja prepletenosti emancipatornih politik v javni in zasebni sferi sodobnih družb. Skozi razvoj od ženskih študij do študij spolov in spolnosti je odpirala ključna vprašanja strukturiranja ekonomskih pogojev življenja ljudi v sodobnih družbah. Socialna in kulturna umeščenost ekonomskega dogajanja povzroča neenakosti po spolu. Ekonomskih fenomenov, akterjev in procesov (kot so trg, plače, sindikati, organizacije ipd.) ne moremo razumeti brez upoštevanja spolno specifične analize. Neekonomski dejavniki, ki določajo odnose med spoloma, so ključni za razumevanje družbene in ekonomske ureditve. Čeprav gre za univerzalno in skozi celotno zgodovino prisotno lastnost

5. Feministična analiza je večdisciplinarna, ker pa je predmet analize v tem besedilu položaj in vloga sociologije, imamo tukaj v mislih delo sociologinj in sociologov, ki v svojem delu uporabljajo in razvijajo feministični pristop.

ekonomskih sistemov, feministična analiza še vedno prispeva k razumevanju in odpravljanju neenakosti, ki se kažejo v horizontalni in vertikalni segregaciji na trgu delovne sile, v razlikah v plačah in nadobremenjenosti žensk z neplačanim delom. Feministična kritična analiza je močen del alternativ »standardni« ekonomski analizi in neoliberalnemu diskurzu. Na mnogih področjih, povezanih z izsledki feminističnih analiz, sta sociološka refleksija in imaginacija bili uspešni, kar je rezultiralo v institucionalizaciji socioloških vpogledov in konceptov ter njihovi prisotnosti v splošno uveljavljenem diskurzu in v javnih politikah.

4 (Samo)marginalizacija in problemi sociologije danes

Ekonomska in politična ureditev se je v drugi polovici dvajsetega stoletja spreminjala v smeri, ki je tlakovala pot velikim spremembam odnosov moči v globalni ekonomski ureditvi v prvih desetletjih enaindvajsetega stoletja. Ureditev, v kateri imajo pomembno vlogo nacionalni akterji, ki zastopajo interese dela in kapitala v nacionalnih državah ter so vpeti v širše družbene dogovore oz. odnose moči na osnovi spola, rase, starosti, etnične in verske pripadnosti, značilne za obdobje moderne, se spreminjajo. Spremembam, ki so vključevale financionalizacijo ekonomije in beg kapitala iz nacionalnih okvirov, šibitev zastopnikov kolektivnih ekonomskih in političnih interesov, intenziviranje porabništva, individualizacije in naraščajoče negotovosti posameznikov_ic, so sledile spremembe, povezane z razvojem digitalnih tehnologij in umetne inteligence ter s tem povezanimi načini organizacije ekonomskega in političnega dogajanja ter vznikom novih nosilcev ekonomske moči. Za nov okvir ekonomske ureditve v začetku tega stoletja je značilna pospešena koncentracija kapitala in moči v platformnih podjetjih v okoliščinah naraščajočih tveganj, ki jih povzročajo vojne in posledice podnebnih sprememb. Tovrstne spremembe zahtevajo poglobljeno sociološko analizo in odziv.

Poleg novih predmetov analize se sociologija (in druge družboslovne discipline) srečujejo z izzivi, povezanimi s trendi antiintelektualizma ter negativnih odzivov na progresivne zamisli in politike, ki prispevajo in bi prispevale k večji ekonomski in družbeni emancipaciji. Negativni odzivi kulminirajo v zdravorazumskih in emocionalno nabitih razlagah ekonomije in družbe. Privlačnost teh lahko razumemo kot posledico strahu in negotovosti, ki se kopičijo sprčo neoliberalnih politik in naraščajoče splošne prekarizacije življenja v zadnjih štiridesetih letih. V družbi negotovih in prestrašenih posameznikov_ic sta kritika in negativna drža do znanosti, do dela institucij, v katerih se ustvarja in prenaša znanje, kot so univerze, in do intelektualcev nasploh hitra pot do medijske in politične moči. Mnogi si želijo, da bi se njihova negotovost in negotovosti okrog njih, predvsem ekonomske, vse bolj pa tudi zdravstvene, okoljske in varnostne,

hitro razrešile. Pri rešitvah so mnogi zdravorazumski odgovori in poenostavitve privlačnejši od kompleksnih in praviloma manj razumljivih znanstvenih razlag. Vrnitev v »naravne« vloge, »naravne« odnose med ljudmi različnih ras, nacij, spolov se sliši kot privlačna rešitev, posebej če se zdi, da so znanstvene in med njimi sociološke razlage bolj namenjene same sebi kot tistim, ki jih potrebujejo.

Hookway (v Dingwall in dr. 2018) meni, da sociologi zamujamo z odzivom na kritična vprašanja današnjega časa, kot so digitalizacija in podnebne spremembe. Pravi, da so »sociologi postali opazovalci namesto oblikovalci sedanjosti in prihodnosti«. Namesto da bi se posvečali »velikim vprašanjem«, razvijamo nišne ekspertize na zelo ozkih področjih raziskovanja. Tudi Ford (2022) opozarja na nevarnosti sociološke usmerjenosti v raziskave na mikroravni, ki niso artikulirane z »večjimi vprašanji«. Sama na osnovi izkušenj dela v Mednarodni organizaciji dela meni, da ima angažiran in kritičen glas sociologije potencial vpliva na sisteme in družbe.

Zato Szelényi (2015) vabi, da se sociologija vrne k skrbem večine – »razredni, rasni in spolni neenakosti, moči, revščini, zatiranju, izkoriščanju in predsodkom«. Nekateri avtorji pa ob tem opozarjajo, da mora sociologija nujno ohraniti znanstveno analitično držo in distanco do aktivizma. Dingwall (v Dingwall in dr. 2018) meni, da obstaja nevarnost, da se disciplina namesto v razumevanje družbe usmerja v aktivistično delovanje in degenerira v »študije pritožb« nezadovoljnih družbenih skupin, medtem ko prej ključne sociološke teme prevzemajo druge discipline (npr. delo, poklice in organizacije proučujejo na poslovnih šolah, analize znanosti in tehnologije pa postajajo »študije inovacij«). Tovrstni prevzemi imajo epistemološke posledice – sociološki kritični vpogled se zamenja s pragmatičnim. V tem smislu je marginalizacija sociologije povezana z delovanjem oz. pomanjkanjem delovanja sociologov pri pomembnih temah, kot so npr. v (post)tranzicijskem okolju relevantne teme neenakosti in koncentracije moči ter razredno prestrukturiranje po prehodu v neoliberalni kapitalizem.

Szelényi (2015) meni, da se disciplina sooča s trojno krizo – politično, metodološko in teoretsko. S prvo zaradi pomanjkanja radikalnega poslanstva, z drugo, ker ne zaupamo v lastne metodološke prednosti, s tretjo pa zaradi zmede glede tega, ali obstaja skupno sociološko teoretsko jedro in ali je takšno jedro sploh zaželeno. Po njegovem mnenju so ekonomisti in politologi prevzeli primat v debati o predmetih, ki jih je sociologija imela »v lasti« (med te šteje neenakosti v moči, dohodku in življenjskih možnostih glede na razred, raso in spol, izobrazbene in poklicne dosežke, družbeno mobilnost)⁶.

6. Omenja vidna prispevka Thomasa Pikettyja in Josepha Stiglitzja na področju družbene neenakosti.

Treba je poudariti, da »izguba« področij ni problem primarno zaradi tega, ker se znižuje status discipline ter njenih pripadnikov in pripadnic, ampak je bistvo problema v tem, da zaradi zniževanja statusa sociološke profesije in zoževanja njene jurisdikcije nad področji, kot sta npr. družbena neenakost in ekonomska moč, umanjka specifični sociološki vpogled, kar onemogoča kakovostno analizo in iskanje ustreznih odgovorov na razvojne izzive današnje družbe.

Izzive pred družboslovje in sociologijo zagotovo postavljajo tudi smernice, značilne za sodobne načine organizacije znanstvenega in akademskega dela, tako tudi dela sociologov in sociologinj, ki niso izvzeti iz procesov neoliberalnega zasuka, birokratizacije, poblagovljenja in prekarizacije. Pospešeno se soočamo tudi z izzivi glede analiz velikega podatkovja z novimi tehnologijami, ker finančna zahtevnost teh analiz vpliva na odločanje o področjih in namenih raziskovanja.

5 Sklep: Kakšna renesansa sociologije danes?

Kljub izzivom antiintelektualizma in prekarizacije znanstvenega dela ter zaradi njih vsaj del sociologov in sociologinj lahko še vedno (tudi na ekonomski in politični margini ter mogoče prav zaradi tega položaja) odpira nedogmatska, za družbo relevantna vprašanja in preizkuša kombinacije različnih metodoloških pristopov – tako ustrezno reflektiranih kvantitativnih kot za razumevanje družbe nujnih kvalitativnih – ter prispeva k sintezi najboljšega, kar je bilo doseženo v dosedanjem razvoju discipline.

Številni so sociologi in sociologinje, ki so že eksplicitno prispevali k razpravi o odgovornosti sociologije, o njeni javni dimenziji, nujnem preseganju abstraktnega teoretiziranja in odpiranju akademskega početja družbi z jasnim smotrom pomagati izboljšanju družbe. Millsovo zahtevo po uporabi »sociološke imaginacije«, po združevanju »zasebnih problemov« in »javnih vprašanj« lahko razumemo natančno v tem smislu, kot tudi prej omenjeno feministično početje politizacije zasebnosti in zavedanja, da so življenja žensk in moških strukturno družbeno določena. Zahteva, da se sociologija zave svoje odgovornosti do javnosti, govori o epistemološki drži in o spoštljivosti do predmeta raziskovanja. Buroway (2004) ima sociologijo za »ogledalo in vest družbe«, ki naj »definira, spodbuja in informira javno razpravo o poglobljanju razrednih in rasnih neenakosti, novih spolnih režimih, degradaciji okolja, tržnem fundamentalizmu, državnem in nedržavnem nasilju«.

Pri tem ima sociologija prednost pred drugimi družboslovnimi disciplinami. Szelényi (2015) jo vidi v artikulaciji »glasov tistih, ki nimajo glasu«. Predlaga, da se vrnemo h klasični tradiciji Marxa in Webra ter namesto težnje po posnemanju metodologije drugih znanstvenih disciplin in politično korektni pripovedi vztraja-

mo v svojem refleksivnem, interpretativnem načinu analize. Tudi Flyvbjerg (2011) verjame v prednost refleksivnosti; meni, da bo sociologiji koristilo reformiranje metodološkega pristopa ter opuščanje težnje po posnemanju naravoslovnih znanosti in ustvarjanju kumulativne in napovedne teorije, kajti ta pristop po njegovem ne ustreza družbenim znanostim.

Flyvbjerg (2011) meni, da bi sociologiji koristila premislek o predmetu raziskovanja in pospeševanje komunikacije rezultatov lastnih analiz. Obravnavali naj bi probleme, ki so pomembni za življenje v lokalnih, nacionalnih in globalnih skupnostih, v katerih živimo, in to po vzoru velikih družboslovcev (omenja Aristotla, Machiavellija, Webra in Bourdieuja) z osredotočenjem na vprašanja konteksta, vrednot in moči ter v komunikaciji s državljanji in javnostjo. Verjame, da je moč družboslovja v bogati, refleksivni analizi vrednot in moči ter da je družboslovje bistvenega pomena za socialni in ekonomski razvoj vsake družbe.

Na koncu tega prispevka bi k naboru predmetov, potrebnih še intenzivnejše sociološke analize, lahko dodali dva, katerih raziskovanje se zdi nujno za razumevanje kapitalizma v tem trenutku in iskanje razvojnih poti v prihodnje. Prvo je poglobljena sociološka analiza novih trendov organizacije dela v sodobnem gospodarstvu (predvsem v zvezi z digitalizacijo, robotizacijo, uporabo umetne inteligence in platformizacijo ekonomije). Novi načini organizacije dela in koncentracije ekonomske moči imajo pozitivne in negativne vidike, ki še niso doživeli celovite analize. Med drugim bo treba analizirati spremembe ter brisanje meja med neformalno in formalno ekonomijo, globalno organizacijo dela in tekmovanjem za delo; neviden brain-drain iz držav (pol)periferije v najrazvitejše države sveta; vpliv novih ekonomskih modelov na politične institucije in mehanizme socialnih politik ipd. Drugi del raziskovanja, ki ga lahko vidimo kot povezanega s prvim in katerega analiza bi lahko ponudila dragocene razvojne vpoglede, je razprava o postsocialističnem kapitalističnem razvoju. Kritičnost do prevladujočega ekonomskega režima je bila v mnogih tranzicijskih državah močnejša in glasnejša pred tranzicijo kot po njej, govorila pa je o nedoseganju ekonomske in politične emancipacije, ki sta bili proklamirani in obljubljeni. Po tranziciji se je izoblikovala podoba zgodovinske zmage enega modela gospodarske ureditve, kateremu se ni mogoče niti smiselno upirati. Prav to lahko razumemo kot razlog, da takrat umanjka (za sociologijo eminentna in nujna) podrobna analiza razredne strukture, prestrukturiranja in neenakosti v družbi, še posebej v okoliščinah postsocialistične tranzicije.⁷

7. Hvaležna sem anonimni_emu recenzentki_tu tega besedila, ki je opozoril_a na večjo zainteresiranost sociologije in družboslovja v času tranzicije za preučevanje elit kot za preučevanje razrednih neenakosti. Vladajoči diskurz obdobja tranzicije je narekoval

Po štirih desetletjih dominacije neoliberalnega diskurza in v situaciji, ko se za mnoge ni povečala niti politična niti ekonomska svoboda, se zdi, da bi lahko obudili debato o postsocialističnih kapitalizmih ter analizo različnih preteklosti in različnih dimenzij ureditve bivših socialističnih držav. Zanimivo je, da v svetovnem družboslovju postkolonializem predstavlja močno epistemološko držo in je podlaga za premislek o razvojnih vprašanjih družbenega razvoja, medtem ko postsocialistična tranzicija še ni prinesla polne emancipacije družboslovja bivšega socialističnega sveta, ki bi samo ocenilo lastne izkušnje in ekonomske modele kot osnovo teoretizacije in premišljevanja prihodnih strategij. So avtorji, ne nujno sociologi_nje, ki ugotavljajo nujnost prepoznavanja izgubljenega emancipatornega potenciala socialističnih projektov in tranzicij kot priložnosti za nov premislek o radikalno demokratični viziji družbe (Žižek 2015; Horvat in Štiks 2014; Horvat 2021). Treba pa je premišljevat, kakšne dolgoročno usmerjene strategije lahko razvijamo, da spremenimo dolgo trajajoče negativne trende ekonomskega razvoja v postsocialističnih in drugih okoljih.

Literatura

- Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Ljubljana: Krtina.
- Beck, Ulrich (2000): *The Brave New World of Work*. London: Polity Press.
- Burawoy, Michael (2001): Neoclassical Sociology: From the End of Communism to the End of Classes. *American Journal of Sociology*, 106 (4): 1099–1120.
- Burawoy, Michael (2005): For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70: 4–28.
- Burawoy, Michael (2007): Public sociology vs. the market (v *Economic sociology as public sociology - Discussion Forum*). *Socio-Economic Review*, 5 (2): 356–367.
- Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. V J. Richardson (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*: 241–258. Westport, CT: Greenwood.
- Daoud, Adel, in Larsson, Bengt (2011): Economic sociology – old and new. *Int. J. of Pluralism and Economics Education*, 2 (3): 255–269.
- Dingwall, Robert, Hookway, Nicholas, Fuller, Steve, Prickett, Pamela, in Taylor, Laurie (2018): Group think: scholars assess the state of sociology. *Times Higher Education*, 4. 10. 2018.

– v skladu s Harveyjevo (2007) trditvijo o uspešnosti neoliberalizma v vračanju samoumevnosti razredne prevlade tem, ki so jo po drugi svetovni vojni, v času dominacije socialnodemokratskih politik, izgubljali, družboslovno analizo tega, katera politična ali/in katera gospodarska elita (naj) ima moč, v okviru nevprašljive dogme o prevladi interesov kapitala nad interesi dela in družbene zaželenosti ter normalizacije naraščajočih ekonomskih razlik.

- Flyvbjerg, Bent (2011): *Making Social Science Matter*. V G. Papanagnou (ur.): *Social Science and Policy Challenges Democracy, Values and Capacities*: 25–56. Paris: United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation (UNESCO).
- Fourcade, Marion, Ollion, Etienne, in Algan, Yann (2015): *The Superiority of Economists*. *Journal of Economic Perspectives*, 29 (1): 89–114.
- Ford, Michel, in Laurence Larochelle, Dimitra (2022): *Acting Globally: Sociologists Defending Labor Rights*. Dostopno prek: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/acting-globally-sociologists-defending-labor-rights-an-interview-with-michele-ford> (8. 3. 2024).
- Giddens, Anthony (1999): *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Profile.
- Harvey, David (2007): *Neoliberalism as Creative Destruction*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610 (1): 22–44.
- Hutton, Will, in Giddens, Anthony (ur.) (2000): *On The Edge: Living with Global Capitalism*. London: Vintage.
- Hochschild, Arlie Russell (2003): *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work*. Berkeley: University of California Press.
- Horvat, Srećko, in Štiks Igor (2014): *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia*. London: Verso.
- Horvat, Srećko (2021): *After the Apocalypse*. London: Polity Press.
- Hirsch, Paul., Michaels, Stuart, in Friedman, Ray (1990): *Clean Models Versus Dirty Hands: Why Economics Is Different from Sociology*. V S. Zukin in P. DiMaggio (ur.): *Structures of Capital: The Social Organization of the Economy*: 2–39. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kanjvo Mrčela, A. (2012): *Ekonomska sociologija: Prispevek k razumevanju ekonomskega dogajanja. Teorija in praksa*, 49 (6): Ljubljana: FDV UL.
- Parker, Martin (2018): *Why we should bulldoze the business school*. *The Guardian*, 27. 4. 2018. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/news/2018/apr/27/bulldoze-the-business-school> (8. 3. 2024).
- Smelser, Neil. J., in Swedberg, Richard (1994): *The sociological perspective on the Economy*. V N. J. Smelser in R. Swedberg (ur.): *The Handbook of Economic Sociology*: 3–27. Princeton: Princeton University Press.
- Statista 2023. Dostopno prek: <https://www.statista.com/statistics/781515/number-students-business-schools-france/> (8. 3. 2024).
- Stigler, George. J. (1984): *Economics: The Imperial Science? The Scandinavian Journal of Economics*, 86 (3): 301–313. Dostopno prek: <https://www.jstor.org/stable/3439864> (8. 3. 2024).
- Szelényi, Ivan (2015): *The Triple Crisis of US Sociology*. *Global Dialogue*. Dostopno prek: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/the-triple-crisis-of-us-sociology> (8. 3. 2024).

Weber, Max (1978 [1908]). *Economy and Society: an outline of Interpretative sociology*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

Wallerstein, Immanuel (1995): *Historical Capitalism, with Capitalist Civilization*. London: Verso.

Wallerstein, Immanuel. M. (1999): Utopistike ali Izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja; Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved. Ljubljana: Založba /*cf.

Zelizer Rotman, Viviana (2012): *Preteklost in prihodnost ekonomske sociologije*. Teorija in praksa, 49 (6). Ljubljana: FDV UL.

Žižek, Slavoj (2015): *Trouble in Paradise*. London: Penguin Random House.

Podatki o avtorici

prof. dr. **Aleksandra Kanjuo Mrčela**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: aleksandra.kanjuo-mrcela@fdv.uni-lj.si

Gregor Petrič

DRUŽBOSLOVNA INFORMATIKA V SLOVENIJI: MED TRADICIONALNIM RAZUMEVANJEM IN NEIZKORIŠČENIMI PRILOŽNOSTMI

IZVLEČEK

Družboslovna informatika se je leta 1984 vzpostavila kot prvi študij na svetu s tem nazivom, hkrati in vzporedno s tem pa se je začela razvijati tudi kot specifična znanstvena dejavnost na presečišču sociologije, informatike in družboslovne metodologije. Namen prispevka je refleksija razvoja družboslovne informatike v Sloveniji, pri čemer so identificirane tri omejitve, ki predstavljajo priložnosti za nadaljnji razvoj: a) zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko; b) mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa; c) sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT. Veljavnost omejitev je podkrepljena z relevantnimi teoretskimi razmisleki in empiričnimi raziskavami ter manjšo lastno empirično raziskavo. Prispevek v zaključku ponudi nastavke za bolj sinergično delovanje družboslovne informatike in sociologije.

KLJUČNE BESEDE: družboslovna informatika, informacijsko-komunikacijske tehnologije, družboslovna metodologija, sociologija tehnologije

Social Informatics in Slovenia: Between Traditional Understanding and Unrealised Opportunities

ABSTRACT

Social Informatics was established in 1984 as the first academic programme in the world with this title. Parallel to this, Social Informatics as a specific scientific activity at the intersection of sociology, computer science, and social science

methodology began to develop both locally and globally. The purpose of this article is to reflect on the development of Social Informatics in Slovenia, identifying three limitations that point to opportunities for further development: a) the reduction of Social Informatics to methodology and informatics; b) conflating the use of quantitative methods with the process of quantification in society; and c) sociology between technophobia and disinterest in the development of new ICTs. These limits are substantiated through relevant theoretical reflections and empirical studies, including the author's own research. The conclusion proposes ways for Social Informatics and Sociology to work more synergistically.

KEY WORDS: *social informatics, information and communication technologies, social science methodology, sociology of technology*

1 Uvod

Ob praznovanju 60. obletnice Fakultete za družbene vede (FDV) se tudi družboslovna informatika ponosno bliža 40-letnici, saj se je leta 1984 prva generacija študentov vpisala na študijski program Sociologija – Družboslovna informatika. Na ta način se je Slovenija vzpostavila kot ena izmed začetnic akademsko-znanstvene ideje in gibanja družboslovne informatike, saj je prva v svetu vzpostavila študijski program s tem nazivom; pojem se je v mednarodnem prostoru sicer pojavil le leto poprej na Norveškem, v ZDA pa šele slabo desetletje pozneje (Rosenbaum 2014). Družboslovna informatika ni le študijski program, temveč zajema tudi razločno znanstvenoraziskovalno dejavnost, pri čemer se lahko pri iskanju njene enotne definicije hitro najdemo v zagati, saj obstaja več znanstvenih šol (Smutny in Vehovar 2019), ki so dokaj svojevrstne in vsaj do nedavnega med seboj precej nepovezane. Družboslovno informatiko nekateri opisujejo kot postmoderno znanost, ki ima sicer različne geografske tradicije s svojimi poudarki, vendar jih povezuje skupni interes za različne vrste interakcij med družbenimi sistemi in informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami (IKT) (Smutny in Vehovar 2019). V širšem mednarodnem razumevanju družboslovne informatike prevladuje ameriška šola, ki jo opredeljuje kot vedo o načrtovanju, rabi in posledicah informacijskih sistemov v njihovi interakciji z družbenimi konteksti (Kling in dr. 2000; Kling 2007). V zadnjih letih se družboslovna informatika sooča z določeno mero zbliževanja različnih tradicij (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2019), pa tudi stagnacijo v prisotnosti pojma, saj se z vseprisotnostjo internetnih tehnologij hipoma vzpostavljajo – predvsem v smislu poimenovanja študijskih programov, raziskovalnih skupin in organiziranosti – tržno privlačnejši pojmi, kot so npr. *Information society, ICT and society, Internet*

studies, human-computer interaction, computational social science (Vehovar in dr. 2022). Slovenska tradicija razvoja družboslovne informatike v mednarodnem prostoru uživa pomembno priznanje, doma pa ima bogato in dinamično zgodovino, prepoznavne študijske programe na vseh ravneh študija ter visoko stopnjo institucionalizacije v podobi dveh raziskovalnih centrov, pedagoške katedre in študentskega društva. Kljub temu pa ugotavljam, da v slovenskem prostoru obstaja nekaj omejitev in neizkoriščenih priložnosti, katerih obravnavanje bi potencialno omogočilo večjo in pomembnejšo vlogo ne le družboslovni informatiki, temveč tudi sociologiji v širši družbi. V tem prispevku se tako osredotočam predvsem na te neizkoriščene priložnosti in zaviralne dejavnike v kontekstu razvoja družboslovne informatike v zadnjih 40 letih. Osredotočam se izključno na procese, značilne za slovenski prostor, saj je bilo o družboslovni informatiki z mednarodnega vidika v zadnjem času objavljenih precej refleksij in analiz (Fichman in dr. 2015; Kolin 2021; Smutny in Vehovar 2019; Vehovar in dr. 2022; Wulf in dr. 2021).

Glavni namen prispevka je predstaviti tri ključne omejitve glede razumevanja družboslovne informatike ter njene znanstvene in družbene vloge. Menim, da je lahko njihova osvetlitev pomemben korak k boljšemu izkoristku priložnosti, ki jih predstavlja znanstvenoraziskovalna in akademska dejavnost družboslovne informatike v Sloveniji. Te omejitve so: a) zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko; b) mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa; c) sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT. Prepoznavna in predstavitev omejitev izhajata predvsem iz refleksije (omejenih) osebnih izkušenj, ki segajo od vpletenosti v pedagoške aktivnosti od konca 90. let prejšnjega stoletja naprej prek aktivne vključenosti v pripravo novih študijskih programov v sklopu bolonjske reforme (Petrič 2006) do članstva v različnih delovnih skupinah in vloge predstojnika katedre v obdobju priprave prenovljenih študijev (Iglič in dr. 2016). V opredelitvi in refleksiji omejitev se je v skladu z Bourdieuevo idejo refleksivne sociologije (2004) treba zavedati, da gre za razmisleke s točke, ki je družbeno strukturirana in izhaja iz lastne sociobiografske trajektorije, ki jo določa. Na tej trajektoriji, ki je na tem mestu niti približno ni mogoče celovito razkriti, je treba omeniti predvsem Habermasovo teorijo komunikativnega delovanja (1984, 1987), s katero sem se temeljito spoznal v zgodnjem obdobju znanstvenoraziskovalne dejavnosti in pomembno določa moje nadaljnje delo in točko pričujoče refleksije. Habermas namreč opozarja na pretiran vdor instrumentalne racionalnosti v družbene podсистeme in dokazuje, da je za zdravo reprodukcijo družbe potrebno komunikativno delovanje, ki sloni na medsebojnem razumevanju, sodelovanju in stremljenju k skupnim etičnim in družbenim ciljem. Nadalje se v ponazoritvi veljavnosti razpoznanih omejitev sklicujem na teoretične refleksije in empirična dognanja tujih

avtorjev, v predstavitvi tretje omejitve pa ponujam vpogled tudi z lastno empirično analizo. V smislu manka rigorozne znanstvene metode za analizo glavnega namena tega članka je treba ugotovitve, ki se ne morejo izogniti pristranskosti, jemati predvsem informativno in nikakor konkluzivno.

2 Kaj sploh je družboslovna informatika?

Dejstvo, da je družboslovna informatika eden od študijskih programov na Oddelku za sociologijo na FDV, ni sporno, so pa razprave o družboslovni informatiki kot znanstveni disciplini neizogibno kontroverzne. Družboslovna informatika je bila kot znanstvena disciplina prvotno vzpostavljena v okviru delavnice na Univerzi v Indiani, ki jo je organiziral Rob Kling, udeležili pa so se je številni raziskovalci predvsem iz ZDA, ki so se ukvarjali z različnimi družboslovnimi vidiki IKT in njihove vloge v družbi. Zaradi manka enotnega pojmovnega okvira je bil sprejet dogovor o vzpostavitvi novega koncepta, pod okriljem katerega bi delovali raziskovalci, ki so se ukvarjali z organizacijskimi, psihološkimi, komunikacijskimi, politološkimi in drugimi družboslovnimi vidiki novih IKT (Kling 2007; Smutny in Vehovar 2019). V Sloveniji se je znanstvenoraziskovalna dejavnost sprva razvijala okoli študijskega programa Družboslovna informatika, ob obležitvi 20. obletnice študija pa je postalo jasno, da se tudi v Sloveniji družboslovna informatika vzpostavlja kot svojevrstna znanstvena disciplina (Vehovar in Petrič 2006). V splošnem raziskovalci, ki analizirajo razvoj družboslovne informatike, izpostavljajo več globalnih tradicij družboslovne informatike, in sicer nemško, japonsko, norveško, rusko, slovensko, angleško in ameriško (Fichman in dr. 2015; Smutny in Vehovar 2019; Vehovar in dr. 2021; Vehovar in dr. 2022). Medtem ko je za ameriško, angleško in norveško tradicijo značilna visoka stopnja konvergence (Smutny in Vehovar 2019) v smislu ukvarjanja z učinki IKT v različnih družbenih kontekstih (Fichman in dr. 2015), pa je slovenska tradicija prepoznana kot svojevrstna s poudarkom na uporabi IKT v družboslovnem raziskovanju v smislu razvoja računalniških orodij za zbiranje in analizo družboslovnih podatkov. S prihodom interneta in predvsem vseprisotnostjo spleta, ki ni več samo orodje komuniciranja, temveč platforma družbenega delovanja (Castells 2010; Rheingold 1993), so IKT postale predmet sociološke obravnave tudi v slovenski družboslovni informatiki. V tem pogledu se slovenska družboslovna informatika približuje anglosaški tradiciji, vendar pa o visoki stopnji konvergence med različnimi tradicijami družboslovne informatike ne gre sklepati (Vehovar in dr. 2022). Analize družboslovnoinformatičnega delovanja v zadnjih letih (Vehovar in dr. 2022) kažejo, da je pojmovanje družboslovne informatike v mednarodnem smislu še vedno zelo raznoliko, pri čemer sta v namen večje prepoznavnosti in

vloge družboslovne informatike kot znanstvene discipline potrebna višja stopnja poenotenja glede ključnih pojmov in večje sodelovanje med različnimi tradicijami (Fichman in dr. 2015; Vehovar in dr. 2022).

Razpravo o splošnih značilnostih mednarodnega razvoja družboslovne informatike na stran; tukaj se osredotočam na svojevrstno zgodovino razvoja družboslovne informatike v Sloveniji ter iz tega izhajajoče značilnosti in priložnosti. Vsaka znanstvena disciplina je dinamični organizem, ki ga uokvirja družbeni kontekst, v katerem se razvija (Kuhn 1970). V Sloveniji se je družboslovna informatika razvila v specifičnih okoliščinah, ki so uokvirile njene značilnosti in delovanje. Hkrati ugotavljam, da iz tradicije razvoja slovenske družboslovne informatike izhajajo vsaj tri omejitve v razumevanju in delovanju družboslovne informatike v slovenskem prostoru, ki jih izpostavljam v nadaljevanju.

2.1 Prva omejitev: zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko

V slovenskem prostoru se je pojem družboslovne informatike prvič pojavil kot naziv študijskega programa, v znanstvenoraziskovalnem smislu pa predvsem kot uporaba računalniške tehnologije v družboslovnem raziskovanju – kot orodje za zbiranje, analizo in predstavitev podatkov (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2019). Vzpostavitev študija družboslovne informatike sredi 80. let prejšnjega stoletja na takratni Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, je bila izjemno pogumna, pa tudi vizionarsko dejanje, ki je bilo prebojno ne le lokalno, temveč tudi mednarodno, saj je šlo za eno prvih institucionalizacij interdisciplinarnosti, ki je združevala na eni strani sociologe, na drugi pa matematike in informatike (Mlinar 2022). Če za prvo obdobje razvoja družboslovne informatike v Sloveniji velja, da je bilo omejeno predvsem na rabo računalniških orodij v družboslovnem raziskovanju, pa je za obdobje zadnjih dveh desetletij značilna širša znanstvena dejavnost, ki se ukvarja z najrazličnejšimi vidiki interakcije IKT in družbe – od razvoja orodij za analizo (npr. Batagelj in Mrvar 1998) in zbiranja podatkov (npr. 1ka; Manfreda in dr. 2008) ter merjenja z digitalizacijo povezanih pojavov (npr. Vehovar in dr., 2006) do obravnave ključnih socioloških vprašanj v povezavi z novimi IKT: družbene neenakosti v povezavi z digitalnimi neenakostmi (npr. Dolničar in dr. 2014; Grošelj in dr. 2022), digitalne kompetence (npr. Petrovčič in dr. 2022), opolnomočenje v internetnih družbenih okoljih (npr. Atanasova in dr. 2017; Petrič in Petrovčič 2014), otroci in nove IKT (npr. Lobe in dr. 2021) ter vprašanja zasebnosti (npr. Bartol in dr. 2023) in varnosti (npr. Orehek 2023), če naštejemo samo nekaj relevantnih tematik. Z vseprisotnostjo interneta, predvsem pa s prehodom svetovnega spleta v vse pore družbenega življenja se je družboslovna informatika ustalila kot specifična disciplina s svojim

konceptualnim aparatom in temeljnimi načeli (Kling 2007; Sawyer in Tapia 2007).

V povezavi s tem opazam prvi zaviralni dejavnik razvoja, in sicer se zdi, da je zgodovinski kontekst vzpostavitve družboslovne informatike v Sloveniji pomembno uokviril in omejil njeno poznejše razumevanje v tem prostoru. Ugotavljam, da vsaj do določene mere vztraja predstava o družboslovni informatiki kot predvsem zbirki informatičnih in metodološko-statističnih pripomočkov za raziskovanje. V zvezi s tem identificiram notranje in zunanje razloge. V sklopu prvih je pomembna ugotovitev, da se veliko posameznikov, ki delujejo v institucionalnih okvirih, povezanih z družboslovno informatiko, v znanstvenoraziskovalnem smislu ukvarja pretežno z družboslovno metodologijo in statistiko. Nenazadnje je pedagoška katedra, ki deluje na področju družboslovne informatike, pojem družboslovne informatike v svoj naziv vključila šele pred dobrimi desetimi leti, saj se je do tedaj imenovala Katedra za informatiko in metodologijo (sedaj Katedra za družboslovno informatiko in metodologijo). Pri zunanjih razlogih razločim tri kazalce. Prvi, ki je delno tudi notranji, se nanaša na izkušnjo, da smo posamezniki, ki delujemo na družboslovnoinformatičnem področju, v medosebnih, formalnih in neformalnih interakcijah pogosto zreducirani na »informatike« ali »metodologe«, kar je morda samo jezikovna bližnjica za dolgovezne »družboslovne informatike«, a ima lahko tudi vsebinske implikacije. V zvezi s tem je moč opaziti tudi antagonistično-redukcionistični izbruh, ki vsekakor ni reprezentativen, a nazorno sporoča, da so raziskovalci na področju družboslovne informatike »slabi matematiki, ki so uničili družboslovje« (Trček 2013). Drugi indikator se nanaša na opažanja iz obdobja prenov študijskih programov na FDV (bolonjska reforma v letu 2009 in prenova študijskih programov v letu 2016), ko so razprave o sodelovanju z drugimi katedrami potekale predvsem pri metodološko-statističnih predmetih, ne pa tudi pri predmetih, ki bi potencialno obravnavali vlogo IKT v različnih družbenih procesih. Tretji indikator se nanaša na ugotovitev, da se pri načrtovanju in evalvaciji fakultetnih informacijskih sistemov raziskovalcev s področja družboslovne informatike – z redkimi izjemami – ni vključevalo (npr. Kramberger in dr. 2005).

Z redukcijo družboslovne informatike na metodologijo in statistiko je pogosto spregledana njena vloga v obravnavanju ključnih družbenih vprašanj, ki so povezana z novimi IKT. Družboslovna informatika namreč prinaša pomembno perspektivo na družbeno vlogo novih tehnologij, ki se odmika od prevladujočih determinizmov, še posebej od t. i. tehnološkega determinizma, ki tehnologijo preveč poenostavlja in enostransko razume kot rešitev družbenih problemov ali pa ravno nasprotno – kot njihovega povzročitelja (Kling 2007; Sawyer in Tapia 2007). Eden glavnih razlogov za vzpostavitev družboslovne informatike

v ZDA je bil ravno odmik od tehnološkega determinizma in snovanje temeljnih načel, ki označujejo zapleten odnos med tehnologijami in družbeno spremembo, npr. načelo kontekstualne odvisnosti, načelo latentnih in manifestnih posledic, načelo vzajemnega spreminjanja tehnologij skozi rabo (Kling 2007; Sawyer 2005). Z redukcijo družboslovne informatike na metodologijo, informatiko ali druga področja se tovrstna načela težje in počasneje uveljavljajo, kar je vsekakor omejujoče, saj se zdi, da se pogosto ne znamo ustrezno in proaktivno soočiti z razumevanjem novih IKT ter njihovimi rabami in posledicami. Da je tehnološko-deterministična paradigma še vedno globoko prisotna na različnih ravneh, se je nedavno manifestiralo z vpeljavo »novega« informacijskega sistema na Univerzi v Ljubljani, pri čemer lahko vsi zaposleni čutimo posledice zmotne predstave o tem, kako učinkovito vpeljati in uporabljati IKT. V tem pogledu sicer Univerza v Ljubljani niti ni izjema, saj se šele v zadnjem času pojavljajo študije o tem, kako naj poteka implementacija poslovnih informacijskih sistemov v univerzitetnem okolju, da ne pride do konflikta med korporativno in akademsko kulturo ter v končni fazi višjih stroškov, neučinkovitosti in upora zaposlenih do uporabe sistema (Bamufleh 2021).

Če je bil pred štiridesetimi leti uspešen klic po interdisciplinarnosti, ki je združila družboslovce ter matematike in informatike v družboslovnoinformatično gibanje (Mlinar 2022), pa je tokrat na mestu ponoven klic k večji integraciji družboslovne informatike kot znanstvene discipline na eni strani in drugimi družboslovnimi disciplinami za obravnavanje ključnih problemov sodobne družbe, ki so neločljivo povezani z novimi IKT.

2. 2 Druga omejitev: mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa

Naslednji zaviralni dejavnik izhaja iz opažanja, da se raba IKT za (kvantitativno) družboslovno raziskovanje občasno interpretira/razume kot mehanizem spodbujanja kvantifikacije kot širšega družbenega procesa. Slovenska tradicija razvoja družboslovne informatike je sprva dajala primat področju razvoja računalniških orodij za različne faze – pretežno kvantitativnega družboslovnega raziskovanja, kar sovпада s širšim družbenim procesom kvantifikacije (Porter 1996). Kvantifikacija kot družbeni proces se nanaša na širši razmah vloge števila v družbi, preštevanja pojavov z namenom objektivizacije, nadzora (Porter 1996), z vseprisotnostjo interneta in zbiranjem podatkov o aktivnosti človeške družbe pa se soočamo s pojavi nadzorskega kapitalizma, vdora v zasebnost, manipulacijami, redukcijo človeškega delovanja in invazivno birokratizacijo, ki so problematični družbeni procesi z negativnimi implikacijami na več ravneh (npr. Morozov 2011; Pasquale 2015; Zuboff 2019). Vsaj dva posredna kazalca

kažeta, da se kvantitativno družboslovno raziskovanje ter z njim povezani postopki merjenja in zbiranja podatkov ter statističnih analiz pogosto razumejo kot mehanizem ideologije kvantifikacije. V okviru prvega je to morda najbolj očitno v kontekstu številnih pobud po ukinitvi kvantitativnih metod v znanstveni evalvaciji in bibliometriki (Mali 2021). Tu gre po eni strani za odziv na veliko deviacij in manipulacij, ki zlorablajo načine točkovanja znanstvenih del in publikacij (Fong in Wilhite 2017), zaradi njih pa se je morda razvilo neko širše nasprotovanje do uporabe kvantitativnih metod v družboslovnem raziskovanju. Pri tem je na mestu opozorilo, da je kvantifikacija nujno potrebna za transparentnost raziskovalne politike, še posebej v majhni družboslovni skupnosti, kjer je hitro prisotna nevarnost konfliktov interesa (Mali 2021). Neupravičeno mešanje kvantitativne metodologije in ideologije kvantifikacije se je nenazadnje manifestiralo v sprejeti metodologiji ocenjevanja programskih skupin s strani Univerze v Ljubljani, ki se na izjemno neroden način izogiba pojmu »kvantitativnega« v ocenjevanju vsebinskih kriterijev na način, da pušča odprt prostor subjektiviteti v »kvalitativnem pripisovanju številskih ocen«, kar je metodološki nesmisel (Univerza v Ljubljani 2023).

Drugi kazalec se nanaša na ugotovitve, da je bila v procesih prenavljanja družboslovnih programov na FDV tako v obdobju bolonjske reforme kot pri prenovi študija v letu 2016 prisotna določena tendenca po zmanjševanju in ukinjanju vsebin s področja kvantitativne metodologije in statistike (Vehovar 2016). Tu lahko le špekuliramo, da gre za rezultat upora proti družbenim procesom kvantifikacije in zmotnega razumevanja kvantitativne metodologije kot njenim agansom. Morda je v tem pogledu simptomatičen nedavni poziv visokošolskega sindikata na FDV k odmiku od »hladne laboratorijske objektivnosti na področju človeških zadev, ki prinaša akademske točke« (Mekina 2024), ki zmotno meša stremljenje k objektivnosti pri rabi (kvantitativne) metode in podleganje ideologiji kvantifikacije.

V zvezi z vlogo kvantitativnega raziskovanja v družboslovju zmote in kontroverznosti niso značilne samo za slovenski prostor, ampak je to ena izmed ponavljajočih se tem na področju sociologije in družboslovja nasploh (Bryman 2000; več v Lobe 2006). V tem pogledu je morda čas, da se postopoma znebimo izključevanja in paradigmatške »slepote« ter začnemo stremeti h komplementarni rabi kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja, saj so klici po tem v sociologiji stalno prisotni (npr. Bourdieu 2004; Cooley 1926; Gouldner 1970). Kvantitativno raziskovanje je metoda, orodje in tehnika v družboslovnem raziskovanju, ki se uporablja za zbiranje, analizo in interpretacijo družbenih pojavov na osnovi številskih podatkov, to pa ne pomeni, da je v ozadju pozitivistična ideja čiste objektivnosti, vrednotne nevtralnosti in nekritičnega sprejemanja statusa

quo. Kritičen odnos do kvantitativnega raziskovanja v veliki meri izhaja tudi iz paradigmatiskih izhodišč, vendar je že Lazarsfeld (1941) argumentiral, da kvantitativne metode lahko služijo tudi kritičnemu družboslovnemu raziskovanju (Jeřábek 2001). Kvantitativno raziskovanje se danes v večji meri naslanja na postpozitivistično perspektivo (Clark 1998), ki se zaveda, da objektivnosti in vrednotne nevtralnosti ni mogoče v celoti doseči, je pa treba k njima stremeti. Aktualna, kritična družbena vprašanja, kot so naraščajoči globalni konflikti in družbene neenakosti, lahko zelo empatično raziskujemo tudi s kvantitativnimi metodami brez ambicij po akademskih točkah.

V zvezi z razvojem družboslovne informatike je na mestu še pojasnilo, da slovenska tradicija sicer razvoju kvantitativnih metod daje primat zaradi specifičnih institucionalnih okoliščin, v splošnem pa je družboslovna informatika izrazito problemsko usmerjena (Kling 2007; Sawyer 2005) in multiparadigmatska znanost (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2020), ki za analizo in reševanje družbenih in raziskovalnih problemov posega po različnih kvalitativnih in kvantitativnih metodah, v zadnjem času pa spodbuja kombiniranje teh dveh pristopov. Še več, v navezavi na naslednjo točko lahko trdim, da je družboslovna informatika neobhodna za razumevanje, obravnavanje in reševanje težav, povezanih z družbenim procesom kvantifikacije, saj je za temeljito razumevanje in razbijanje »črnih škatel« v ozadju družbenih medijev, umetne inteligence in algoritmov nujno potrebno kombiniranje računalniškega, informatičnega, statističnega in družboslovnega znanja (Meyer in dr. 2019).

2. 3 Tretja omejitev: sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT

Družboslovna informatika je tesno in na različne načine povezana s sociologijo – odvisno od specifik razvoja posamičnih tradicij družboslovne informatike. V Sloveniji je ta povezanost primarno formalno-institucionalne narave in se nanaša predvsem na umeščenost študijskega programa pod širše okrilje sociološkega oddelka, medtem ko je v ZDA družboslovna informatika s sociologijo bolj povezana na ravni teoretsko-konceptualnega aparata. Trdim, da bi morali biti – vsaj v idealnem svetu znanstvenega sodelovanja – sociologija in družboslovna informatika v simbiotičnem odnosu. Družboslovna informatika potrebuje sociologijo: še posebej je bilo to pomembno v zgodnjem razvojnem obdobju, ko je od nje črpala glavne ideje in koncepte ter jih aplicirala v svojem polju. Danes, ko so IKT – če to želimo ali ne – neločljivo povezane s temeljnimi sociološkimi vprašanji glede družbenih neenakosti, reprodukcije znanja, spola, mobilnosti, časa in prostora, delovanja organizacij, izobraževanja in drugih področij družbenega delovanja, pa menim, da tudi sociologija nujno potrebuje

družboslovno informatiko. A ugotavljam, da je ta odnos neizkoriščen in omejen pretežno zaradi dveh procesov: zaradi prisotnosti antiutopičnih determinizmov, prežetih s tehnofobijo, in zaradi nezanimanja za razvoj novih tehnologij.

Antiutopični determinizmi so v veliki meri rezultat postmodernega odčaranja od modernističnega razumevanja tehnologij kot temeljnega gonila človeškega razvoja (Feenberg 2012; Touraine 1995). Tehnologije so na pretirano determinističen način razumljene predvsem kot mehanizem reprodukcije železne kletke birokracije, nadzora, družbenih neenakosti in drugih problematičnih družbenih pojavov (Webster 2014; Zuboff 2019). Tovrsten odpor ima pogosto tudi realne razloge, saj smo kot državljani, zaposleni ali posamezniki pogosto soočeni z implementacijami tehnologij, ki kršijo osnovna načela družboslovne informatike (npr. neupoštevanje uporabnika in družbenega konteksta, v katerem ta deluje) in vodijo v negativne družbene posledice. Še več, nove IKT, kot že omenjeno, omogočajo problematične procese, ki posamezniku jemljejo moč in reproducirajo ali celo povečujejo družbene neenakosti (Helsper 2021). Ne glede na to pa je zatekanje k antiutopičnemu determinizmu problematično, saj pogosto ne gre za kritično obravnavo tehnologij, ampak za neke vrste tehnofobni refleks, ki lahko hitro spregleda potenciale novih tehnologij za pozitivno družbeno spremembo. Simptomatično je Baumanovo razumevanje tehnoloških sprememb (Bauman 2016), ki jih vidi kot vzrok za izpraznjenost medosebnih odnosov, družbene medije pa smatra kot sekundarno okolje, ki so kvečjemu slab nadomestek za »realne« odnose in strukture. Tovrstno gledišče predstavlja tipičen odmik od enega glavnih načel družboslovne informatike, ki govori o dvojnosti učinkov novih tehnologij na družbene odnose (Sawyer in Tapia 2007). Raziskave na področju družboslovne informatike tako kot tudi na številnih drugih področjih jasno kažejo, da so internetno posredovane družbene strukture, odnosi in procesi ravno tako »realni« kakor fizični prostori v smislu vpliva na posameznika, odnose in družbo, pri čemer vplivi segajo od zelo pozitivnih do zelo negativnih (npr. Boyd 2014; Rainie in Wellman 2012; Shirky 2011; Van Dijck 2013).

Če je antiutopični determinizem značilen za sociološke obravnave novih tehnologij, pa se zdi, da je še bolj prisotno nezanimanje za nove IKT. Že ko sem v prvih letih novega tisočletja spremljal sodobne sociološke avtorje (npr. Beck, Bauman, Bourdieu, Giddens), sem presenečeno ugotavljal, da so internetne tehnologije praktično v celoti odsotne iz njihovih analiz in komentarjev – seveda z izjemami (npr. Castells). Zanimanje sociologije za internetne tehnologije je postopoma raslo šele pozneje in se v polni meri manifestiralo s pandemijo koronavirusa, ko je postalo zelo nazorno jasno, da nove IKT niso samo komunikacijska orodja, temveč platforme praktično vsakršnega družbenega delovanja, ki sega od vsakdanjega življenja, intime in odnosov do organizacij, kulture in

družbenih sistemov. Glede na to, da je internet prisoten že več kot 50, svetovni splet pa več kot 30 let, se zdi, da se sociologija v Rogersovi krivulji razširjanja inovacij (Rogers 1995), ki identificira pet kategorij – inovatorji, zgodnji posvojitelji, zgodnja večina, pozne večine in zamudniki –, uvršča v zadnji dve kategoriji. V obstoječi literaturi ni zaslediti empiričnih študij doma ali v tujini, ki bi bile skladne s to opazko, lahko pa iz teoretskih razprav vsaj posredno sklepamo, da se sociologija dokaj počasi odziva na spreminjajoči se družbeni svet (Gouldner 1970), kar je nenazadnje povezano z njeno paradigmatško naravo (Kuhn 1970). Čeprav ne analizira IKT, pa Bhatasara (2015) nazorno ugotavlja, da se sociologija (pre)počasi odziva na vprašanja podnebnih sprememb.

Tabela 1: Prispevki na slovenskih socioloških dnevih, ki vsaj posredno obravnavajo IKT.

Sociološko srečanje	Št. vseh prispevkov	Prispevki, povezani z IKT	Odstotek prispevkov, povezanih z IKT
2011	54	5	9,3 %
2012	64	1	1,6 %
2013	39	4	10,3 %
2014	42	2	4,8 %
2015	56	5	8,9 %
2016	57	2	3,5 %
2017	54	1	1,9 %
2018	32	1	3,1 %
2019	53	5	9,4 %
2020	52	6	11,5 %
2021	51	10	19,6 %
2022	60	7	11,7 %
2023	79	13	16,5 %

Vir: avtor.

Za delen vpogled v situacijo v našem prostoru je bila izvedena naslednja empirična analiza. Na osnovi zbornikov povzetkov Slovenskih socioloških srečanj, ki so od leta 2011 naprej v celoti dostopni (na sociolosko-drustvo.si), je bil opravljen pregled vseh prispevkov, pri čemer so bili identificirani tisti, ki se ukvarjajo z določenim družboslovnim pojavom v okviru IKT (npr. varnost na internetu) ali vplivom IKT na družbo (npr. platformizacija dela). Postopek kodiranja sta opravili dve osebi, pri čemer so bila razhajanja usklajena, tako da je medkoderska zanesljivost popolna. Rezultati (glej Tabela 1) pritrdjujejo zgoraj

navedeni opazki, in sicer je bolj intenzivno ukvarjanje z IKT zaslediti v zadnjih nekaj letih, v splošnem pa je prisoten nizek delež prispevkov, ki se kakorkoli ukvarjajo z novimi IKT in digitalizacijo. To seveda ne pomeni, da se slovenska sociologija ne ukvarja s pomembnimi temami; želel sem le ponazoriti, da nove IKT v sociološko razpravo prihajajo dokaj pozno. Tudi nasploh se zdi, da je digitalizacija na FDV dokaj obrobna tema, saj lahko v publikaciji ob 60-letnici fakultete zasledimo le en tekst, ki eksplicitno obravnava družbene vidike digitalizacije in internetizacije (Splichal 2019).

Zakaj menim, da je pomanjkanje sociološkega zanimanja za IKT problematično? Družboslovna informatika govori o recipročnem vplivu med tehnologijami in družbo (Sawyer in Tapia 2007), pri čemer so nove tehnologije še posebej plastične v zgodnji fazi prisvajanja. Ko tehnologija doseže pozno fazo prisvajanja, se v družbi že dodobra normalizira, težje jo je regulirati in usmerjati (Feenberg 2012; Hughes 1987). Za sociologijo v usmerjanju razvoja tehnologij in soustvarjanju njihove vloge v družbi ležijo izjemne priložnosti, vendar se je v krivulji razširjanja inovacij treba premakniti v zgodnejše faze, da se lahko iz pogosto otopele reaktivnosti transformira v proaktivno držo. Družboslovna informatika ji lahko pri tem izjemno pomaga z identifikacijo ključnih vprašanj, povezanih z novimi tehnologijami, še preden ta postanejo aktualna v smislu medijske pokritosti.

3 Zaključek

V tem prispevku sem želel ob naslonitvi na zgodovino razvoja družboslovne informatike v Sloveniji izpostaviti in reflektirati nekatere omejitve, ki izvirajo iz svojevrstnega razvoja družboslovne informatike kot znanstvene discipline ter njenega odnosa do sociologije in družboslovja nasploh. Treba se je zavedati, da opredelitev omejitev in razmislek o njih izhajata iz avtorefleksivnega procesa z delnim empiričnim vpogledom ter vzporednicami z empiričnimi opažanji in teoretskimi refleksijami drugih avtorjev. Nenazadnje se zdi, da je bolj kot empirična rigoroznost pri ugotavljanju, v kolikšni meri so te omejitve dejansko prisotne, pomembno to, da jih prepoznamo in da se o njih sporazumevamo. Obravnavanje teh omejitev se zdi odlična odskočna deska za bolj sinergično delovanje družboslovne informatike in sociologije ter posledično večji vpliv na vlogo novih IKT v sodobnih družbah. Za doseganje tovrstnega cilja bi bilo smiselno delovanje na več ravneh. Redukcijo družboslovne informatike na metodologijo in statistiko bi bilo moč preseči z aktivnejšim vključevanjem raziskovalcev na področju družboslovne informatike v javne razprave o družbeni vlogi novih IKT. Slednje bi bilo nasploh izjemno pomembno, saj se zdi, da obstaja velik razkorak med bogato raziskovalno dejavnostjo in diseminacijo njenih ugotovitev v širši javnosti. Nadalje bi bila

smiselna večja stopnja sodelovanja pri ustvarjanju in izvajanju skupnih študijskih programov in predmetov, saj bi to pomagalo spodbuditi izmenjavo znanja in idej med družboslovno informatiko in drugimi družboslovnimi disciplinami. Potrebna bi bila tudi višja stopnja sodelovanja in podpore pri skupnih raziskovalnih projektih in sodelovanje na različnih forumih s ciljem boljšega razumevanja, pojasnjevanja in napovedovanja družbenih vplivov IKT ter v končni fazi posredovanja v teh procesih. Vse tovrstne aktivnosti že obstajajo, vendar pa je še veliko prostora za njihovo krepitev in s tem za aktivnejšo vlogo v obravnavanju vprašanja, kako lahko IKT uporabimo za reševanje družbenih problemov in izboljšanje kakovosti življenja.

Literatura

- Atanasova, Sara, in Petrič, Gregor (2013): Družboslovna informatika med metodologijo raziskovanja, uporabno informatiko in internetnimi študijami. V T. Gornik (ur.): Dvajset let pozneje: zbornik prispevkov. 20. konferenca Dnevi slovenske informatike, Portorož, 15.–17. april 2013. 1. izd: 38–39. Ljubljana: Slovensko društvo Informatika.
- Atanasova, Sara, Kamin, Tanja, in Petrič, Gregor (2017): Exploring the benefits and challenges of health professionals' participation in online health communities: Emergence of (dis) empowerment processes and outcomes. *International journal of medical informatics*, 98: 13–21.
- Bartol, Jošt, Vehovar, Vasja, Bosnjak, Michael, in Petrovčič, Andraž (2023): Privacy concerns and self-efficacy in e-commerce: Testing an extended APCO model in a prototypical EU country. *Electronic Commerce Research and Applications*, 60: 101289.
- Bamufleh, Dalal, in dr. (2021): User acceptance of Enterprise Resource Planning (ERP) systems in higher education institutions: A conceptual model. *International Journal of Enterprise Information Systems (IJEIS)*, 17 (1): 144–163.
- Batagelj, Vladimir, in Mrvar, Andrej (1998): Pajek-program for large network analysis. *Connections*, 21 (2): 47–57.
- Bauman, Zygmunt (2016): Intervju – Social media are a trap. Intervjujal Ricardo De Querol. Dostopno prek: https://english.elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html (30. 1. 2024).
- Bhatašara, Sandra (2015): Debating sociology and climate change. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 12 (3): 217–233.
- Bourdieu, Pierre (2004): Znanost o znanosti in refleksivnost. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Boyd, Danah (2014): *It's complicated: The social lives of networked teens*. New Haven: Yale University Press.
- Bryman, Alan (2000): *Quantity and quality in social research*. London: Unwin Hyman.
- Castells, Manuel (2010): *The rise of the network society (second edition)*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Clark, Alexander M. (1998): The qualitative-quantitative debate: moving from positivism and confrontation to post-positivism and reconciliation. *Journal of advanced nursing*, 27 (6): 1242–1249.
- Cooley, Charles Horton (1926): The roots of social knowledge. *American Journal of Sociology*, 32 (1): 59–79.
- Dolničar, Vesna, Prevodnik, Katja, in Vehovar, Vasja (2014): Measuring the dynamics of information societies: Empowering stakeholders amid the digital divide. *The Information Society*, 30 (3): 212–228.
- Feenberg, Andrew (2012): *Questioning technology*. London: Routledge.
- Fichman, Pnina, Sanfilippo, Madelyn, in Rosenbaum, Howard (2015): *Social informatics evolving*. Chapel Hill: Morgan & Claypool Publishers.
- Fong, A. Eric, in Wilhite, W. Allen (2017): Authorship and citation manipulation in academic research. *PloS one*, 12 (12): e0187394.
- Gouldner, Alvin (1970): *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- Grošelj, Darja, Reisdorf, C. Bianca, Dolničar, Vesna, in Petrovčič, Andraž (2022): A decade of proxy internet use: the changing role of socio-demographics and family support in nonusers' indirect internet access to online services. *The Information Society*, 38 (4): 240–256.
- Habermas, Jurgen (1984): *Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1987): *Theory of Communicative Action, Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Helsper, Ellen (2021): *The digital disconnect: The social causes and consequences of digital inequalities*. London: SAGE.
- Hughes, Thomas P. (1987): The evolution of large technological systems. *The social construction of technological systems: New directions in the sociology and history of technology*, 82: 51–82.
- Iglič, Hajdeja, in dr. (2016): Prispevek delovne skupine za strateško-razvojna vprašanja (KARP) k prenovi študijskih programov. V M. Kalin Golob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 63–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jeřábek, Hynek (2001): Paul Lazarsfeld – The founder of modern empirical sociology: A research biography. *International Journal of Public Opinion Research*, 13 (3): 229–244.
- Kling, Rob (2007): What is social informatics and why does it matter?. *The Information Society*, 23 (4): 205–220.
- Kling, Rob, Rosenbaum, Howard, in Sawyer, Steve (2005): *Understanding and Communicating Social Informatics*. Medford: Information Today, Inc.
- Kolin, Konstantin (2021): Social informatics: 30 years of development of Russian scientific school. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 289–300.

- Kramberger, Anton, in dr. (2005): Zasnova prenovljenega spletnega mesta FDV. Študije FDV, 2 (2): 2–40.
- Kuhn, Thomas S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. Enlarged (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Lazarsfeld, Paul F. (1941): Remarks on administrative and critical communications research. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 9 (1): 2–16.
- Lobe, Bojana (2006): Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod – stara praksa v novi preobleki?. *Družboslovne razprave*, 22 (53): 55–73.
- Lobe, Bojana, in dr. (2021): How children (10–18) experienced online risks during the Covid-19 lockdown-Spring 2020: Key findings from surveying families in 11 European countries. Dostopno prek: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/84143> (29. 1. 2024).
- Manfreda, Katja L., in dr. (2008): Web surveys versus other survey modes: A meta-analysis comparing response rates. *International journal of market research*, 50 (1): 79–104.
- Mali, Franc (2021): Ali vsako kvantitativno merilo nujno ogroža kvaliteto v znanosti? Kratek miselni utrinek ob današnjih dilemah vrednotenja znanosti. V T. Kamin, N. Perger in M. Kalin Golob (ur.): *60 let kasneje: UL FDV od A do Ž*: 207–209. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mekina, Igor (2024): Tudi zaposleni na Fakulteti za družbene vede obsojajo genocid v Gazi, pričakujejo, da se vlada pridruži tožbi proti Izraelu. Dostopno prek: <https://insajder.com/slovenija/tudi-zaposleni-na-fakulteti-za-druzbene-vede-obsojajo-genocid-v-gazi-pricakujejo-da-se> (29. 1. 2024).
- Meyer, Eric T., in dr. (2019): The social informatics of knowledge. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 70 (4): 307–312.
- Mlinar, Zdravko (2022): *Družboslovno raziskovanje: med profesionalizacijo in podružbljanjem*. Prvi zvezek. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Morozov, Evgeny (2011): *The net delusion: How not to liberate the world*. Penguin UK.
- Orehek, Špela (2023): *Večnivojska analiza vloge komunikacijskih procesov v informacijskem varnostnem vedenju* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Pasquale, Frank (2015): *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Petrič, Gregor (2006): Uvod. V G. Petrič (ur.): *Znanilci informacijske družbe: 20 let študija družboslovne informatike*: 1–2. Ljubljana: Katedra za informatiko in metodologijo, FDV.
- Petrič, Gregor (2007): *Social informatics: what is it, history, principles, findings, and areas of research*. Predavanje na Univerzi Pordenone, 7. 2. 2007.
- Petrič, Gregor, in Atanasova, Sara (2013): *Družboslovna informatika: Razvojne konvergence in raziskovalni dosežki*. Teorija in praksa, 50 (2): 347.

- Petrič, Gregor, in Petrovčič, Andraž (2014): Individual and collective empowerment in online communities: the mediating role of communicative interaction in web forums. *The Information Society*, 30 (3): 184-199.
- Petrovčič, Andraž, Reisdorf, Bianca C., Grošelj, Darja, in Prevodnik, Katja (2022): A typology of aging internet users: exploring digital gradations in internet skills and uses. *Social Science Computer Review*: 08944393221117753.
- Porter, Theodore M. (1996): *Trust in numbers: The pursuit of objectivity in science and public life*. Princeton: Princeton University Press.
- Rainie, Harrison, in Wellman, Barry (2012): *Networked: The new social operating system*. Vol. 10. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rheingold, Howard (1993): A slice of life in my virtual community. *Global networks: Computers and international communication*: 57-80.
- Rogers Everett, M. (1995): *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Rosenbaum, Howard (2014): Social informatics as a scientific and intellectual movement. V P. Fichman in H. Rosenbaum (ur.): *Social informatics: Past, present and future*: 2-28. Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Sawyer, Steve, in Tapia, Andrea (2007): From findings to theories: Institutionalizing social informatics. *The Information Society*, 23 (4): 263-275.
- Sawyer, Steve (2005): Social informatics: Overview, principles and opportunities. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, 31 (5): 9-12.
- Shirky, Clay (2011): The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign affairs*, 28-41.
- Smutny, Zdenek, in Vehovar, Vasja (2019): Social informatics research: Schools of thought, methodological basis, and thematic conceptualization. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71 (5): 529-539.
- Splichal, Slavko (2019): UL/FDV v dobi globalizacije in internetizacije. V M. Kalin Golob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 23-27. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Touraine, Alain (1995): *Critique of modernity*. Cornwall: Blackwell.
- Trček, Franc (2013): Razširjeni intervju (dopolnitev FDV-jevca) – doc. dr. Franc Trček. Intervjuval Rok Ramšak. Dostopno prek: <https://socioklub.wordpress.com/2013/04/02/razsirjeni-intervju-dopolnitev-fdv-jevca-doc-dr-franc-trcek/> (30. 1. 2024).
- Univerza v Ljubljani (2023): Metodologija ocenjevanja raziskovalnih programov Univerze v Ljubljani. Dostopno prek: https://www.uni-lj.si/mma/metodologija_ocenjevanja_raziskovalnih_programov_univerze_v_ljubljani_sprejeta_dne_9_6_2023/2023120414233131/?m=1701696211 (30. 1. 2024).
- Van Dijck, Jose (2013): *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.
- Vehovar, Vasja, Sicherl, Pavle, Hüsing, Tobias, in Dolničar, Vesna (2006): Methodological challenges of digital divide measurements. *The information society*, 22 (5): 279-290.

- Vehovar, Vasja (2016): Izzivi procesa reakreditacije študijskih programov FDV. V M. Kalin Glob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 95–112. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vehovar, Vasja, in Petrič, Gregor (2006): Družboslovna informatika: disciplina v nastajanju. V G. Petrič (ur.): *Znanilci informacijske družbe: 20 let študija družboslovne informatike*: 5–14. Ljubljana: Katedra za informatiko in metodologijo, FDV.
- Vehovar, Vasja, Smutny, Zdenek, in Robbin, Alice R. (2021): What is social informatics from an international perspective?. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 207–210.
- Vehovar, Vasja, Smutny, Zdenek, in Bartol, Jošt (2022): Evolution of social informatics: Publications, research, and educational activities. *The Information Society*, 38 (5): 307–333.
- Webster, Frank (2014): *Theories of the information society*. London in New York: Routledge.
- Wulf, Volker, Weibert, Anne, Aal, Konstantin, Rüller, Sarah, in Rohde, Markus (2021): The praxeological research programme of socio-informatics—the Siegen school. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 333–348.
- Zuboff, Shoshana (2019): *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Podatki o avtorju

prof. dr. **Gregor Petrič**

Univerza v Ljubljana, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: gregor.petric@fdv.uni-lj.si

Nina Perger

»PREKLETI SOCIOLOG«: O SOCIOLOGIJI IN NJENI DRUŽBENI UMEŠČENOSTI

IZVLEČEK

V prispevku obravnavamo sociologijo in njeno družbeno umeščенost, ki je pogosto objekt tematizacij, še toliko bolj takrat, ko mislimo tista sociološka preučevanja, ki se osredotočajo na naturalizirane družbene pojave (npr. spol). Sledeč Durkheimu in njegovemu odnosu do družbenopolitičnega pomena sociologije – odnosu, ki je še posebej razviden skozi njegovo javno intervencijo v času afere Dreyfus –, pokažemo, da so dileme glede družbene pozicioniranosti sociologije pravzaprav vpisane v sam značaj sociologije in njenega objekta preučevanja. S pomočjo Bourdieuja izpostavimo (in pri njih vztrajamo) ključne naloge sociologije, torej naloge denaturalizacije družbenega ter razgrinjanja simbolne dominacije in njenih učinkov, tj. naloge, ki so – in to ne po naključju – največkrat tudi tiste, na katere se sklicujejo očitki o neznanstvenosti in ideološkosti sociologije.

KLJUČNE BESEDE: sociologija, Durkheim, Bourdieu, denaturalizacija

“Sociologue maudit”: On Sociology and Its Social Positioning

ABSTRACT

In the article, we discuss sociology and its social positioning, which is often subjected to polemics, especially considering those studies which concentrate on naturalised social phenomena (e.g., gender). Drawing on the insights of Durkheim and his orientation to the socio-political significance of sociology, particularly as evident in his intervention during the Dreyfus Affair, we show that dilemmas to do with the broader socio-political positioning of sociology are ingrained in the very core of sociology and its object of analysis. Following Bourdieu, we

highlight (and insist) on the core tasks of sociology – the tasks of denaturalising the social and revealing symbolic domination and its effects which, non-coincidentally, are often the tasks most often referred to in reproaches of sociology and its supposed non-scientific and ideological status.

KEY WORDS: sociology, Durkheim, Bourdieu, denaturalisation

1 Uvod

V času tako imenovane afere Dreyfus med 1894 in 1906, ko je Émile Zola 13. januarja 1898 v *L'Aurore* objavil odprto pismo z naslovom *J'accuse ...!*, dan kasneje pa je temu pismu sledila še objava »Manifest intelektualcev« (Lukes 1973: 335), se na podoben, a nekoliko svojstven način v polje intenzivnih sociopolitičnih diskusij takratnega časa vključi tudi Émile Durkheim, in to nekaj let prej, preden zasede mesto predstojnika katedre Znanost o edukaciji [*Science of Education*], ki je bila šele leta 1913 – z vidika nastajajoče sociologije simbolno pomembno – preimenovana v katedro Znanost o edukaciji in sociologiji [*Science of Education and Sociology*] (Lukes 1973: 366). Ob dolgotrajnih poskusih formiranja sociologije kot svojstvene, legitimne in avtonomne znanosti na evropskih tleh, še posebej pa v Franciji (gl. npr. Durkheim [1903] 2014; [1909] 2014), se Durkheim, ki sicer nikakor ni apolitičen,¹ je pa še posebej previden in zadržan glede neposredne politične participacije intelektualcev oziroma – bolj specifično – sociologov,² s svojim neposrednim odgovorom na pogoste javne očitke intelektualcem, neposredno vključi v žarišče takratnega civilnodružbenega in političnega dogajanja.

V svojem prispevku z naslovom *Individualizem in intelektualci* (1898, objavljeno v Lukes 1969), ki je objavljen po Zolajevem pismu, odgovarja na očitke nasprotnikov Dreyfusa in njegovih podpornikov, ki v intelektualcih tistega časa uzirajo eno izmed bolj destruktivnih in za družbo destabilizirajočih silnic. V različnih javnih odzivih, ki jih mestoma spremljajo tudi vdori v predavalnice in prekinitve predavanj (gl. Lukes 1973: 334), so intelektualci tistega časa – predvsem s strani katoliških polemikov – konstituirani kot »neplemenita rasa«, kot tisti, ki »kvarijo duše« in vse svoje življenje posvečajo poučevanju o »napačnih vsebinah«. Pri tem se os obtožb, pravzaprav javnih sodb še posebej neposredno usmeri ravno v tako imenovane »metafizike sociologije«, anarhiste izza katedre oziroma »skupino arogantnih norcev«, ki ključne figure avtoritete – na primer

1. V posvetilu ob Durkheimovi smrti Séailles zapiše, da so Durkheima »družbene vede vodile v politično kot teorija v njene aplikacije« (Mergy 2009: 10).

2. V nadaljevanju uporabljamo moški in ženski slovnični spol v generičnem smislu.

generale – percipirajo kot »idiote«, ključne družbene institucije kot »absurdne«, temeljne družbene tradicije pa kot »nezdrave« (ibid.: 335; gl. tudi Lukes 1969). Kot posebno nevarno in neutemeljeno je razumljeno prilaščanje avtoritete v imenu posedovanja specializirane vednosti s strani teh »anarhistov izza katedre«. Na podlagi te avtoritete vednosti oziroma »aristokracije vednosti«, ki si jo, piše eden izmed nasprotnikov Dreyfusa, Brunetière, intelektualci prilaščajo, se slednji obdajajo v duh superiornosti in lastne distinktivnosti, ta privzeta superiornost in duh znanstvenosti³ pa po Brunetièreju le prikrivata domnevno »individualna mnenja« intelektualcev (ibid.: 337). Srž očitkov je torej naslednji: intelektualci, vključno ali še posebej z »metafiziki sociologije«, so v svojem delu in pozicioniranju, in še zlasti kolikor segajo izven meja, ki jih postavlja samo polje (institucionalne) znanosti, *antisocialni*, protidružbeni (ibid.: 337).

Ekskurz k Durkheimovemu odzivu in njegovi umeščenosti služi namenu tega prispevka: v njem nas namreč zanima predvsem sámo konfiguriranje razmerja med sociološko vednostjo in javno angažiranostjo, tudi z ozirom na prakse delegitimizacije, ki jim je sociologija izpostavljena, pri čemer si upamo trditi, da jim je izpostavljena bolj kot druge vednosti; in to trditev bomo, upamo, v nadaljevanju tudi vsaj nekoliko utemeljili. Pri tem sledimo W. Brown (2023: 3) in njeni nedavni tematizaciji vzpona in krepitve sodobnih protidemokratskih silnic oziroma silnic, ki podpirajo »avtokracijo, teokracijo, nasilna izključevanja ali rasno, etnično in spolno nadvlado«, ter pojava »nihilističnih časov«, kakor Brown opredeli sodobne dezorientacije »filozofskih, socialnih, ekonomskih, ekoloških in političnih koordinat« v povezavi z vrednotami (ibid.: 2). V diskusiji pojavnosti teh protidemokratskih silnic se tudi Brown opira na dela drugega klasičnega sociologa, M. Webra. Pri tem opozarja, da se v namen tematizacije sodobnih družbenih pojavov seveda ne gre zanesti izključno na intelektualne tradicije nekega drugega, preteklega časa, ki najverjetneje ne ponujajo vseh (ali ustreznih) orodij za premisleke o akutnih *današnjih*, z družbo povezanih vprašanih (npr. podnebne spremembe), vendar pa v zagovor njihove kontinuirane relevantnosti danes našteje vsaj dva razloga. Prvič, *sedanjost* je vendarle sooblikovana z dolgotrajnejšimi »zgodovinskimi silami« (ibid.: 4), ki jih torej velja jemati v obzir za poglobljeno analizo sedanjosti; in drugič, ta miselna orodja klasičnih sociologov – v primeru Brown so to miselna orodja, kot jih razvija in

3. Po Durkheimu »razumevanje« oziroma posedovanje vednosti nikakor ni monopol intelektualcev, saj praktično vse družbene funkcije terjajo vednost in razumevanje. Specifika funkcije intelektualca, s katerim se referira na delovanje v širšem polju znanosti in umeščenosti, pa je, po Durkheimu, da je njegovo razumevanje namenjeno *širjenju* razumevanja, obogatitvi z »vednostjo, idejami, novimi občutki« (Lukes 1969: 19, op. 5).

uporablja Weber – so nastala tudi v imenu spoprijemanja s »kartografijo njihovih dezorientirajočih časov« (ibid.: 5) in so kot taka lahko pomenljiva tudi z vidika sodobnih dezorientacij.⁴

V tem oziru se nam naslonitev na Durkheima, njegovo javno angažirano delovanje in njegovo koncipiranje odnosa med (sociološko) vednostjo in družbenopolitičnostjo zdi na mestu, še toliko bolj, ker je ravno Durkheim tisti, ki ga največkrat označujemo za ključnega utemeljitelja sociologije kot znanstvene discipline. Z ekskurzom skozi njegovo delovanje v okviru afere Dreyfus⁵ tako skušamo nakazati dvoje. Prvič, razmerje med sociološko vednostjo in njeno angažiranostjo⁶ v družbenopolitičnem prostoru je že od samih začetkov sociologije na prelomu 19. v 20. stoletje pravzaprav razmerje, ki je objekt sociološke misli, in to ne po naključju. Drugič, velja tudi, da je sociologija od svojih začetkov izpostavljena praksam delegitimizacije in marginaliziranja sociologije kot »podrejene vednosti« ali »manj znanstvene znanosti«, o čemer nenazadnje vsaj bežno priča tudi Durkheimovo zgoraj omenjeno besedilo, zaradi česar je odziv in način spoprijemanja sociologov s temi praksami nekoč pomenljiv tudi danes (gl. tudi npr. Bourdieu 2003a).

2 Družbeno umeščanje sociologije ali »prekletstvo sociologije«

Durkheimova vključitev v afero Dreyfus v okviru tega prispevka tako ni toliko relevantna z vidika same vsebine Durkheimovih odgovorov na javne očitke zoper intelektualce z javno angažirano držo, ki jih strne v prispevku, objavljenem v *Revue Bleue* (Lukes 1969), čeprav je seveda tudi ta vredna premisleka. V vsebinskem oziru naj omenimo, da tudi Durkheim že izpostavi, da se v javnih

-
4. Za zagovor rabe klasičnih socioloških teorij danes, a z drugačno utemeljitvijo, gl. npr. tudi Lukes (2021).
 5. Njegovo vstopanje v javnopolitični diskurz v kontekstu prve svetovne vojne tokrat puščamo ob strani, napotujemo pa na njegovo delo, v katerem tematizira pogoje in dejavnike prve svetovne vojne (Durkheim in Denis 1915), pa tudi na poglavje *The war*, ki je objavljeno v *Emile Durkheim, his life and work: a historical and critical study* (Lukes 1973).
 6. Razprave o vlogi sociologije se sicer pogosto približujejo parametru »uporabnosti« sociologije, a z namenom jasnega distanciranja od sodobnih parametrov, v katerih se »uporabnost« meri predvsem skozi ekonomsko perspektivo, vztrajamo pri »angažiranosti« kot enem izmed ključnih parametrov, ki preči – oziroma naj preči – premisleke o pomenu sociologije. Če ostajamo pri Durkheimu ([1902] 2014: 10): tudi on že na prelomu stoletja problematizira prevlado ekonomskih funkcij, tudi v smislu njihovega vse večjega prodora v polje znanosti: »/D/anes znanost komajda uživa še kaj ugleda, razen kolikor jo je mogoče uporabiti v praksi, kar pomeni večinoma v poklicih, povezanih z ekonomijo.«

sodbah intelektualne javno angažirane drže neredko zgodi premik v samem jedru odvijajočih se razprav, ki se premaknejo od razprave o samih (socioloških) dejstvih in argumentacijah k diskreditaciji figure javno angažiranega intelektualca in k razpravi o »stanju uma, intelektualcev'« (ibid.: 19). Povedano drugače, argumenti in dejstva, ki jih predstavljajo sociologi, so, izpostavi Durkheim v kontekstu afere Dreyfus, neredko diskreditirani na ravni »osebe« sociologa, ne pa na ravni argumentov, kar je nenazadnje razvidno tudi iz zgoraj omenjenega Brunetièerejevega pristopa.⁷

K tovrstnim diskreditacijam se bežno vračamo še v nadaljevanju, na tem mestu pa nas najbolj zanima Durkheimova koncepcija vloge, pomena sociološke znanosti in koncipiranje načinov njenega družbenopolitičnega umeščanja. Pri Durkheimu in njegovi intervenciji v kontekstu afere Dreyfus se tako ustavljamo, ker nam ta intervencija daje uvid v to, kako je Durkheim koncipiral pozicijo sociologije v družbenem prostoru, še posebej z vidika nalog in vlog, ki ji jih namenja, ter pogojev (bolj) angažirane drže. Neposredni politični participaciji sociologov Durkheim sicer ni naklonjen; z zadržanostjo spremlja neposredne politične aktivnosti svoje skupine *L'année sociologique*, med drugim tudi svojega nečaka M. Maussa (gl. Lukes 1973: 329) – ampak ne (le) zaradi implikacij za znanost kot tako, temveč (tudi) zaradi energije, ki jo vsakodnevna institucionalna (in manj institucionalna) politična participacija terja na račun znanstvenega udejstvovanja članov njegove skupine. Njegova tovrstna zadržanost ne pomeni, da je zagovarjal umik sociologije iz širše družbenega angažiranja v smislu (samo)zapiranja v slonokoščeni stolp akademskega sveta. Nasprotno, v uvodu v prvo izdajo Družbene delitve dela ([1893] 2014: 4) zapiše: »Našega raziskovalnega dela ne bi ocenili za vrednega ene same ure dela, če bi njegov interes bil izključno špekulativen.« Torej: če raziskovalno delo ne bi stremelo k izboljšanju družbene realnosti. Vprašanje angažiranosti sociologije v širšem družbenem življenju se pri Durkheimu tako ne zastavlja kot vprašanje »Ali sodelovati?«, temveč kot vprašanje »Kako sodelovati?« (Lukes 1973: 331). Še več, po njegovem je takšno ali drugačno sodelovanje sociologov pravzaprav njihova dolžnost, in to ravno v imenu (večje) pravičnosti družbe (gl. Durkheim [1893] 2014: 4; gl. tudi Durkheim [1902] 2014: 28), in ta dolžnost je toliko večja, kolikor večje so ključne sociopolitične dileme danega časa (Lukes 1973: 331). Nenazadnje tudi Durkheim svojo intervencijo v okviru afere Dreyfus utemelji z »veličino« moralnih in družbenih vprašanj oziroma težav, ki se razgrnejo v obdobju afere in ki zato (iz)terjajo sociološki angažma (ibid.).

Pri tem pa je vendarle pomembno tudi, da avtoritete znanosti – ki ni osebna

7. Za sodobne politične prakse tovrstnih diskreditacij gl. npr. Wodak (2015) in njeno analizo politik strahu.

last sociologa, temveč je zavezana pravilom znanosti oziroma polju znanosti – sociolog ne zlorabi v neposredne politične namene. Vloga, ki jo Durkheim pripiše sociologiji v odnosu do družbenopolitičnega, je tako usmerjevalna, podporna in ne neposredno »agitatorska«. Naloga znanosti je podpora sodobnikov pri njihovem prepoznavanju »idej in čustev«, usmerjanje družbe, kolektivne zavesti na ravni splošnih načel in ne konkretnih reform – in to še posebej takrat, ko, kot zapiše Durkheim v duhu svojega časa, družba ne zmore organsko in spontano najti svoje »normalne« poti (Durkheim [1893] 2014: 4; Durkheim [1902] 2014: 24; gl. tudi Mauss [1927] 2005), tj. še posebej v času intenzivnejših sprememb in kriz. Naloga sociologije tako ni vladanje sodobnikom, temveč to, da jim ponudi orodja, s katerimi se družba in njeni agenti lahko mislijo: »/I/n kakšno bolj koristno vlogo lahko igramo v stanju mentalne zmedenosti, v katerem živimo?« (Durkheim 1904: 4). Temu nekoliko kasneje sledi tudi Durkheimov nečak in etnograf Marcel Mauss ([1927] 2005: 80), ki kot nalogo sociologije izpostavi to, da politiki in ljudem pokaže, koliko in kako so politični problemi in vprašanja pravzaprav problemi in vprašanja družbenega značaja.

2.1 Sociologiji specifični izzivi

Vsekakor pa drži, če sledimo Maussu (1927] 2005) še nekoliko dlje, da se sociologija kot znanost z vidika lastne družbene umeščenosti spoprijema z nekaterimi zanjo specifičnimi težavami z ozirom na lastno družbeno umeščanje. Kot znanstvena disciplina je namreč izjemno blizu polju političnega: tako sociologija kot polje političnega si namreč delita isti objekt zanimanja, tj. družbo, le da slednje z namenom praktične umetnosti oziroma neposrednega političnega delovanja, prva pa v imenu »misi in imaginacije« (Lukes 1973: 331).⁸ A vendar je ravno z namenom izpolnjevanja naloge oziroma socialnih funkcij sociologije pomembno, da meja oziroma razmik med enim in drugim poljem vendarle ostaja ne glede na njuno siceršnjo bližino (Mauss [1927] 2005: 77). Šele na ozadju tega razmika lahko sociologi sploh opravljajo naloge, ki so jim »naložene«. Kot zapiše Wacquant (1992: 51), nenazadnje ravno s tem, ko sociologija postaja vse bolj znanstvena, postaja tudi vse bolj politično relevantna, in to predvsem kot ščit pred učinki simbolne dominacije, ki družbenim agentom pogosto preprečujejo, da bi sploh postali politični agenti. Podoben doprinos sociologije oziroma znanosti

8. Za nekoliko podrobnejšo Durkheimovo razdelavo ločnice med umetnostjo, kamor umešča tudi politiko, in znanostjo gl. Durkheim (1965: 5–8). Razliko v modaliteti delovanja znanosti in politike tematizira tudi Bourdieu (1999a), ko zapiše, da je za polje političnega značilno, da moč idej izhaja iz moči skupin, ki te ideje zagovarjajo, medtem ko naj bi v polju znanosti moč bila notranja idejam samim.

kot take v smislu omogočanja, zagotavljanja in ponujanja orodij, priložnosti in možnosti za poglobljene in informirane premisleke o družbenem svetu, še posebej v pogojih demokracije, ki se pomembno zanaša na informirano državljanstvo, izpostavlja tudi Brown (2023: 100–103). Ob sodobnem vzniku protidemokratskih silnic zadnjih desetletij, naraščajočega antiintelektualizma in ob spremenjenih zunanjih pogojih polja znanosti, predvsem v smeri njegove komercializacije (Brown 2023), torej vse tesnejše prepletenosti z ekonomskimi funkcijami, na nevarnost katere opozori že Durkheim (gl. op. 6), so naloge sociologije, kolikor zadevajo njen doprinos k izgrajevanju družbe in njenih institucij prihodnosti, ki bo manj prepuščeno »slepemu tipanju«, toliko bolj pereče in pomembnejše (Mauss [1927] 2005: 80).

Poleg same umeščenosti sociologije ob bok političnemu zaradi istovrstnosti samega objekta – družbe, ki je objekt preučevanja za sociologijo in objekt političnega delovanja za politično sfero – se sociologija po Maussu ([1927] 2005) spoprijema s sebi specifičnimi izzivi tudi zaradi tega, ker se družbenim agentom neredko zdi, da o družbi vedo vse, in to ravno zaradi tega, ker so njen konstitutivni del, čeprav je ta vednost, z besedami Bourdieuja, praktičnega, ne sholastičnega, značaja (Bourdieu in Wacquant 1992). S tega vidika družbeni agenti, po Bourdieuju in sledeč Durkheimu (Bourdieu in Wacquant 1992), izkazujejo tendenco po tako imenovani »spontani sociologiji«, »samozainteresirani viziji socialnega sveta« (ibid.: 66) ali *la science infuse*, »intimni vednosti o družbenem svetu« (Bourdieu in Wacquant 1992: 186), viziji sveta, ki izhaja iz družbene pozicioniranosti agenta, iz njej lastnih specifičnih interesov in zdravorazumskosti.⁹ Sociologija je tako zaradi svojega objekta preučevanja (družbe) na eni strani in praktične vednosti družbenih agentov, ki tvorijo ta objekt preučevanja, na drugi strani bolj kot druge discipline obremenjena s tako imenovanimi »eksternimi sodbami«, ki izhajajo iz družbenega univerzuma kot takega in nekaterih njegovih specifičnih družbenih prostorov (npr. mediji, politika), nenazadnje pa tudi iz drugih znanstvenih polj (Bourdieu 2002: 2; Bourdieu 2003a).

V tem oziru lahko – tudi s pomočjo Bourdieujeve opredelitve kolektivnih intelektualnih funkcij, tj. negativne funkcije v smislu analiziranja in razgrinjanja razmerij in učinkov simbolne dominacije, ter pozitivne funkcije v smislu znanstvenega doprinosa h kolektivnemu izgrajevanju političnih inovacij in pogojev za »produkcijo realistične utopije« (Bourdieu 2003b: 21) – osmišljamo različne odpore in obračune, spoprijeme s sociološkim znanstvenim delom, o katerih priča tudi Durkheimova intervencija. Te namreč, kot izpostavljamo zgoraj, neredko

9. Na ta pojav samozainteresirane vizije sveta niso odporni niti sociologi, še več, slednja je v njihovih rokah tudi nevarna, saj se formira znotraj polja znanosti in s tem s pridihom znanstvenosti in njene avtoritete (Bourdieu in Wacquant 1992: 66).

vodi samozainteresirana vizija sveta, družbeni poziciji specifičen zdrav razum, skratka, vizija sveta, ki je zainteresirana za reprodukcijo pogojev lastnega obstoja in ki se zato tudi upira poskusom sociologizirane dedoksifikacije in kritične refleksije. Povedano drugače, sociologija je na osnovi sebi lastnega objekta preučevanja – družbe, družbenega življenja – (bolj) izpostavljena temu, da lahko vsakdo podaja svoje mnenje o sociološkem delu in dognanjih, vihteč moč zdravega razuma oziroma moč idej, skladnih z zdravim razumom in kot takih legitimiziranih z »aplavzom največjega števila ljudi« (Bourdieu 1999a: 339), ne pa nujno (tudi) legitimiziranih z znanstvenimi normami sociologije. To zagotovo v manjši meri velja za druge, še posebej naravoslovne discipline, kjer je prevladujoči način spoprijema z znanstvenim delom ta, ki vsaj v osnovi upošteva načela samega specifičnega znanstvenega polja: »za obračun z matematikom lahko uporabim le matematična orožja« (Bourdieu 2002: 2).

To je opazno tudi v Durkheimovem odzivu na prakse delegitimizacije, ki so jim bili izpostavljeni intelektualci, angažirani v aferi Dreyfus, danes pa nena zadnje tudi na primeru odpora proti sociološki denaturalizaciji sveta v relaciji s številnimi znanstvenimi podpodročji, še posebej tistimi, ki preučujejo najbolj naturalizirane družbene strukture, od preučevanja rasnih razmerij do preučevanja spolov in seksualnosti. V relaciji s slednjimi tako Paternotte in Verloo (2021) na primeru mobilizacij proti »teoriji spola« obravnavata poskuse delegitimizacije in diskreditacije institucij znanstvene – predvsem družboslovne – produkcije. Ta je izpostavljena diskreditaciji in delegitimizaciji njenih znanstvenih, neizbežno temporalnih in kompleksnih resnic o svetu. Pri tem se kot ena izmed ključnih strategij delegitimizacije izkazuje uokvirjanje sociologije oziroma, natančneje, sociologije in študij spolov in seksualnosti kot agenta »kulturnega marksizma«, tj. kot izjemno pristranskega, ideološkega in zato neznanstvenega področja, tj. uokvirjanje, ki pravzaprav močno spominja na očitke »družbene škodljivosti«, antisocialnosti sociologije (in širše, družbenih ved) ter destabilizacije družbe, ki so jih »metafizikom sociologije« očitali v preteklosti (gl. zgoraj). Namen tovrstnih delegitimizacij je – vsaj – formiranje »novih politik resnic« (Paternotte in Verloo 2021: 556), bolje ukrojenih po merah obstoječe simbolne dominacije oziroma, bourdieuevsko, formiranje nove stare in s pomočjo podrejene znanosti tudi bolj konsolidirane vizije o svetu, ki je utemeljena v naturalizirani simbolni dominaciji.¹⁰

10. Paternotte in Verloo (2021; gl. tudi Paternotte in Verloo 2020) popišeta nekaj večjih tovrstnih mobilizacij proti študijam spolov: na primer javni medijski prispevki o »ideologizaciji« flamskih univerz, poskusi preiskovanja političnih preferenc na nizozemskih univerzah, preklic akreditacije programa s področja študij spolov na Madžarskem; v določeni meri pa tovrstnim mobilizacijam seveda lahko sledimo tudi v slovenskem prostoru.

V odziv na kolektivno znanstveno delo družbenih ved, vključno s sociologijo, se tako na ozadju tovrstnih delegitimizacij v okviru procesov de-demokratizacije skuša vzpostaviti »alternativno znanstveno ekspertizo« (Paternotte in Verloo 2021: 570, gl. tudi Kuhar 2015), pri čemer se tako ali drugače mobilizira tudi moč notranjih hierarhizacij polja znanosti kot takega, znotraj katerega je sociologija »izobčena« oziroma marginalizirana disciplina [*pariah discipline*] (Wacquant 2013: 20). Mobilizacija notranjih hierarhizacij je razvidna s sklicevanjem na vednost bolj naravoslovno usmerjenih disciplin kot domnevno edino »pravih znanosti«, razkorak med dognanji ene in druge vednosti, naravoslovne in družboslovne, pa se, vsaj ko gre za področje spola in seksualnosti, neredko mobilizira – da ne rečemo izkorišča in zlorablja – za domnevno enosmerno dokazovanje ideološkosti družboslovnih ved oziroma sociologije. Te očitke in diskreditacije, bourdieuevsko, pravzaprav poganja odpor zdravega razuma in simbolnih dominacij proti znanstveni objektifikaciji in denaturalizaciji tistega, kar je dojeto in doživeto kot sestavni, naravni, enostavno dani del družbenega sveta, kakršen je, ki se kaže kot nevprašljiv in ki zato na ravni družbenih agentov in njihove praktične vednosti tudi prevladujoče ostaja nepreizpraševan. Povedano drugače, poganja jih odpor proti ključnim nalogam sociologije, ki spremljajo sociologinje od samih začetkov konsolidiranja sociologije, tj. doprinos k izgrajevanju družbe večje pravičnosti, in to na način, ki je manj prepuščen slepim silam kolektivnosti (Mausss [1927] 2005), ki sicer prevladujoče tendirajo k reprodukciji pogojev družbenega stanja, kakršno je, vključno z vsemi razmerji simbolne dominacije, ki jih to stanje poraja in vzdržuje.

3 Zaključek

Če je dedoksifikacija prvi korak, ki družbi – njenim agentom, institucijam – omogoča, da se misli danes in (za) jutri s tem ko razgrinjamo naturaliziranost simbolnih dominacij in razkrivamo vse tiste lateralne možnosti, ki so ob naturaliziranosti obstoječega sveta (p)ostale nemisljive, izključene, pozabljene in napačno prepoznane kot *nemožnosti* (Bourdieu 2000: 174), potem je na mestu Maussov zapis v njegovem poglavju z naslovom Prostor aplicirane sociologije ali politike ([1927] 2005: 75–84). Zapiše namreč, da sociologija – in to kljub svoji angažiranosti in svojim doprinosom – ne more zadovoljiti niti različnih teles suverenosti oziroma nosilcev avtoritet niti različnih delov družbe, vendar po Maussu to nikakor ni razlog za nezadovoljstvo ali zaskrbljenost nad sociologijo kot tako: ta namreč »ni sredstvo za osrečevanje človeka« (ibid.: 84). Bourdieuevsko bi lahko celo predpostavljali obratno; če sociologizirana denaturalizacija in dedoksifikacija družbenega sveta predstavljata tudi prelom z domačim in

»udomačenim«, z zdravim razumom, ki privzema razmerja dominacije kot enostavno dana, normalna ali naravna, sta kot taki – vsaj prevladujoče, če ne že v celoti – vir vsaj določene mere nelagodja.

Ob podelitvi francoske nagrade *Gold medal of the National Center for Scientific Research* leta 1993 – torej sto let po tem, ko je Émile Durkheim uspešno zagovarjal svojo doktorsko disertacijo z naslovom *Družbena delitev dela* –, ki jo je kot prvi sociolog prejel Pierre Bourdieu Wacquant (2013: 23) zapiše, da lahko Bourdieu ob takšni institucionalni »posvetitvi« končno sleče opravo »prekletega sociologa« (*sociologue maudit*), saj je s prejemom nagrade sociologijo postavil na njeno pravo mesto v »znanstvenem zenitu«, vsaj na francoskih tleh. Wacquantov zapis je morda – z ozirom na širšo umeščenost sociologije in sociologinj – v splošnem nekoliko prehiter. Glede na spremenjene pogoje družbenopolitičnega prostora – v smeri naraščajočega antiintelektualizma, ki spremlja vzpon in krepitev antidemokratskih silnic (Brown 2023), intenzivnejših poskusov delegitimizacije družbenih ved v splošnem in sociologije specifično (Paternotte in Verloo 2021), v manjšem delu pa tudi naravoslovnih znanosti –, ter spremenjene pogoje polja znanosti kot takega, v katerih sociologija opravlja delo dedoksifikacije (npr. družbenospolnega reda) in kolektivnega znanstvenega doprinosa k izgrajevanju realističnih utopij (Bourdieu 2003b), tj. delo, ki je neizbežno znanstvenega in družbenopolitičnega značaja, ta oprava »prekletega sociologa« trmasto vztraja: »[Sociologija] ne bo nikoli dosegla statusa nekontroverznosti naravoslovnih ved« (Wacquant 1992: 51).

Odveč, vsaj upamo, je trditi, da se teži te oprave – ki si jo moramo nadevati, če si jo sploh še nadevamo –, ki spremlja sociologizirano dedoksifikacijo in znanstveni doprinos k izgrajevanju družbe danes in jutri po načelu »študija z zavezanostjo« kolektivnim znanstvenim intervencijam v neznanstvena polja (Bourdieu 2003b; Bourdieu in dr. 1991; Bourdieu in Wacquant 1992), lažje nosi v pogojih, ki omogočajo, spodbujajo in krepijo znanstveno produkcijo, tj. v pogojih kolektivne znanstvene skupnosti, zavezane kolektivnim znanstvenim normam in instrumentom, ter v pogojih avtonomije znanstvenega polja, ki pa jih, izpostavlja Bourdieu (Bourdieu in Wacquant 1992: 183), ni mogoče misliti izven širših družbenih pogojev, ki to avtonomijo polja znanosti sploh omogočajo, in izven pogojev razbremenjevanja samega polja znanosti od polju zunanjih pritiskov.

Literatura

- Bourdieu, Pierre (1999a): Scattered remarks. *European journal of social theory*, 2(3): 334–340. DOI: <https://doi.org/10.1177/13684319922224563>.
- Bourdieu, Pierre (1999b): Postscript. V P. Bourdieu: *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*: 627–629. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian meditations*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2002): The role of intellectuals today. *Theoria: A journal of social and political theory*, 99: 1–6. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/41802186> (18. 3. 2021).
- Bourdieu, Pierre (2003a): *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Bourdieu, Pierre (2003b): For a scholarship with commitment. V P. Bourdieu: *Firing back: Against the tyranny of the market 2*: 17–25. London, New York: Verso.
- Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude, in Passeron, Jean-Claude (1991): *The craft of sociology: Epistemological Preliminaries*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre in Wacquant, Loïc (1992): *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Brown, Wendy (2023): *Nihilistic times: Thinking with Max Weber. The Tanner lectures on human values*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Durkheim, Émile ([1893] 2014): Preface to the first edition. V É. Durkheim: *The division of labor in society*: 3–7. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile ([1902] 2014): Preface to the second edition. V É. Durkheim, *The rules of sociological method and selected texts on sociology and its methods*: 8–31. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile ([1903] 2014): *Sociology and the social sciences*. V É. Durkheim: *The rules of sociological method and selected texts on sociology and its methods*: 130–157. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile (1904): *L'élite intellectuelle et la démocratie*. *Revue bleue*, 5e: 705–706. Dostopno prek: http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/sc_soc_et_action/texte_3_11/elite_intellectuelle.pdf (3. 10. 2023).
- Durkheim, Émile (1909): The contribution of sociology to psychology and philosophy (1909). V É. Durkheim: *The rules of sociological method and selected texts on sociology and its methods*: 236–240. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile (1965): *Montesquieu and Rousseau: Forerunners of sociology*. Ann Arbor, Toronto: The University of Michigan Press.
- Durkheim, Émile, in Denis, E. (1915): Who wanted war? The origin of the war according to diplomatic documents. Paris: Librairie Armand Colin.
- Kuhar, Roman (2015): Playing with science: Sexual citizenship and the Roman Catholic Church counter-narratives in Slovenia and Croatia. *Women's studies international forum*, 49: 84–92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.005>.

- Lukes, Steven (1969): Durkheim's 'Individualism and the intellectuals'. *Political Studies*, 17(1): 14–30. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1969.tb00622.x>.
- Lukes, Steven (1973): *Emile Durkheim: His life and work. A historical and critical study*. Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Lukes, Steven (2021): Sociology's inescapable past. *Journal of classical sociology*, 21(3–4): 283–288. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468795X211024368>.
- Mauss, Marcel ([1927] 2005): *The nature of sociology*. New York: Durkheim Press/Berghahn Books.
- Mergy, Jennifer (2009): 'The politics of the future': An unknown text by Émile Durkheim. *Durkheimian studies*, 15: 7–14. Dostopno prek: <https://www.jstor.org/stable/23866834> (1. 10. 2023).
- Paternotte, David, in Verloo, Mieke (2020): Political science at risk in Europe: Frailness and the study of power. V T. Boncourt, I. Engeli in D. Garzia (ur.): *Political science in Europe: Achievements, challenges, prospects*: 287–310, 287–310. London: Rowman & Littlefield International, Ltd.
- Paternotte, David, in Verloo, Mieke (2021): De-democratization and the politics of knowledge: Unpacking the Cultural Marxism narrative. *Social politics*, 28 (3): 556–578. DOI: <https://doi.org/10.1093/sp/jxab025>.
- Wacquant, Loïc (1992): Toward a social praxeology: The structure and logic of Bourdieu's sociology. V V P. Bourdieu in L. Wacquant (ur.): *An invitation to reflexive sociology*: 1–59. Cambridge: Polity Pressy.
- Wacquant, Loïc (2013): Bourdieu 1993: A case study in scientific consecration. *Sociology*, 47(1), 15–29. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038512472588>.
- Wodak, Ruth (2015): *The politics of fear*. London: SAGE Publications Ltd.

Podatki o avtorici

doc. dr. **Nina Perger**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: nina.perger@fdv.uni-lj.si

